

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Archeologické doklady středověké zbroje
z území České republiky**

Vedoucí práce: doc. Mgr. Rudolf Krajíc, CSc.

Autor práce: Karel Novák

Studijní obor: HIS-ARL

Ročník: 4.

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracoval samostatně, pouze za použití pramenů a literatury, jež jsou uvedeny v příloženém seznamu. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 2. 5. 2017

.....

Poděkování

Rád bych zde poděkoval vedoucímu bakalářské práce doc. PhDr. Rudolfu Krajíci, CSc. za jeho rady a čas, který mi věnoval při řešení dané problematiky. V neposlední řadě také děkuji všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace.

Anotace

Tato práce se zabývá problematikou středověkých zbrojí z archeologického pohledu. Jedním z hlavních cílů je shromáždit jednotlivé nálezy z území České republiky a jejich následné zpracování a rozřídění do jednotlivých kategorií dle typu zbroje, jako jsou kroužkové, lamelové či plátové zbroje, ke kterým se připojují ještě dvě samostatné kategorie štítů a přileb. Dále je pak snahou této práce na základě těchto informací zmapovat dosavadní stav bádání v daném oboru.

Klíčová slova: raný, vrcholný a pozdní středověk, ochranná zbroj, přilby, štíty

Die Annotation

Diese Arbeit beschäftigt sich mit dem Thema mittelalterliche Rüstungen aus archäologischem Blick. Eines der wichtigsten Ziele dieser Arbeit ist es, die archäologischen Funde zu sammeln, sie dann weiter zu verarbeiten und in einzelne Rüstungsgruppen zu klassifizieren, wie zum Beispiel Kettenrüstung, Lamellen- und Plattenpanzer. Zu diesen gehören auch zwei alleinstehende Gruppen: Schilde und Helmen. Es gibt auch das Bemühen, aus diesen Angaben den gegenwärtigen Forschungszustand auszuwerten.

Schlüsselworte: Früh-, Hoch- und Spätmittelalter, Rüstung, Helme, Schilde

Obsah

Úvod.....	7
1. Vývoj evropské zbroje od raného středověku do počátku novověku	9
1.1. Co je to zbroj?.....	9
1.2. Nejstarší zbroje 6. – 11. století.....	10
1.3. Zbroje 12. a 13. století	14
1.4. 14. století.....	20
1.5. 15. a 16. století	25
1.6. Turnajové zbroje	30
2. Archeologické nálezy	32
2.1. Přilby.....	32
2.1.1. Konůvky (okr. Vyškov)	32
2.1.2. Hrad Lopata (okr. Milínov)	32
2.1.3. Ronovec (okr. Havlíčkův Brod).....	33
2.1.4. Nymburk (okr. Nymburk).....	34
2.1.5. Kostomlaty (okr. Nymburk)	34
2.1.6. Hradsko (okr. Mělník)	35
2.1.7. Královská obora (okr. Praha).....	36
2.1.8. Svatováclavská kaple (okr. Praha).....	37
2.1.9. Holý Vrch (okr. Jičín).....	37
2.1.10. Staré Město (okr. Uherské Hradiště)	37
2.1.11. Olomouc (okr. Olomouc).....	37
2.1.12. Neznámé naleziště (okr. Olomouc)	38
2.1.13. Jižní Morava (okr. Neurčeno)	39
2.1.14. Jaktař (okr. Opava)	39
2.1.15. Další nálezy.....	39

2.2. Ochranná zbroj	40
2.2.1. Kroužková zbroj	40
2.2.2. Lamelová zbroj	44
2.2.3. Šupinová zbroj	45
2.2.4. Brigantiny	45
2.2.5. Kombinovaná zbroj.....	49
2.2.6. Plátová zbroj	49
2.2.7. Neurčitelné.....	55
2.3. Štíty.....	56
2.3.1. Staré Město – Na Valách (okr. Uherské Hradiště)	56
2.3.2. Svatojiřská bazilika (okr. Praha).....	56
2.3.3. Vlastislav (okr. Litoměřice).....	56
2.3.4. Pohansko u Nejdku (okr. Břeclav).....	57
2.3.5. Brodek u Přerova (okr. Přerov).....	57
2.3.6. Konůvky (okr. Přerov).....	57
3. Analýza a syntéza.....	58
Závěr	68
Obrazová příloha.....	76

Úvod

Téma své bakalářské práce jsem zvolil na základě jedné své záliby, kterou je historický šerm. V tomto oboru hraje důležitou roli nejenom zbraň, ale i prvky pasivní obrany, které chrání šermíře, bojovníka před vážnými zraněními. Proto bych se rád zaměřil na problematiku zbrojí v archeologickém kontextu. Celá práce má v zásadě dvě části.

V té první se pokusím nastínit obecný vývoj zbrojí v Českých zemích ve středověku. Vzhledem k tomu, že tímto tématem se zabývalo již mnoho badatelů, omezím se jen na nejzákladnější shrnutí dané problematiky, tak aby odpovídalo potřebám druhé části práce.

Ve druhé části se pak budu věnovat archeologickému pohledu na tuto problematiku. Cílem této práce je shromáždit informace o středověkých zbrojích získaných „archeologickou cestou“ a jejich následné posouzení a zařazení do historického a archeologického kontextu.

Člověk, ale i celá společnost, má snahu neustále se zlepšovat, zdokonalovat, zkrátka vyvíjet se. Stranou tohoto procesu nebylo ani válečné umění. Již od pradávna vedli lidé mezi sebou různé boje z nejrůznějších důvodů. Přeli se o území, jídlo, peníze, náboženství či jiné ideje. Při těchto konfliktech jim sloužily různé zbraně. Od těch nejjednodušších, jako je obyčejný kámen až po ty nejmodernější, složité a počítačem řízené zbraně moderní doby.

Jakmile člověk vyrobil první zbraň, začal zároveň přemýšlet, jak se proti této zbraně bránit. Tím byl nastartován nekončící proces rivality mezi výrobcem zbraní a výrobcem zbrojí. Pro sledované období, tedy dobu středověku, to byli mečíři a platněři. Jedni se snažili zdokonalovat zbraně a druhí ochranu před nimi. Jak se oba tábory snažily vyrovnat, vznikala nová a důmyslná řešení. Ovšem ne vždy se to dařilo. Některé inovace se ukázaly jako nefunkční a upadly do zapomnění, jiné zase podnítily další vývoj.

Při bádání v oblasti válečného umění se nelze omezit jen na jeden druh pramenů. Je třeba pohlížet na tuto problematiku interdisciplinárně, tedy z pohledu více vědních oborů. Jedním z hlavních oborů je historie, která se snaží „dešifrovat“ historické texty. Mohou to být třeba různé úřední záznamy, např. nákupní seznamy v městských knihách, různá královská nařízení, která určují, jak má být rytíř připraven do války atd. Lze z nich vyčíst také to, co přesně si voják má vzít s sebou do války. Nebo také pamětní knihy a kroniky, ze kterých lze vyčíst, co doopravdy nosili (viz Frankenberger 1960).

Mohlo by se zdát, že ikonografické prameny představují jeden z nejlepších informačních zdrojů. Z jednoho úhlu pohledu sice poskytuje tento druh pramene nedocenitelné informace, ale zároveň probouzí řadu otázek. Z obrázku je možné vyčíst, jaký typ zbroje měl bojovník na sobě, ale už se lze jen dohadovat, z jakého materiálu byla zbroj vyrobena. Některé

obrázky dokonce dosahují takové míry stylizace, že nelze určit ani o jaký typ zbroje se jedná (viz kapitola 1.2.).

Ačkoli se to může zdát zvláštní, obracejí se badatelé při studiu zbrojí také na kunsthistorii. Zbroje sice bývaly výhradně funkční předměty především ve starších obdobích, ovšem v 15. a 16. století se platnéřské řemeslo vyšvihlo na samý vrchol. Nejen že jsou vyráběny válečné zbroje, které mohly být též decentně zdobené, ale jsou také vyráběny zbroje pro slavnostní účely, jež dosahují nejvyšších uměleckých kvalit. Takové zbroje byly používány jen při slavnostních příležitostech. Výzdoba takovýchto zbrojí často odrážela nejen společenský status, ale i osobní představy vlastníka zbroje o světě (viz Winter – Zíbrt 1892–1893).

Dalším oborem, stěžejním pro tuto práci, je archeologie, která se zabývá studiem hmotných pramenů. Nemyslí se hmotné památky, které se dochovaly v různých šlechtických kunstkomorách či v muzejních sbírkách, nýbrž artefakty získané během archeologických výzkumů středověkých památek.

Vědecký zájem o války, zbraně a o vše, co k tomu patří, podnítil dokonce vznik nové vědecké disciplíny. Tou je vojenská historie, která se v dnešní době řadí mezi nejoblíbenější a sdružuje zájemce mnoha vědních oborů. Dalo by se snad i říci, že vojenská historie zastřešuje všechny výše zmíněné disciplíny.

Badatelů, kteří se zabývali nebo se stále zabývají touto problematikou, je nepřeberné množství. Pro naše prostředí hrají důležitou roli nejen čeští badatelé jako například P. Choc (Choc 1967), Z. Winter a Č. Zíbrt (Winter – Zíbrt 1892–1893), J. Durdík (Durdík 1953), C. Beneš (Beneš 1963), ale také badatelé ze sousedních států. Za německy mluvící země můžeme jmenovat třeba P. Martina (Martin 1967), N. Vesey (Vesey 1964) nebo W. Boeheim (Boeheim 1890), E. A. Gessler (Gessler 1912–1914), J. Schöbela (Schöbel 1973), pro Slovensko pak A. Ruttkaye (Ruttkay 1975 a 1976) a z Polska Z. Zygulského (Zygulski 1975), A. Nowakowského (Nowakowski 1980) nebo A. Nadolského (Nadolski 1974). Ovšem vývoj zbroje není pouhou anomálií střední Evropy, nýbrž fenoménem celého kontinentu, proto nelze opomenout i badatele z jiných zemí. Z anglosaského prostředí pak můžeme jmenovat O'connorovou (O'connor 1992), Oakeshotta (Oakeshott 1980), Wilkinsona (Wilkinson 1978). A takto by se dalo pokračovat dále, je opravdu z čeho vybírat. Na závěr bych chtěl zmínit ještě práce P. Klučina (Klučina 2004) a Čecha – Křížka (Čech – Křížek 2003), které jsem díky snadné dostupnosti, také použil ve své práci.

1. Vývoj evropské zbroje od raného středověku do počátku novověku

1.1. Co je to zbroj?

Abychom se mohli pustit do hlubšího studia tématu, je třeba si nejprve stanovit základní definice. Co je to vlastně zbroj? Výstižnou definici lze dle mého názoru nalézt v knize P. Klučiny. Píše, že „zbroj je soubor prostředků, jež poskytují bojovníkovi bezprostřední pasivní ochranu před zbraněmi nepřátel“ (Klučina 2004, 14). Tato definice vystihuje přesně podstatu zbrojí. Velice důležitá jsou slova „bezprostřední“ a „pasivní“. Slovem bezprostřední vylučujeme totiž další prvky obrany, jako jsou různé fortifikační stavby, např.: hrady, pevnosti. Úkolem středověké zbroje je zastavit či alespoň zmírnit nepřátelský útok. Proto je zde užito slovo pasivní. Proti tomu stojí obrana aktivní, která se na rozdíl od pasivní, snaží útoku předcházet. Ta se ale na zbroji neuplatňuje.

Jednotlivé typy zbrojí lze rozdělit do tří základních kategorií, které definoval Claude Blair (Žygulski 1975, 35). První kategorie zahrnuje zbroje vyrobené z měkkých (organických) materiálů. Sem by se příkladně řadily gambesony či celokožené zbroje. Do druhé spadají zbroje kroužkové a do třetí zbroje plátové. Poslední skupinu lze ještě dále dělit. Za prvé je to zbroj plátová, za druhé zbroje z destiček našitých ze spodu na látkový podklad (brigantiny) a za třetí zbroje lamelové.

Jakou tedy hrála úlohu zbroj ve středověku? Odpovědět na tuto otázku nebude snadné. Sami lidé středověku, alespoň dle písemných pramenů, užívali označení oděnie či zbroj - tyto pojmy se objevují až v dobách husitských (Wagner – Drobná – Durdík 1956, 45). O dřívějším užití však nejsou žádné zprávy. V latinských a německých pramenech na našem území se objevují názvy jako arma, wer nebo harnusch (Wagner – Drobná – Durdík 1956, 45). Potýkáme se bohužel s nedostatkem české terminologie. Některá označení sice známe, ale bohužel neznáme jejich přesné využití. Proto se musíme spoléhat na terminologii zahraniční. Většina termínů a pojmů, které se dnes používají, pocházejí z francouzštiny. Ale své zastoupení zde má také i němčina, která má velice silné historické propojení s českým prostředím.

Vývoj středověké zbroje lze rozdělit do několika etap. Nejstarší období od 6. století do 11. století, které plynule navázalo na vývoj z doby stěhování národů. Dále pak období 12. a 13. století, ve kterém se objevují novinky dosud neznámé. Následuje 14. století, kde je již jasné, že se vývoj zbrojí ubírá novým směrem. Na to plynule navazuje 15. století se svými plno plátovými zbrojemi. A nakonec 16. a 17. století, kdy se ze zbrojí stávají hotová umělecká díla.

1.2. Nejstarší zbroje 6. – 11. století

Po pádu Západořímské říše se do popředí evropské politiky dostávala jednotlivá germánská království. Tato království byla více či méně ovlivněna římskou kulturou v mnoha ohledech. Ve velice komplikovaném procesu germanizace a romanizace evropské společnosti nezůstala stranou ani vojenská technologie. Vývoj nejstarších evropských zbrojí, které již lze považovat za středověké, plynule navazuje na stávající vývoj zbrojí.

Římský způsob vedení války až do zániku Západořímské říše (v roce 476) se především spoléhal na dokonale vycvičenou pěchotu. Jízda u Římanů hrála roli spíše jako oddíl průzkumný a pronásledovací. Tato skutečnost je dána tím, že Římané neznali třmeny, kvůli čemuž bylo ovládní koně mnohem komplikovanější. Římská válečná taktika spoléhající na pěší bojovníky se v průběhu sílícího náporu germánských kmenů ukázala jako nevyhovující. Proto došlo k zásadní proměně podoby císařského vojska. Touto transformací prošly i jízdní oddíly, které se čím dál více rekrutovaly z řad germánských bojovníků. I přesto si ale jezdci museli ještě několik století počkat, než se stali hlavními představiteli války (Flori 2008, 15–17).

Po pádu Západořímské říše (476), jak bylo zmíněno výše, se o moc v Evropě přely různé germánské národy či spíše germánské svazy. Každý chtěl z dědictví po kdysi slavné a mocné západní říši získat co nejvíce. V Itálii se usadili Ostrogóti, na Pyrenejském poloostrově Vizigóti a v Galii Frankové. Ze všech barbarských království, jak bývají někdy označována, se asi nejvíce do dějin zapsala Francká říše. V dobách své největší slávy (vláda Karla Velikého) ovládali Frankové území rozléhající se od Pyrenejí přes severní Itálii až po oblasti osídlené Slovy a díky tomu se stali vzorem pro celou Evropu.

Vojenskou taktikou navázali Francové na římskou tradici. Hlavní úlohu hrála tedy pěchota a jízda se prosazovala jen pozvolna. Měli sice své jízdní oddíly, ale jejich úloha ve válce byla malá, neboť bojovníci koně používali k přesunům. Na koni přijeli do války, ale před vlastní bitvou sesedli a bojovali pěšmo. Zásadní význam získá jízda až v dobách Karla Martela. Tehdy se totiž Frankové poprvé setkali s novým nepřítelem. Tím byli Arabové, kteří pomýšleli na dobytí Evropy. Nové hrozbě bylo potřeba přizpůsobit i strategii, proto Karel Martel začal aktivně zařazovat jízdu do válečných operací. Ale pravý význam těžkooděné jízdy ocenil až Karel Veliký (768–814), který již podporoval její rozvoj (Klučina 2004, 75–77). Masový nárůst jízdy také ovlivnilo právě rozšíření třmenů, které do Evropy v 7. století přinesli Avaři (Holmes 2007, 58).

Jak bylo zmíněno již v předešlé kapitole, středověké iluminace díky své míře stylizace ztěžují interpretaci a určení o jaký typ zbroje se jedná. Středověcí umělci znázorňovali tři základní typy: kroužkovou, lamelovou a šupinovou zbroj hned několika způsoby (obr. 1). Jak je zřejmé, některé způsoby zobrazení jsou natolik zjednodušené, že jejich určení je prakticky nemožné (Klučina 2004, 117). Mnohem přesnější jsou prameny písemné, kde se dozvídáme nejen jak měla zbroj vypadat, ale také kolik stála. Cena za samotnou kroužkovou zbroj se mohla rovnat ročnímu příjmu středně velké vesnice (Keen 1999, 188).

V 6. století se ochranná zbroj evropských bojovníků příliš nelišila. Hlavní částí těla, kterou bylo potřeba chránit, byla hlava. Přilba se stala základem zbroje v každé době. Nejstarším typem byla přilba žebrová, která se objevila ve 3. století n. l., pravděpodobně přišla z východu (Holmes 2007, 51). Ta se skládala z pásu stočeného do kruhu, ke kterému byla po jeho obvodu nýtována žebra, která byla ve středu spojena. Počet žeber se lišil, nejčastěji jich bylo 4–6. Tak byla vytvořena kulovitá konstrukce (obr. 2). Prostory mezi žebry byly vyplněny látkou, kůží nebo železem (Klučina 2004, 62-67, 83). Je také znám nález helmy, jejíž konstrukce je vyrobena z bronzu a výplň ze železa (Klučina 2004, 65).

Dalším velice oblíbeným typem je přilba kónická (obr. 3/F), která opět vychází z antických vzorů (Vesey 1964, 7). Nejčastěji byla vykována z jednoho kusu železa, také mohla být opatřena nánosníkem (Žygulski 1975, 33). Některé helmy byly také zesíleny žebrem (Wilkinson 1971, 42) Typickým příkladem takové helmy, podle Žygulského a Veseye, je přilba dle tradice označovaná jako Svatováclavská (Žygulski 1975, 33; Vesey 1964, 9). Původně nezdobená (bez nánosníku) z jednoho kusu vykována helma, mohla být vyrobena v Čechách a nevylučuje se ani, že mohla být přemyslovským dědictvím a mohla tedy skutečně patřit sv. Václavovi (obr. 4). Ovšem zdobený nánosník byl nejspíše k helmě přidán dodatečně (Beranová – Lutovský 2009, 292). Z našeho území pochází také ještě jeden krásný příklad kónické přilby. Dnes se nachází ve Vídeňském muzeu, ale pochází z Olomouce (obr. 5). Podobně jako předešlý příklad je nezdobena a vykována z jednoho kusu železa (včetně nánosníku). Po obvodu je však navíc opatřena otvory, které sloužily k uchycení kroužkového závěsu (Žygulski 1975, 33). Některé starší typy kónických přileb mohly být opatřeny ještě lícnicemi. Ty můžeme spatřit ještě ve 12. století na šachové figurce v britském muzeu (Vesey 1964, 9).

Pod přilbou nosil bojovník kapuci (obr. 6), nejčastěji z látky či kůže (Vesey 1964, 7). Přes tyto látkové kapuce se často nosily ještě kapuce z kroužkového pletiva (ang. coif), čímž byla značně posílena ochrana nejen hlavy ale i krku a ramen (Křížek – Čech 2003, 108).

Další důležitou částí těla, kterou bylo potřeba chránit, bylo tělo samotné. I v tomto případě navazuje vývoj plynule na dědictví antiky. Ovšem hospodářské a technické rozdíly mezi regiony způsobují, že evropská zbroj 7. století má různé podoby (Martin 1967, 19). Nejstarší zbroje byly vyráběny z kůže. Poskytovaly sice dostatek volného pohybu, ale jen částečnou ochranu, na druhou stranu byly technicky nenáročné a levné (Choc 1957, 180). Levné byly také kabátce vyrobené z vycpávané vlněné látky, které ale poskytovaly jen minimální ochranu (Klučina 2004, 96–97).

Pro kvalitnější ochranu, bylo potřeba zvolit i jiné materiály. V tomto ohledu sehrál hlavní roli kov, který mohl být užíván různými způsoby, jak ukazují dobové prameny. Jedním z nejvýznamnějších středověkých zdrojů, ze kterého se čerpají informace o raně středověkých zbrojích, je tapiserie z Bayeux. S nadsázkou řečeno se jedná o jakýsi středověký komiks, který vyobrazuje události spjaté s Vilémem Dobyvatelem, který ukazuje různá řešení ochrany těla v 11. století.

Prvním typem, který se též objevoval i na tapisériích z Bayeux, byla zbroj šupinová (obr. 7). Do Evropy se rozšířila z východu v průběhu 8. – 9. století a oblíbená byla až do 11. století (Choc 1957, 180). Nutno podotknout, že se neprosadila po celé Evropě. Velmi oblíbená byla v Byzantské říši a jižní Evropě, kde se udržela až do 12. století (Martin 1967, 40). Do značné míry byla hojně používána ve francké říši. Poskytovala kvalitní ochranu, ale její výroba byla náročnější a žádala si již zkušeného řemeslníka. Základ tvořil kožený kabátec, na který byly našity šupiny z tvrdého plechu tak, aby se vzájemně překrývaly. Výsledek pak připomínal rybí šupiny (Klučina 2004, 83).

Dalším typem je zbroj destičková (též lamelová) a falérová. Do Evropy se rozšířila v 10. – 11. století také z východu. Jednalo se o relativně nenáročná řešení, které poskytovalo značnou pohybovou svobodu a zároveň i kvalitní ochranu proti seku, bodu i šípům. Podobně jako u šupinové zbroje je základ tvořen koženým kabátcem, na který se našivaly nebo nanýtovaly destičky nebo faléry (kroužky), které se ale zpravidla nepřekrývaly (obr. 8). Velkou otázkou zůstává, z čeho byly jednotlivé destičky vyrobeny. Nemusely být nutně jen ze železa, ale také z mědi či rohoviny (Martin 1967, 23). Faléry navíc mohly být našity buď v řadách, nebo křížem (Klučina 2004, 117 a 123–124).

Nejoblíbenější po celý středověk se stala kroužková zbroj, která byla známa pravděpodobně již od dob Keltů, tedy těsně před naším letopočtem (Klučina 2004, 66–67). Byla vyrobena z kroužků, které se nýtovaly tak, aby vytvořily síť (viz níže). Její v zásadě jednoduchý proces výroby zajistil její rozšíření po celé Evropě. Ačkoliv byl princip výroby sice primitivní, zabrala výroba jedné takové zbroje mnoho času. Navíc, aby mohla skutečně perfektně sloužit,

musela být vyrobena na míru. Tím se její cena obrovsky zvedla a stala se velmi luxusní komoditou. Na druhou stranu poskytovala ideální ochranu proti seku i bodu a také velkou pohyblivost (Martin 1967, 29). Tato zbroj měla tříčtvrteční rukávy a sahala bojovníkovi až ke kolenům. Skládala se z 12 000 – 20 000 kroužků a vážila přibližně 10 kg (Klučina 2004, 124–125). Pod zbrojí nosil válečník pravděpodobně vycpávaný kabátec (obr. 9), který zvyšoval obranu a zároveň bránil poranění kůže od kroužků (Wilkinson 1971, 40). Tato praxe může být spolehlivě potvrzena až ve 12. století, takže co přesně nosili bojovníci 11. století pod kroužkovou zbrojí zůstává otázkou. Nelze vyloučit, že válečníci byli pod zbrojí nazí (Vesey 1964, 9). Díky svým vlastnostem, i přes svoji cenu, zastínila kroužková zbroj ostatní typy zbrojí a dominovala téměř po celý středověk. V následující kapitole se proto budeme zabývat podrobněji jejím dalším vývojem.

Problém s interpretací dobových ikonografických pramenů byl nastíněn již výše. Občas je těžké rozhodnout jedná-li se o realistické vyobrazení skutečnosti, nebo jen o schematické pojetí. Není možné ani vyloučit myšlenku, že by se mohlo jednat čistě jen o výmysl autorovi fantazie. K tomuto lze uvést jeden příklad, který je vyobrazen na tapiserii z Bayeux. Objevují se na ní bojovníci, kteří mají neobvyklý střih zbroje. Vypadá totiž jako kombinéza (viz obr. 7). Odborníci se stále nemohou shodnout, jedná-li se pouhou stylizací či o skutečnost. Skutečně by se mohlo jednat jen o chybu, která vznikla při výrobě tapiserie, jelikož tehdejší umělci neuměli zachytit rozparek, který umožňoval jízdu na koni i s po kolena sahající zbrojí. P. Klučina se přiklání té možnosti, že takovýto typ „válečné kombinézy“ by mohl být zcela běžný (Klučina 2004, 122-123).

Nutno zmínit, že až doposud jsem se zabýval problematikou elitních válečníků, kteří válčili na koni. Zatím ještě nebyla zmíněna ochranná zbroj pěšáků, kteří také tvoří nedílnou součást středověkých armád. Většina pěších bojovníků byla nemajetná, proto si nemohla dovolit drahé a kvalitní ochranné doplňky. Museli se spokojit jen s tlustým kabátcem z levného lnu nebo z kůže (Martin 1697, 23).

Další součástí válečné výzbroje byl štít. S trochou nadsázky lze říci, že štít je nejstarší ochranná pomůcka v boji. Nejstarší středověké štíty byly kulaté (v 9. století se objevují i oválné) o průměru cca 0,5 – 1 m. Z přední strany byl potažen kůží, která mohla být barvena a zdobena (Choc 1957, 175). Aby štít odolal i silnějším úderům, byl po obvodu okován (Wilkinson 1971, 27). Uprostřed byl opatřen otvorem, který zakrývala kovová puklice, tzv. umbo (obr. 10), ta umožňovala lepší úchop štítu a chránila ruku. Existovalo velké množství tvarů těchto puklic (viz obr. 10), takže kromě čistě praktické funkce plnily i funkci okrasnou (Klučina 2004, 84 a 87). V průběhu 10. století se objevil nový typ štítu, který se konstrukčně nelišil od předešlého,

jediný rozdíl byl ve tvaru. Nový štít zakrýval nositele od ramen až po chodidla, díky svému tvaru získal jméno mandlový (obr. 11), někdy také bývá označován jako normanský, protože právě Normané jej rozšířili po celé Evropě (Choc 1957, 175).

Období do 11. století neznamenovalo zásadní přelom ve vývoji zbrojí. Veškeré trendy plynule navazovaly a vyvíjely se z antických vzorů. V následujícím 12. století však dosavadní řešení ochrany těla přestala vyhovovat a hledaly se nové možnosti. Vývoj zbrojí se odklonil od antických předloh a vydal se svou vlastní cestou. Od pádu Západořímské říše se pěchota dostávala na druhou kolej a díky rozvoji jízdních oddílů ve Franské říši ztratila své postavení úplně. Na konci 11. století bylo zcela zřejmé, že tíhu války ponese těžkooděná jízda, která se začínala etablovat jako uzavřená kasta urozených válečníků, kteří se v průběhu 12. století jasně odlišovali od zbytku společnosti. Vytvoří si vlastní životní styl a budou ovládat evropská bojiště až do nástupu palných zbraní. J. Flori ve své knize velice výstižně vyjádřil tento složitý a těžko uchopitelný proces, probíhající v 11. století termínem „feudální revoluce“ (Flori 2008, 77). Že se jednalo o revoluci nejen společnosti, ale i revoluci ve vývoji středověké zbroje uvidíme v následujících kapitolách.

1.3. Zbroje 12. a 13. století

V průběhu 12. století se odehrála celá řada změn, společenských, ekonomických i jiných. Stranou těchto změn nezůstala ani vojenská technika. Lidé stále více žádali lepší a kvalitnější ochranu. Dosavadní technická řešení již nevyhovovala, a proto se výrobci zbrojí snažili své výrobky zdokonalovat a inovovat.

Jednou z velice důležitých změn se stala nová technika jízdního boje. Tato technika se masivně rozšířila po Evropě až na počátku 12. století, díky normanským válečníkům ale pravděpodobně byla známa již dříve. Před příchodem této techniky se boj na koni podobal boji pěšímu. Kopí se používalo čtyřmi způsoby: 1) jako vrhací zbraň, 2) jako velký bodný meč (vymrštěním paže vpřed se zasadil smrtící úder), 3) jako harpuna (rána se zasadila z vrchu) a 4) na způsob nože, který se používal na vyvrhnutí vnitřností. Všechny tyto techniky vyžadovaly relativně krátké kopí. Nová technika však spoléhala na pevný úchop v podpaží v horizontální poloze (obr. 12), díky čemuž mohlo být kopí mnohem delší (Flori 2008, 80-81). V důsledku toho se také proměnil charakter války, nyní se začalo bojovat v uzavřených šicích. To si samozřejmě žádalo i úpravu ochranné zbroje.

I nadále byla užívána kónická přilba, ale již byla pokládána za archaickou. U některých se špičatý konec zvonu naklání dopředu (Martin 1967, 36). Objevují se, ale i nové typy.

Novinkou jsou helmy s vysokým zvonem (obr. 13), které byly snýtovány z několika pásů (Klučina, 2004, 169). Další novinkou byla přilba cylindrická (obr. 14). Objevila se v druhé polovině 12. století a podobně jako kónická přilba byla vykována z jednoho kusu železa. Měla nízký a plochý zvon a byla opatřena nánosníkem (Vesey 1964, 12). Podle Žygulského se udržela až do roku 1300 (Žygulski 1975, 34). Oba tyto zástupci se řadí mezi tzv. „otevřené helmy.“ Někdy v polovině 12. století byly tyto helmy prvně opatřeny hledím (viz obr. 14). Tato hledí byla pevně přinýtována ke zvonu a nahrazovala tak nánosník, který kryl jen nepatrnou část obličeje (Martin 1967, 40). Není vyloučeno, že na konci 13. století se objevila první pohyblivá hledí (Klučina 2004, 212). Tato novinka si získala na oblibě a obzvláště v následujících staletích byla zdokonalována. V polovině 13. století se do řad otevřených přileb přidaly i první verze bojových klobouků. Ty si oblíbila především pěchota. Jejich výhoda spočívala v tom, že ve výšce uší se rozšiřoval do šířky a tím chránil i část ramen a většinu obličeje (Klučina 2004, 214)

Na konci 12. století, možná někdy po roce 1180 (Zygulski 1975, 34), se nově objevil nový typ uzavřené přilby. Tvarem se podobala převrácenému hrnci, proto získala název helm hrncový (obr. 3/S). Dle encyklopedie zbraní a zbrojí byla hrncová přilba nýtovaná z několika kusů a kryla celou hlavu. Výhled byl zajištěn jen úzkými průzory a dýchání umožňovalo pár otvorů ve výši úst (Čech – Křížek 2003, 85). Je důležité zmínit, že helm nedosedal až na ramena, jako u některých pozdějších typů, a tudíž jeho váhu 5 kg nesla jen hlava. Byl značně nepohodlný, ale za to poskytoval dokonalou ochranu. Několik málo dýchacích průduchů nemohlo zajistit dostatek čerstvého vzduchu, navíc byl díky náročné výrobě, značně drahý. Přesto byl po dlouhou dobu oblíbený mezi rytíři. Na druhou stranu je velice pravděpodobné, že někteří dávali radši přednost dobré viditelnosti před ochranou, proto lze vidět na dobových vyobrazeních, že těžkooděná jízda využívala i jiné typy přileb (Klučina 2004, 208-209). Postupným odstraňováním nedostatků hrncové přilby se vyvinul helm kbelcový (obr. 15). Nejvýraznější změnou byl tvar zvonu, který se stal více zaobleným, díky čemuž byl odolnější proti sekům vedeným shora. Aby bojovníkova hlava netrpěla tolik otřesy, byl helm z vnitřní strany vycpáván. Jelikož umožňoval jen velmi omezený výhled, nasazoval se až těsně před bitvou (Čech – Křížek 2003, 85-86). Nespornou výhodou oproti hrncovému helmu byl mnohem větší počet dýchacích otvorů, které byly hlavně na odvrácené (pravé straně helmy), na levé jich bylo méně nebo vůbec žádné (Klučina 2004, 206-207).

Zavedení přileb s hledím a uzavřených helem vedlo k rozvoji heraldiky. V nepřehledné bitevní vřavě nebylo snadné rozpoznat přítele a nepřítele. Proto se zvon helem začal zdobit tzv. klenoty. Nejčastěji se jednalo o heraldické figury nebo křídla v bojovníkových barvách.

Zdobení přileb není středověkou novinkou, již antičtí bojovníci své přilby zdobili (Zygulski 1975, 34). Rozvoj heraldiky usnadnil orientaci v bitevní vřavě, ale mohlo se též stát, že si nepřítel oblékl barvy svého protivníka, aby jej tam zmátl. Proto velmi často rytíři, pokud měli tu možnost, odklápěli svá hledí, aby se navzájem poznali. Když vyloučili, že nejde o nepřítele, znovu sklopili hledí a pokračovali v boji. Z tohoto zvyku pak vzniklo salutování, které se uplatňuje v armádě dodnes (Dougherty 2012, 57).

Aby velké uzavřené helmy na hlavě dobře držely, nosili bojovníci pod ně vycpávané čapky (obr. 3/K, N, O). Často se kombinovaly s lehkou polokulovitou přilbou (obr. 16/C), které se říkalo „leb.“ Přes to všechno se pak těsně před bojem nasazovala kbelcová či hrncová helma. Mnoho bojovníků upřednostnilo dobrý výhled (orientaci v boji) před ochranou a nosilo jen vycpávanou čapku a „lebkou,“ který ještě zakrývala kroužková kapuce (Klučina 2004, 205, 211–212).

V období 12. a 13. století prošel zásadním vývojem i štít, který byl nedílnou součástí výzbroje každého středověkého bojovníka. Stále ještě byl užíván velký mandlový štít, i když u rytířů byl už pomalu na ústupu. Ale v povědomí pěchoty se v Itálii udržel až do 15. století (Vesey 1964, 14). Tyto velké štíty se také velmi dlouho užívaly i během křížových výprav. Bojovník si pomocí takového štítu zakrýval levou polovinu hlavy a situaci na bojišti sledoval jen z pravé strany, kde se bránil mečem (Choc 1957, 179). Díky těmto štítům, byl bojovník zcela chráněn z levé strany, ale zároveň ho to omezovalo ve výhledu. Manévrování s takto velkým a těžkým štítem jistě také nebylo snadné. Je otázkou, jestli tento způsob ochrany byl ideální či nikoliv. Je pravdou, že takto znevýhodněni byli i ostatní bojovníci, čímž se situace vyrovnala. Zřejmě musel být tento postup velmi efektivní, jinak by nebyl tak rozšířený.

Díky zlepšení ochrany těla, o které bude pojednáno níže, se těžký mandlový štít postupně zmenšoval do té míry, až chránil jen horní polovinu těla (Martin 1967, 43). V průběhu 40. let 12. století se začala prosazovat první zásadní změna. Aby bojovník lépe viděl, byl původně zaoblený horní okraj štítu zarovnan (Klučina, 2004, 170). Zmenšování štítů byl pomalý a pozvolný proces, který probíhal až do rozšíření plátové zbroje ve 14. století. V polovině 12. století chránil štít válečníka už jen od stehna po rameno levé ruky. Takový štít dosahoval šířky 50 cm v nejširším místě a výšky 70 – 80 cm. Základem pro výrobu štítu bylo stále dřevo, které udávalo tloušťku výsledného štítu na 1,2 – 1,5 cm. Z vnitřní strany v místě úchopu mohl být vyztužen vycpávkou či koženou podložkou, která alespoň částečně tlumila nárazy při boji (Klučina 2004, 216).

Vlivem zmenšování se po celé Evropě začaly objevovat i různé tvarové formy. Nejrozšířenější byl tvar trojúhelníkový (obr. 17), který vycházel z podoby štítu mandlového

(Klučina 2004, 220). Ve Španělsku převládal pak tvar písmene U. Některé tvary byly spíše ojedinělé. Setkáváme se i s oválnými i čtvercovými štíty, které ale v českých zemích nemají žádné doklady (Klučina 2004, 220-221; Choc 1957, 179).

Ve 12. a 13. století byly štíty bohatě zdobeny, zpravidla malováním. Nejčastěji se zdobilo malbou heraldických figur, což sloužilo nejen k okrase, ale i k sebe prezentaci. Některé štíty mohly být zdobeny také technikou štafírování. Jde o reliéfní výzdobu, které je dosaženo pomocí křídové směsi. Z té se vymodeloval požadovaný reliéf a poté nabarvil. Klučina se domnívá, že tyto štíty byly používány pouze k ceremoniálním účelům, jako třeba k pohřbům, i když nevylučuje, že tyto štíty mohly původně sloužit k boji a ozdobeny byly až druhotně (Klučina 2004, 216–217).

Doba 12. a 13. století se stala pro vývoj zbroje poměrně důležitou, zvláště pak století 13., které pomalu předznamenává absolutní vítězství plátové zbroje. Šupinová zbroj v podstatě z evropského podvědomí úplně vymizela (Marin 1967, 43). Po celé západní a střední Evropě dominuje mezi rytíři především kroužková zbroj, která vytlačila jiné typy zbrojí. Zásadně se však proměnil její stříh. Délka takové zbroje byla různá, záleželo hlavně na přání nositele, nejdelší varianta sahala až ke kolenům (Klučina 2004, 186). Od předešlých typů se lišila především stříhem rukávů. Ty se prodloužily až k zápěstí, kde plynule přecházely v palčákové rukavice (obr. 18). Chránily tak ruku bojovníka z její vnější strany, z té vnitřní (dlaňové) byly uzavřené kůží nebo látkou, díky tomu mohl bojovník sevřít v ruce meč či štít (Vesey 1964, 13). Existovalo dvojí provedení těchto rukavic, jak je patrné i na obrázku (obr. 19). Pokud se zrovna nebojovalo, prostrčil rytíř ruce skrz dlaňovou část a nosil rukavice volně spuštěné. Pevnou součástí kroužkové zbroje se také stala kapuce (Klučina 2004, 167). Ta v zásadě chránila celou hlavu kromě očí. Brada a spodní část obličeje byla chráněna tzv. „aventaillem“ (obr. 3/F, J, K). Jednalo se o trojúhelníkový cíp, který byl našit z levé strany na kapuci, a v případě potřeby se natáhl přes bradu a provázkem přivázal z druhé strany hlavy (Embleton 2007, 8). Pokud si bojovník nepotřeboval chránit hlavu, stáhl si kapuci z hlavy a nechal ji ležet na ramenou, což muselo být poměrně nepohodlné díky značné hmotnosti kroužkové kapuce (Klučina 2004, 173).

Tato zbroj poskytovala poměrně kvalitní ochranu od hlavy až ke kolenům. Musela však být značně nepohodlná a její nošení muselo značně vyčerpávat. Zásadní nevýhodou bylo, že celá její značná váha ležela na bojovníkových ramenou (Wilkinson 1971, 40).

Jak bylo již výše zmíněno, princip výroby kroužkové zbroje byl sice jednoduchý, ale časově velmi náročný. Základem pro výrobu byl železný drát, který se nasekal na menší kousky. Ty se pak stáčely do kroužků a nýtovaly vzájemně do sebe. S největší pravděpodobností

existovaly dva základní typy kroužkových zbrojí. Tím prvním byl typ z němčiny nazývaný „Kettenpanzer.“ Základem tohoto typu byl kožený kabátec, na který byly přišívány do řetízků nýtované kroužky (obr. 20). Druhý typ se označuje pojmem „pletivo“. Tato forma se vyráběla již jen z železných kroužků, které byly do sebe vzájemně snýtovány tak, že každý byl vázán ke čtyřem sousedním (obr. 21). Toto byla nejběžnější varianta. Vyráběly se ovšem i složitější vazby, kdy na sebe bylo navázáno 6 někdy až 8 kroužků (obr. 21). Taková zbroj sice získala na odolnosti, a tudíž lépe chránila, ale byla zároveň těžší (Klučina 2004, 177-179). Na výrobu jedné takové zbroje bylo zapotřebí 15 000 – 30 000 kroužků (Holmes 2006, 92).

Pod kroužkovou košili nosili bojovníci zpravidla vycpávaný kabátec (obr. 9), který jednak zesiloval ochranu proti úderným zbraním tím, že tlumil sílu nárazu, a také chránil proti šípům. Druhý důvod, proč byl „aketon“ nebo též „gambeson“ tak oblíben, byl ten, že zabraňoval pohmožděninám, které zbroj mohla způsobit, pokud byla nošena přímo na těle (Klučina 2004, 183-184). Někteří ovšem mohli zbroj nosit i jen přes jejich běžné oblečení (Martin 1967, 30). Do 60. let 12. století se přes zbroj nic nenosilo, ale s křížovými výpravami se situace změnila (Klučina 2004, 173). Železná zbroj vystavená slunečnímu záření Blízkého východu se rozpalovala a působila svému nositeli neúprosná muka. Proto začali křížáci nosit přes zbroj kus látky, která tento problém vyřešila. Jednalo se o kus látky, který se přehazoval přes hlavu, na způsob ponča, a v pase se přepásal páskem. Z počátku byl bílý nebo jednobarevný (Vesey 1964, 11-12). V pozdějších dobách pak byly varkoče, jak se zkomoleně česky „Waffenrock“ nazýval, vyráběny z drahých látek a v heraldických barvách. Sloužil tedy i ke zlepšení orientace na bojišti (Klučina – Romaňák 1983, 115).

Během následujícího století, tedy století 13., byla kroužková zbroj stále ještě nejoblíbenějším způsobem ochrany. Změnil se pouze její střih. Většina těchto změn se odehrála v druhé polovině století a předznamenává tak zásadní proměnu středověkých zbrojí, která nastala v následujícím století, a o které bude více rozepsáno v další kapitole.

První výraznou změnou bylo oddělení kapuce, ke kterému došlo v průběhu poslední třetiny 13. století (Vesey 1964, 16). Toto oddělení mělo jistě řadu výhod. Především bylo možné v případě potřeby kapuci úplně sejmout, což dříve nebylo možné a bojovník musel celou tíhu nosit neustále. Kapuce, která byla moderním termínem označená jako „náprstková,“ navíc díky svému střihu zdvojovala ochranu ramen a části zad. Někdy mohla také být přišita k varkoči, který se oblékal přes zbroj. Je také možné, že plátová ochrana krku a ramen se začala prosazovat již v samotném závěru tohoto století (Wilkinson 1971, 47). V druhé polovině století se také oddělují, kromě kapuce, i rukavice (Klučina 2004, 186-187). Nově se také objevily i prstové

rukavice (Martin 1967, 42). Nohy bojovníka byly chráněny kroužkovými nohavicemi z němčiny označovanými jako „Panzerhosen,“ které se přivazovaly k opasku (Vesey 1964, 13).

V průběhu druhé poloviny století se poprvé objevily nové prvky ochrany především nejhroženějších částí těla. Jednalo se o první pokusy zesílení ochrany pomocí plátů. Nejvíce ohrožená část těla pro jezdce na koni byly jeho nohy, tedy alespoň z vnější stany, neboť vnitřní přiléhala ke koni. Nově se tedy objevily stehenní pláty, nákolénka a kryt holeně a v polovině století také náloketnice, která zesilovala ochranu paže (Klučina 2004, 193-195). Velice rozšířeným prvkem, který zesiloval ochranu ramen, byly „Ailettes“ (obr. 22). Kovová deska, která se upevňovala na ramena, mohla mít spoustu podob. Vyskytovaly se čtvercové, kulaté, kosočtvercové a jiné tvary. Jejich povrch býval často heraldicky zdoben (Vesey 1964, 16). Nejvíce se prosadily v Anglii a Francii, ve zbytku Evropy se objevovaly jen sporadicky. Jejich původ je sporný. Martin P. uvádí ve své knize, že pocházejí z Anglie (Martin 1967, 43), oproti tomu Klučina P. zmiňuje, že se ailettes poprvé objevily kolem roku 1260 ve Francii (Klučina 2004, 199).

Díky rozvoji kuše během 13. století byly žádány stále odolnější zbroje (Zygulski 1975, 34). Na konci 13. století se tedy začínaly objevovat první pokusy s plátovou ochranou trupu. Základem pro tuto zbroj byl kožený kabátec, který měl z vnitřní strany přinýtované kovové lamely (obr. 23). Jedním z nejznámějších příkladů je socha sv. Mauricia v Magdeburském chrámu (Vesey 1964, 13). Je ovšem problém určit z jakého materiálu byly lamely vyrobeny. Mohlo jít o železo, bronz, rohovinu, kůže nebo jiné materiály (Klučina 2004, 193). Kovové lamely byly velice důmyslně schovány z vnitřní strany, nepodléhaly tolik korozi a nevyžadovaly takovou péči. Tato zbroj se nosila přes kroužkovou zbroj (Wilkinson 1971, 46). Tento typ zbroje se nadále vyvíjel, a ve 14. století se stal velice oblíbeným v podobě brigantiny.

Výše popsané zbroje jsou ideální pouze popisem. Realita rozhodně nebyla tak jednoduchá, spousta rytířů jistě užívala i starší formy kroužkové zbroje. Štít rozhodně nepodléhal módním trendům a jistě se užíval, až dokud už nemohl sloužit svému účelu. Pěchota se zpravidla musela spokojit s méně účinnou ochranou. Často nosili jen samotné gambesony, ty mohly být zesíleny pláty. Někteří se možná zmohli na koupi kroužkové zbroje (Vesey 1964, 15). Přes zbroj mohli nosit bavlněnou látku, která mohla být v barvách lenního pána (Martin 1967, 53).

1.4. 14. století

Doba 14. století bývá také někdy označována jako „doba kombinovaných zbrojí“ (Klučina 2004, 324). Je to doba experimentů a pokusů. Platněji se snažili zdokonalit své výrobky a přicházeli s novými nápady a řešeními. Některé pokusy byly neúspěšné a některé se ukázaly jako velmi praktické, ty pak určily další vývoj. V průběhu 2. poloviny 13. století se také poprvé objevily regionální rozdíly, které se naplno rozvinuly právě ve 14. století. Rytířská zbroj do této doby těmto vlivům nepodléhala a rytíři po celé Evropě vypadali více či méně podobně. Tyto regionální odlišnosti lze sledovat na náhrobcích či iluminacích různé provenience. Do jisté míry lze tedy v rámci zbrojí 14. století určit, zda se jedná o anglickou, italskou, francouzskou či německou zbroj (Lehnart 2000, 77). Samozřejmě hranice nemusí být vždy jasně vymezená, a především u archeologických nálezů, které se dochovávají jen ve fragmentech, je toto regionální dělení skoro nemožné.

Zbroj nikdy nepatřila mezi levné zboží, a čím dokonalejší se stávala, tím rostla i její cena. V našem prostředí bohužel nemáme odpovídající cenové srovnání z písemných pramenů, proto musíme nahlédnout do pramenů zahraničních. V roce 1409 si velmistr řádu německých rytířů pořizoval novou zbroj, která vyšla na 112 pruských hřiven, což by mělo v přepočtu na české groše odpovídat 75 kopám. Za takové peníze bylo možno pořídit stádo 95 krav (Wagner – Durdík – Drobná 1956, 49-50).

V průběhu 14. století se objevují nové typy ochrany hlavy. Velká těžká hrncová helma byla postupně vytlačována lehčími variantami, až byla kolem roku 1350 úplně vytlačena z bojišť a užívala se jen při turnaji (Lehnart 2000, 77). O vývoji turnajové zbroje bude pojednáno v samostatné kapitole.

Druhým velice oblíbeným typem helmy byl po celé 14. století basinet nebo také šlap, basinet. Klučina a Zygulski se shodují, že se basinety vyvinuly z lebky (viz předešlá kapitola), ale Wilkinson uvádí, že z hrncové přilby (Klučina 2004, 350-351; Zygulski 1975, 99; Wilkinson 1971, 54). Pravděpodobnější se jeví spíše první varianta, sice zdokonalením lebky. Ta se průběhem času zvětšovala a na temeni hlavy zašpičatila, čímž umožňovala ochranu proti sekům shora. Dále se prodloužila ochrana spánků a týlu. Díky těmto změnám získal šlap vejčitý tvar (Klučina 2004, 350-351). Někdy mohl být také ještě zesílen žebrem a od 20. let 14. století byl zcela běžně doplněn kroužkovým závěsem, který zesiloval ochranu ramen a zajistil ochranu brady a krku (Vesey 1964, 23). Basetet představoval kvalitní ochranu pro rytíře, mezi pěchotou nebyl tak rozšířen (Vesey 1964, 35). Jeho slabinou byl obličej, ten byl prakticky nechráněn, za to ale poskytoval dobrý výhled. Zpočátku byl basinet užíván v kombinaci s velkou přilbou. Toto

spojení ovšem nebylo dostačující, neboť velká přilba poskytovala sice perfektní ochranu při prvním střetu, ale při boji s mečem uprostřed bitevní vřavy se stávala přebytnou, neboť zásadně omezovala výhled (Klučina 2004, 354).

Řešení tohoto problému se objevilo v průběhu 2. poloviny 13. století, jednalo se o jednoduchý prvek, a sice pohyblivé hledí. Tento jednoduchý nápad, který umožnil nosit v boji pouze jednu přilbu, se vyvinul v Itálii a postupně se rozšířil po celé Evropě (Lehnart 2000, 93). Zpočátku byla helma doplněna jen o nánosník, který byl pevně připevněn k závěsu („camail“) a mohl být odklopen či pomocí různých systémů uchycen na helmě (obr. 16/L, M). Nánosník tak chránil bradu a nos (Embleton 2000, 22–23). Stále ovšem zůstávaly nechráněné oči. Proto se hledí vyvíjela dál. Objevilo se například mřížové hledí (obr. 24), které bylo jakýmsi předstupněm uzavřených hledí (Klučina 2004, 354). Nejoblíbenějším v průběhu celého 14. století byl tak zvaný „*Hundsgugel*“, tedy basinet se psím hledím (obr. 26). Tento typ byl oblíbený především mezi lety 1370–1420 (Lehnart 2003, 93). Výhoda pohyblivého hledí spočívala především v tom, že během prvního střetu chránila přilba celou hlavu a při následném boji mečem se hledí odklopilo a bojovník tak měl dokonalý výhled.

Existují v zásadě dva způsoby, jak mohlo být hledí připevněno k basinetu. Za prvé na jednom pantu v čelní části (obr. 25) a za druhé panty po stranách (obr. 25). Zpravidla bývalo hledí odnímatelné (Wilkinson 1971, 54-55).

Takovýto basinet s kroužkovým závěsem byl oblíbený především ve střední Evropě, a to až do 40. let 15. století. Ve Francii a na Britských ostrovech získal na oblibě tzv. „*Grant Basinet*.“ V tomto případě byl kroužkový závěs nahrazen plátovým límcem. (Lehnart 2003, 96).

Především mezi pěchotou získal na oblíbenosti již před polovinou 14. století železný klobouk (Křížek – Čech 1999, 117-118). Jeho obliba narostla především až ve století následujícím. Díky svému širokému lemu chránil ramena i hlavu proti útokům shora (obr. 26), proto se rozšířil především mezi pěšími bojovníky (Lehnart 2000, 93).

Posledním tipem helmy je italská forma basinetu tzv. „*barbuta*“ (obr. 27). Někdy také nazývána „*bradatice*“ či „*italský šalír*“ (Klučina 2004, 377). Tato helma svou podobou připomíná antickou korintskou přilbu. Jedná se v podstatě o basinet, jehož týlní a spánková část je protažena skoro až ke krku. Kromě obličeje chrání tedy celou hlavu. *Barbuta* byla oblíbená až do konce 15. století (Lehnart 2003, 97).

Díky stále dokonalejší ochraně těla, nebylo žádoucí nosit příliš velký a těžký štít. Velikost štítu se postupně ustálila tak, že chránila jen levou část těla bojovníka. Užívaly se i nadále trojúhelníkové štíty, ale naprosto převládal nový typ jezdeckého štítu tzv. „*tarče*“, ty se oproti klasickým štítům ze závěru 13. a počátku 14. století opět trochu zvětšily. (Klučina 2004,

378-379). Ale ve srovnání se starými formami poskytovaly díky výřezu v pravém horním rohu (pozn.: štíty se popisují z pohledu rytíře) možnost založit kopí a tím ho lépe ovládat. Často byly konvexně vyduté, tedy směrem ven (Lehnart 2000, 99). Tarče (obr. 28) se tedy zařadily mezi typickou rytířskou výstroj. Tarče mohly nést samozřejmě různá heraldická znamení či být jinak zdobeny (př.: zvlněné okraje). Mohly dosahovat různých tvarů, které mohou i částečně odrážet určité regionální rozdíly. Příkladně v Itálii byly oblíbené hlavně oválné tvary, v Německu čtvercové a v Polsku konické (Lehnart 2003, 98).

Někdy v polovině století se také začaly objevovat pěchotní štíty, pavézy, které byly oblíbeny především mezi střelci z kuší. Tyto velké štíty je chránily při nabíjení kuší. Masivní dřevěné štíty, které téměř dosahovaly velikosti jako dospělý muž, mohly být i bohatě malovány (Lehnart 2000, 101).

Jak bylo zmíněno již na začátku této kapitoly, je 14. století označováno mnoha badateli jako doba kombinovaných zbrojí. Kombinovaná zbroj je evoluční stupeň mezi kroužkovými zbrojemi a plátovými zbrojemi, tak jak je známe z 15. století. Zbroje 14. století jsou tedy typické tím, že kombinují jak kroužkové, tak plátové části. První pokusy o zesílení ochrany pomocí plátů, jak jsme poznali v předešlé kapitole, se odehrávaly již v závěru 13. století, a to především v oblasti končetin. V průběhu století následujícího šel tento vývoj dál a již během první poloviny 14. století se ochrana celé ruky ustálila na jakémsi standardu (Zygulski 1975, 105). I když například v Itálii se plátová ochrana prosazovala relativně pomalu (Vesey 1964, 34).

V první polovině 14. století byly rukávy postupně úplně nahrazeny pláty, které mohly být vyráběny z počátku jen z kůže a až později z kovu (Martin 1967, 55). Výhodou kožených plátů je, že i po tvrzení zůstávaly elastické. Postupem času byly kožené pláty doplňovány plátky, až byly vytlačeny úplně (Lehnart 200, 88). Plátová ochrana ramen byla často kulatá, ale někdy se můžeme na dobových vyobrazeních setkat i se zoomorfní podobou (obr. 29; Lehnart 2000, 88). Stále se však až do poloviny století mohly objevovat i tzv. Ailettes (Vesey 1964, 34). Do poloviny 14. století byly horní části paží chráněny koženými pláty, které byly anatomicky tvarovány a mohly být též doplněny plátky či šupinami pro lepší ochranu (Klučina 2001, 345). Kožené pláty byly často nošeny přes kroužkovou zbroj. Toto řešení se prosadilo především v oblastech dnešního Německa, kde relativně dlouho zůstávaly v oblibě rukávy dlouhé až po zápěstí. Ale od 20. let sahaly už jen do poloviny předloktí (Lehnart 2000, 88). Od poloviny století se stále častěji objevovala dokonalejší plátová ochrana horních končetin. Vydutý kovový rukávec chránil paži až k lokti. Loket sám kryla tzv. myška (obr. 30). Předloktí bojovníka bylo uzavřeno tzv. kůrkami (Klučina 2004, 345-346).

Ochranné rukavice se vyvíjely více méně nezávisle na zbylé ochraně ruky. Ještě do 20. let se stále objevovaly rukavice, které byly součástí kroužkové zbroje, ale oddělené se začínají pozvolna prosazovat již od konce 13. století a již od 30. let jsou samozřejmostí (Lehnart 2000, 89; 2003, 78). Rukavice mohly nabývat mnoha forem a mohly být vyráběny z různých materiálů. Ale i tady platil všeobecný trend, že pláty nahrazují kroužky. Základ byl většinou kožený, na který byly přinýtovány pláty. V některých případech byly pláty upevňovány z vnitřní strany, ty byly pak menší a hustěji nýtovány (Lehnart 2000, 89).

Jednu z mnoha variant představoval kožený základ palčákového stříhu. Mohl být pokryt přibližně stejnými čtvercovými plátky. Ale mnohem běžnější se v této době stávaly klasické prstové rukavice, které byly pokryty buď menšími plátky, nebo ohyb ruky chránila velká manžeta a prsty dílčí malé plátky (obr. 31; Wilkinson 1971, 57). Manžety rukavic 14. století měly tvar přesýpacích hodin (Vesey 1964, 34). Všechny výše zmíněné komponenty byly k sobě připevněny pomocí řemenů, na rozdíl od 15. století, kdy byly jednotlivé části spojovány nýty (Lehnart 2000, 97). V 2. polovině století bychom se také mohli setkat s tzv. klepsydry, které jsou vyrobeny z jednoho kusu plechu a chrání jen hřbet ruky a její ohyb (obr. 32; Klučina 2004, 346).

Plátová ochrana dolních končetin se vyvinula již v předešlém století, ale objevil se jiný problém, ochrana stehen a slabin. Ty dříve chránila po kolena sahající kroužková zbroj, ale když byla nahrazena ve 14. století brigantinami (viz níže), bylo potřeba tento problém řešit. Objevilo se ale velmi důmyslné řešení. Plátování vesty sestoupilo pod pás a tím vesta zajistila bojovníkovi boky a stehna. V praxi se jednalo o předchůdce pozdějších tzv. šorců (obr. 33; Klučina 2004, 334-335).

Co se týče ochrany těla, neexistovala žádná jednotná móda. Na stejném jevišti vystupovaly jak staromódní, tak i nové a moderní kusy. Ty mohly být také navzájem mezi sebou různě kombinovány (Wilkinson 1971, 58). Do popředí se dostávaly hlavně plátové vesty - „*Spangpanzer*“ (Lehnart 2000, 80), jejichž prvopočátky lze hledat již ve 13. století, (jedním z příkladů je socha sv. Mauritia v Magdeburku). Z těchto plátových vest (obr. 24) se v průběhu 15. století vyvinul plnohodnotný typ zbroje tzv. brigantina (Klučina 2004, 335), i když P. Martin klade počátky brigantin už do 2. poloviny 14. století (Martin 1967, 54). Brigantiny poskytovaly kvalitní ochranu a neomezovaly v pohybu, proto si je oblíbila převážně pěchota v 16. a 17. století (Křížek – Čech 1999, 36).

Plátové vesty byly nošeny na kroužkovou zbroj a zesilovaly tak ochranu těla, proto je tento typ zbroje nazýván kombinovanou zbrojí. Pod kroužkovou zbroj byl nošen ještě aketon, neboli prošívanice, jejímž hlavním úkolem bylo tlumit nárazy (Klučina 2004, 325). Díky

nálezům nedaleko od dánského města Wisby nebo ze švýcarské vesnice Küssnacht máme dnes velmi dobrou představu, jak plátové vesty 14. století vypadaly. Jejich zpracování a rekonstrukci se věnoval archeolog B. Thordeman (Thordeman 1939), který klasifikoval 2 základní typy: 1. s vertikálně kladenými pláty a 2. s horizontálně kladenými pláty. V rámci klasifikace lze také odlišovat typ stříhu kabátce. I v tomto případě rozlišujeme 2 typy. Prvním je stříh ve tvaru ponča a druhým je stříh vesty se šněrováním na zádech (obr. 34). Velikost plátů, které byly nýtovány z vnitřní strany, nebo mezi dvě látky byla rozlišná. Zbroj mohla být vyrobena z větších plátů o rozměrech 50x18 cm nebo menších 4x10 cm, v takovém případě poskytovala větší svobodu pohybu, ale zároveň stála víc (Lehnart 2000, 80 a 83).

Brigantiny 14. století byly stříženy dle dobové módy, tedy se zúženým pasem. Nýty, které pojily pláty s kabátkem, byly viditelné, a proto byly bohatě zdobené, a to buď jednoduchým zlacením, nebo mohly mít různé tvary (Martin 1967, 54). Někdy mezi 30. - 70. lety se na hrudi objevily dvě faléry na uchycení řetězů. Ty sloužily k připoutání meče a štítu, aby během boje nedošlo k jejich ztrátě (Klučina 2004, 333-334).

Z praktického hlediska byly pláty umístěny z vnitřní strany kabátce. Bylo to především proto, že platněři užili vhodné technologie, aby pláty nepodléhaly tolik korozi. Ale i v průběhu poloviny 14. století se lze setkat s doklady plátů, které byly umístěny vně (Klučina 2004, 335). Jedním z nejzajímavějších příkladů je zbroj z hradu Churburk (obr. 35). Jedná se vlastně o další podobu kombinované zbroje, kdy se přes kroužkovou zbroj nosil přímo plátový kyrys. Zbroj z Churburku se skládá z kroužkové košile, plátové ochrany rukou, rukavic, přilby se závěsem (typická pro 14. století – psí hledí) a předního i zadového kyrysu. Přední část kyrysu je tvořena třemi velkými svisle kladenými pláty, jejichž okraje jsou ještě zdobené zlacením a zádová část je tvořena z šesti plátů (Martin 1967, 64, Vesey 1964, 33). Středový přední plát je u krku ukončen ohybem, aby nedošlo k poranění bojovníka, navíc je zesílen kovovým prutem ve tvaru V, jenž je k plátu přinýtován. Pro tento vynález nemáme v českém jazyce odpovídající termín. Obecně je přijímán francouzský termín „*lisiere d'arrêt*“ (Klučina 2004, 337). Dalším unikátem této zbroje je hák připevněný k pravému přednímu plátu. Tento hák sloužil k založení kopí při turnaji a usnadňoval tak manipulaci s ním. Exemplář na churburské zbroji je prvním hmotným dokladem těchto háků, které se staly od r. 1380 běžnou součástí turnajových zbrojí (Wilkinson 1971, 64; Martin 1967, 64).

Problematika kombinovaných zbrojí 14. století je mnohem komplikovanější a neexistují žádná přesná schémata kombinovaných zbrojí. Jednotlivé prvky mohly být různě kombinovány, tak aby vyhovovaly nejen nositeli, ale i regionálním potřebám. Pro potřeby této práce a pro základní představu postačí tento stručný přehled.

1.5. 15. a 16. století

Plátové zbroje typické pro 15. století, které bývají stále předmětem romantických představ, jsou vynálezem italských platněřů. Hlavním centrem italské platněřské produkce bylo severoitalské město Milán. Odtud se rozšířil nápad kompletní plátové zbroje (Lehnart 2005, 77). V průběhu století se postupně v Evropě etablovala dvě nejdůležitější centra, která ovlivňovala platněře v celé Evropě. První je již zmíněná oblast Itálie se sídlem v Miláně. Druhá je oblast Německa se třemi hlavními centry: Augsburgem, Landshutem a Norimberkem. Později k nim přibyl ještě Innsbruck. Toto byla nejdůležitější výrobní centra, podle nichž také určujeme dva základní typy plátových zbrojí, italskou a německou (Vesey 1964, 39).

Kromě těchto hlavních nadregionálních center existovala i další menší regionální. Ve Francii například Paříž, Tours nebo Lyon, ve Španělsku Burgos a v Anglii Londýn. Ale žádné z těchto regionálních center nevyvinulo svůj vlastní typ zbroje, nýbrž jen kombinovalo základní prvky italských a německých zbrojí (Zygulski 1975, 105).

Na rozdíl od ochrany těla nepodléhala ochrana hlavy tolik regionálním rozdílům a vyvíjela se spíše samostatně. V průběhu 15. století se používaly tři hlavní typy přileb, které mohly mít mnoho forem a podkategorií. Kromě již známého klobouku, který se i nadále držel v oblibě, to byl ještě armet, šalíf.

Armet je typ přilby, která postupně vytlačila basinety, oproti kterým poskytoval lepší pohyblivost a zároveň poskytoval dobrou ochranu (Klučina 2004, 374). Její rané formy se objevují kolem roku 1420 a pocházejí z Itálie (Křížek – Čech 1999, 16). Armet se skládá z kulovitěho zvonu, z bočnic, které se spojují u brady a v případě potřeby se dají odklopit, a z odnímatelného hledí. Někdy býval na týlní části umístěn ještě malý terčík (obr. 36), který zesiloval ochranu týlu (Klučina 2004, 374; Wilkinson 1971, 61-62). Do r. 1460 byl armet opatřen kroužkovým závěsem (Oakeshott 1980, 87). Ten byl ale postupně nahrazen plátovým nákrčníkem, což byla další výhoda armetu, neboť jeho váha tak spočívala na ramenou bojovníka (Stone 1934, 18-22). Vzhledem k tomu, že byly armety teprve na vývojovém začátku, objevovalo se mnoho jejich variací. Jedním z typických příkladů přechodové formy armetu byl tzv. „*bicoque*“, jehož hledí bylo opatřeno množstvím otvorů, které umožňovaly výhled (Klučina 2004, 371). Nejoblíbenější variantou se ale stal typ zvaný „*vrabčí zobák*“. U tohoto typu, byl výhled zajištěn mezi čelním okrajem zvonu a horním okrajem hledí (obr. 36; Vesey 1964, 44).

Dalším typem byl šalíf, který se vyvinul z železného klobouku, který lze dělit do dvou podskupin, německý a italský (někdy také burgundský – Lehnart 2005, 97). Šalíře jsou v zadní

části protaženy, čímž chrání tyl rytíře. U německých šalířů dosahuje protažení extrémních rozměrů (obr. 37). První typy se objevují na počátku století, a v polovině století je možno je vidět i v kombinaci s pohyblivým hledím. Velkou nevýhodou bylo, že chránily jen horní část hlavy, proto se nosily společně s tzv. „*podbradím*“ (obr. 38; Křížek – Čech 1999, 247). Velmi zajímavým příkladem je šalíř, který byl potažen kůží a heraldicky pomalován (Holmes 2006, 89).

Někdy bývá mezi italské šalíře také počítána i tzv. „*barbuta*“ (obr. 27). Jedná se o přilbu, která se velmi podobá antické korintské přilbě. Barbuta neměla hledí, jen otvor pro oči a nos, často měl tento výřez tvar písmene T (viz obr. 55). Díky tomu byla oblíbená především mezi pěšími bojovníky a nošena byla až do konce století (Lehnart 2005, 96; Wilkinson 1971, 60).

Výroba plátové zbroje byla, co se techniky výroby týká, rozhodně složitější než výroba kroužkové zbroje. Jedním ze základních úskalí byla kvalita železa. Do dílen se dodávaly již železné polotovary, ale různých kvalit. Proto musel platněř tyto polotovary ještě jednou přetavit, aby docílil požadované kvality. Obecně platilo, že levnější zbroje byly vyráběny z čistějšího železa, čili bez uhlíku (Lehnart 2005, 80). Aby platněř správně vystihl rozměry zákazníka, posílaly se jako vzor oděvy, díky kterým si pak platněř mohl určit rozměry (Vesey 1964, 42).

Italské plátové zbroje jsou typické svými hladkými a nezdobenými vzory. Oproti německým zbrojím jsou více zaoblené a baňaté (obr. 39). Italská zbroj se skládá z předního a zadního kyrsu. Přední plát se skládal ze dvou částí, přičemž spodní břišní plát byl tvarován do špice. Součástí italských zbrojí byl i turnajový hák. Ten se nacházel na pravé straně kyrsu pod pravým ramenem. Hák sloužil k uložení kopí při souboji, díky čemuž se pak mohlo kopí lépe ovládat. Zádový plát se skládal ze dvou částí, ale je možné se setkat i s členěním na pět plátů (Lehnart 2005, 92). Na rozdíl od 16. století se pod zbroj nosila ještě kroužková zbroj. Obzvláště v místech, kde bojovník neměl pláty. Kupříkladu krk byl celkem dlouho chráněn jen kroužkovým závěsem (Vesey 1964, 42).

V Itálii se prakticky do roku 1420 neuplatnila žádná speciální ochrana paží, ta se začala vyvíjet následně (Vesey 1964, 43). Plátová ochrana paží byla sestavena z nárameníků, které jako křídla dosahovaly až na lopatky. U italských zbrojí nejsou ale stejnoměrné. Pravý nárameník je poněkud menší, aby nepřekážel kopí, které držel bojovník v podpaží. Levý naproti tomu mohl dosahovat extrémních rozměrů a do jisté míry mohl i nahrazovat štít (Klučina 2004, 362). Dokonce ani ochrana zbytku paží nebyla stejná a u některých zbrojí se můžeme setkat s tím, že ochrana pravé ruky chybí úplně, neboť ji chránila záštita na kopí (obr. 39; Wilkinson 1971, 64-65). Od r. 1440 byly pak k plátům na levé ruce ještě přidávány další pláty. Italské

zbroje byly určeny především pro boj s kopím. Díky přídavným plátům byla levá polovina zbroje těžší. Bylo prakticky nemožné bojovat s ní jiným způsobem, například mečem (Lehnart 2005, 96; Vesey 1964, 40). I rukavice byly takto uzpůsobeny - levá od r. 1450 dále vyztužována a pravá postrádala ochranu prstů (Lehnart 2005, 95).

Nohy chránily stehenní pláty, myšky (ochrana kolen), holenní pláty a boty, které měly spíše oblé tvary. Slabiny chránil „šorc“, jakási sukně složená z vodorovně kladených plátů. K němu byly navěšeny ještě šosy, které překrývaly stehna (Lehnart 2005, 96).

Německé zbroje byly oproti italským štíhlejší a jejich povrch je zdoben žebry a žlábků, které zesilovaly odolnost plátů (Wilkinson 1971, 65). Vzhledem k tomu, že základní prvky se příliš neliší od předešlého typu, zaměřím se teď jen na rozdíly, které oba typy odlišují. Přední kyrys se až na výzdobu příliš nelišil. Jediný rozdíl byl v háku, který na rozdíl od italského nebyl odnímatelný (Wilkinson 1971, 64). Zato zádový plát měl vlastní podobu. Italský zádový plát sahal až ke krku, ale jeho německý protiklad měl u krku výřez tvaru V (obr. 40), neboť šíjí chránil šalíř s protaženou zádovou částí (Lehnart 2005, 118). Dalším z hlavních markantních rozdílů, který je patrný hned na první pohled, je ochrana paží a ramen. Německé zbroje užívaly k ochraně ramen subtilnější pláty, které byly doplněny podpažní puklicí (obr. 41). Obecně můžeme u německých zbrojí určit tři druhy ochrany paží (Lehnart 2005, 120):

1. těžká ochrana ruky s nárameníky italského typu
2. těžká ochrana ruky s nárameníky německého typu
3. lehká ochrana ruky a s puklicemi

U všech těchto typů jsou ale pláty na obou stranách stejné. I obě rukavice jsou stejné a mají ochranu prstů (Lehnart 2005, 119-121). Velmi pěkné srovnání italské a německé ochrany paže uvedl ve své knize E. Oakeshott (Oakeshott 1980, 86).

Holenní pláty byly hladké a bez zdobení, zatímco stehenní pláty byly zdobené, jelikož nebyly překryty šosy. Ty se u německých zbrojí prosadily až později. Šorc byl zpravidla delší než u italských zbrojí, ale v průběhu času se zkracoval (Klučina 2004, 474). Díky tomu nám může sloužit jako dobrý datační materiál (Lehnart 2005, 117). Boty měly protáhnuté špičky, aby zabránily vyklouznutí ze třmenů. Někdy dosahovaly tyto špičky až impozantních rozměrů (Klučina 2004, 475).

Německou zbroj lze navíc ještě dělit na dvě podskupiny, rytířskou a knechtskou zbroj. Rozdíl mezi nimi je v úrovni ochrany. Rytířská zbroj se skládá z předního a zadního kyrysu s hákem, šorce s šosy a velkých nárameníků. Paže chrání kompletní plátová ochrana včetně rukavic, k tomu náleží ještě kompletní ochrana nohou, boty a šalíř s podbradníkem. Kyrus u knechtské zbroje však nemusí mít hák vždy a také chybí zádový plát. Pláty jsou v tomto případě

nošeny v kombinaci s kroužkovou košilí. Ramena chrání jen menší nárameníky společně s podpažními puklicemi. Stejně tak i ochrana rukou je lehčí, avšak šalír s podbradníkem zůstává (Lehnart 2005, 110).

Toto dělení (na italskou a německou, rytířskou a knechtskou) neplatí úplně vždy. Italští platněři dodávali zbroje do oblastí německy mluvících zemí nejen v italském stylu, ale i v německém. Typickým příkladem může být třeba zbroj ze švábského Gmündu. Jedná se o německou zbroj, ale vyrobenou italskými platněři. Je datována mezi roky 1465–1470. Horní polovina zbroje nese typické známky italského typu včetně sklápěcího háku. Zato šosy a stehenní pláty jsou německé (Oakeshott 1980, 96).

Francouzsko-burgundské zbroje vycházely z italských předloh a liší se jen minimálně. Ve srovnání s italskými vzory mají zbroje francouzské provenience symetrické nárameníky, přidané šosy. Také relativně dlouho přetrvávala v té době již překonaná ochrana hlavy, a sice velký basinet, který byl ke kyrysu připevněn řemenem. Kvůli tomu nemohl bojovník otáčet hlavou (Lehnart 2005, 102). Obecně však byly ve Francii oblíbené brigantiny v kombinaci s nabíranými rukávy, které byly vrcholem módy té doby. Tento fenomén byl způsoben především tím, že poptávka po zbrojích byla obrovská a platněřská produkce nebyla schopna ji pokrýt. Druhým aspektem je její snadnější výroba (Lehnart 2005, 104).

I anglické zbroje jsou mixem německých a italských předloh. Tvarem byly ale více zavalité a bližší italským zbrojím. Zdobeny byly žlábkováním a žebry, jako jejich německé vzory (Lehnart 2005, 105).

Vývoj ochrany hlavy v 16. století zásadě plynule navázal na století předešlé. Asi nejrozšířenější ochranou hlavy se staly armety, které se i v průběhu 16. století dále vyvíjely. Zásadní změnou byl hřeben, který byl přidán na vrch zvonu, aby tak lépe chránil hlavu proti sekům (Klučina 2004, 483; Oakeshott 1980, 118). Pláty u armetu určené k ochraně krku se prodlužovaly, až se úplně osamostatnily, čímž vznikl tzv. „nákrčník“ (Křížek – Čech 1999, 16).

Z železného klobouku se vyvinul tzv. „*morion*“ - přilba, která našla své uplatnění především mezi pikenýry, mušketýry nebo lučištníky (obr. 42). Morion byl zpravidla vykován z jednoho kusu plechu, ale lze se setkat i s moriony ze dvou kusů (Křížek – Čech 1999, 167). Obecně lze u morionů rozlišit dva základní typy: prvním je člunkový a druhým je hruškový (obr. 42; Klučina 2004, 585 a 588).

Dalším typem byl „*burgeonet*“. Přilba s nízkým zvonem, hřebenem a nadočnicovým obloukem. Již dle názvu lze tušit, že tato přilba má svůj původ v Burgundsku (Křížek – Čech 1999, 39; Oakeshott 1980, 114).

Specifickým fenoménem 16. století byly uzavřené přilby s groteskním hledím nebo též maskovité helmy (obr. 43). Hledí těchto helem bylo tvarováno buď do podoby lidského obličeje, nebo do podoby zvířete (Oakeshott 1980, 123).

Století 16. je dobou posledního velkého vzepětí plátové ochranné zbroje. V průběhu století se plátová zbroj stává čím dál tím více jen součástí uměleckých sbírek nebo vzácnými kusy zámeckých a hradních zbrojnic. Co se týče podoby zbroje, nepřineslo 16. století žádné zásadní změny. Vývoj pokračoval plynule dál a jednotlivé části zbroje se zdokonalovaly, díky tomu přestaly být užívány doplňky z kroužkového pletiva. Hlavním přínosem 16. století bylo zdobení jednotlivých plátů. Nejčastěji to bylo leptání a jejich následné zlacení. Tento styl v Německu vymizel poměrně brzo, už někdy ve 20. letech, zato v Anglii a Itálii se udržel mnohem déle (Vesey 1964, 59-60). Jinou, a to nejen dekorativní, vychytávkou bylo „*kanelování*.“ Povrch plátů byl zdoben žebry, čímž se zvýšila i jeho odolnost. Dalším trendem bylo zaoblování špičatých tvarů. Ostře řezané a špičaté linie ustoupily italským oblým tvarům. Typickým příkladem jsou tzv. zbroje maxmiliánské (Klučina 2004, 482-483).

Maxmiliánské zbroje (obr. 44) byly zbroje vyráběné v německých oblastech, ale stylem se přiblížily italským předlohám. Byly robustnější a zavalitější. Již výše zmíněné kanelování se poprvé objevilo právě u těchto zbrojí. Od italských zbrojí převzaly velké nárameníky. Typické jsou pro ně palčákové rukavice a boty, které jsou často popisovány jako „*medvědí či kraví tlamy*“ (Klučina 2004, 483; Wilkinson 1971, 84-85; Vesey 1964, 59).

Módním výstřelkem té doby byly tzv. kostýmové zbroje (obr. 45), které se snažily napodobit dobovou módu (Oakeshott 1980, 102). Takovéto zbroje nebo zbroje zdobené různými reliéfy byly určené spíše pro parádu než k užití na bitevním poli.

Ačkoli obecný trend směřoval k ústupu plátových zbrojí z bojišť, vyvinul se v průběhu 16. století nový typ zbroje, který ještě nějakou dobu přetrval, jde o tzv. „*půlzbroje*“ (obr. 46). Ty byly tvořeny z kyrsu, na který byly připevněny šosy sahající až ke kolenům. Přední plech byl navíc ještě tvarován do podoby „*husího břicha*,“ slouží jako výborný datační podklad. Dále také poskytovala ochranu paží a krku díky nákrčníku (Zygulski 1975, 216-217).

Mohlo by se zdát, že zbrojím 16. století nebyla věnována dostatečná pozornost, a že aspekty vývoje v tomto století nebyly kompletně podchyceny. Avšak bylo záměrem autora, nezahltit čtenáře složitým vývojem zbrojí v 16. století, který není pro potřeby této práce až tak zásadní. Je to dáno především tím, že zbroje tohoto století se v archeologických nálezech téměř nevyskytují. Pokud by měl čtenář zájem dozvědět se víc o této problematice mohu doporučit knihu anglického autora E. Oakeshotta, kde nalezne více informací (Oakeshott 1980).

1.6. Turnajové zbroje

Až doposud byla řeč jen o zbrojích, které se užívaly v bitvě a ostrém boji. Ve středověku však existoval fenomén, pro který bylo potřeba vytvořit zbroje s jinými vlastnostmi. A tak se vyvinul speciální typ zbroje, zbroj turnajová. Tuto problematiku velmi pěkně shrnul v jedné z kapitol své knihy i P. Klučina (Klučina 2004), kterou bych rád použil jako základ pro toto stručné seznámení s turnajovými zbrojemi.

Turnaje představovaly jednu z nejdůležitějších součástí rytířského života. Jejich původ je nejasný, ale usuzuje se, že se rozšířily z Francie. Údajným praotcem turnajů by měl být jakýsi Geoffroy de Preully, který zemřel v roce 1063. Pro rytíře znamenaly nejen sportovní vyžití, trénink zdatnosti a bojové techniky, ale také společenskou prestiž (Flori 2008, 111-113). Od svého počátku do poloviny 13. století existovala těsná spojitost mezi válkou a turnajem. Způsob průběhu turnaje se příliš nelišil od bitvy. Užívaly se dokonce i ostré zbraně (Flori 2008, 115-116). Ani ochranné odění bojovníků se v podstatě nelišilo od toho válečného nebo respektive nejsou žádné doklady turnajových zbrojí (Klučina 2004, 262).

V průběhu času se turnaje začaly vyvíjet samostatně a staly se především sportovní událostí. Typů turnajových disciplín je nepřehledné množství a mohou se najít i regionální rozdíly v pravidlech (Klučina 2004, 310-311 a 314-316). Základními disciplínami bylo „*Stechen*“ neboli klání, to byl klasický způsob souboje dvou rytířů, kteří se rozjeli proti sobě a kopím se snažili vyrazit soupeře ze sedla. Aby nedocházelo ke zraněním, byly oba soupeři odděleni hrazdou tzv. „*palia*.“ Dále pak „*Rennen*“ čili honění. Boj s ostrými zbraněmi a s polní zbrojí bez hrazdy (Vesey 1964, 47). A samozřejmě pěší souboj (Klučina 2004, 289).

V rámci vývoje turnajové zbroje můžeme sledovat dva základní myšlenkové proudy: francouzský, který při turnaji užíval zbroj polní, ale posílenou o přídavné pláty (obr. 47) - bojovníkovi tak stačila jen jedna zbroj pro všechny případy a dle potřeby si pomocí pantů a čepů mohl přidat pláty dle druhu disciplíny; a německý, který pro každou disciplínu měla specializovanou zbroj (obr. 48; Klučina 2004, 298).

Pravidla honění nebyla jednotná a existovalo mnoho podskupin a na každou existovala specifická zbroj (viz Klučina 2004, 250-319). Základem byla polní zbroj bez rukávů. V plné zbroji byl oděn i bojovníkův kůň, neboť se jednalo o velice nebezpečnou disciplínu (Klučina 2004, 301).

Hlavu bojovníka chránila zpočátku hrncová přilba, ze které se vyvinula „*kolčí přilba*“. Dosedala na ramena, čímž se síla nárazu přenesla na tělo bojovníka (obr. 49). Obrovská nevýhoda byla, že se v ní špatně dýchalo, proto byla na odvrácené straně (na pravé) opatřena

malým okénkem (Klučina 2004, 293). Při honění se často používal německý šalíř s podbradníkem (Klučina 2004, 295). I při turnaji se často uplatňoval armet, který byl z levé strany posílen o další pláty (Klučina 2004, 292).

Pro pěší boje se užívala klasická plátová zbroj se dvěma hlavními rozdíly (obr. 50). Prvním byla ochrana hlavy. Často se užívala uzavřená přilba opatřená hledím, které bylo hustě děrováno malými otvory, aby nemohla špička meče proniknout skrz průhled. Druhým zásadním rozdílem byla ochrana slabin. Ty chránil šorc, jenž měl ale jinou podobu. Podobal se spíše sukni, neboť nebylo potřeba rozparku, který byl nutný pro jízdu na koni (Klučina 2004, 289).

2. Archeologické nálezy

2.1. Přilby

2.1.1. Konůvky (okr. Vyškov)

Ze zaniklé středověké vsi v Konůvkách pochází nález přilby (inv. č. 72329). Jedná se o kování přilby na ochranu pravého ucha. Na kování lze vidět tři nýty, kterými se kování upevňovalo na koženou část obličejce. K takovému typu přiřadila D. Šaurová analogii z Wendelu ze 7. století (Montelius 1915-1917, 36-obr.5; Měchurová 2002, 108).

2.1.2. Hrad Lopata (okr. Milínov)

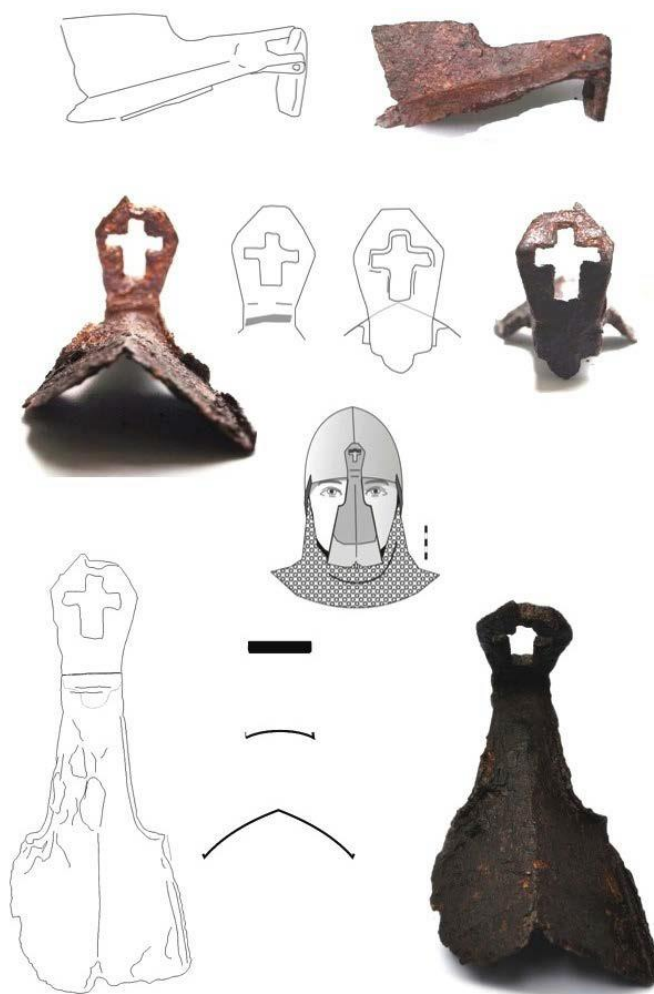

obr. I – Basinet z hradu lopata (Frýda 1996, 534).

Z hradu Lopata pochází nález relativně dobře zachovaného šlapu (obr. I). Na čelní části je možno určit zbytky nánosníku, který byl typický u raných typů šlapů (viz obr. 36). Při okraji jsou v pravidelných rozestupech otvory pro nýty na uchycení kroužkového závěsu („*camail*“). Datace nálezu souvisí se zánikem hradu a spadá před rok 1434. Šlapy nebo také basinety byly sice oblíbené do 40. let 15. století, ale typ nánosníku byl prakticky zastaralý, neboť tyto rané formy odklopného hledí byly typické především pro 14. století. Proto lze předpokládat, že přilba byla vyrobena již dříve a mohla být užívána i po několik generací (Frýda, 1996, 534).

2.1.3. Ronovec (okr. Havlíčkův Brod)

Z hradu Ronovce pochází nález nánosníku, který byl hranou odklopného hledí, který se užíval k ochraně nosu a brady u šlapů. V podstatě se jedná o analogii k předešlému nález. Bohužel z dokumentačního materiálu nelze určit přesné místo nález. Nánosník (obr. II) je přibližně trojúhelníkového tvaru a skládá se ze tří částí. Největší spodní část dosahuje 11 cm a má konvexně vydutý lopatkovitý tvar. Toto vydutí zvyšuje odolnost nánosníku a zároveň kopíruje tvar obličeje. Dochovaná tloušťka se pohybuje mezi 1,5 – 5 cm, ale je potřeba nezapomínat na korozní činitele. V horní části nánosníku je pant šestiúhelníkového tvaru s otvorem ve tvaru kříže pro uchycení k čelní části přilby (Knápek – Macků 2016, 168). Nánosník takového typu lze vidět na mnoha náhrobcích, třeba na náhrobku Ulricha V. Landschada von Steinach (Knápek – Macků 2016, 175).

obr. II – Nánosník z hradu Ronovec a jeho rekonstrukce (Knápek – Macků 2016, 170).

2.1.4. Nymburk (okr. Nymburk)

obr. III – Nález lebky z Nymburka (Motyková 2001, 0).

V prostoru bývalé sladovny ze 16. století v Nymburce v ulici U Pošty (č. p.: 470) byla nalezena přilba (obr. III; Motyková 2001, 1). Přilba má nízký zakulacený zvon po stranách mírně zploštělý. Uprostřed zvonu byl díky rentgenovým snímkům odhalen malý kruhový otvor (6 mm). Po obvodu jsou v pravidelných rozestupech 10 mm otvory pro nýty na uchycení látkového či koženého vyložení (Motyková 2001, 5). Zajímavostí je, že se podařilo odhalit otisk tohoto zřejmě látkového vyložení (Daňková 2001). Závěs nebyl u přilby nalezen, ale nelze stoprocentně vyloučit, že nebyl součástí přilby. Nález přilby je snad do ojedinělým příkladem tzv. lebky. Lehké přilby, která se nosila pod velkou přilbu. Datačně lze nález zařadit do první pol. 14. století. S největší pravděpodobností patřila nějakému bohatému měšťanu (Motyková 2001, 5-6 a 9).

2.1.5. Kostomlaty (okr. Nymburk)

Z okresu Nymburk pochází ještě jeden nález přilby, tentokrát šlapu (obr. IV). Nález byl učiněn při úpravě řeky Labe v těsné blízkosti bývalé tvrze zvané Mydlovary. K přilbě náleží též zbytek kroužkového závěsu. Velikost kroužků dosahuje 6 mm a jsou navázány tak, aby každý byl spojen čtyřmi dalšími. Samotná přilba je značně poškozena, obzvláště při pravé straně. Její boční stěny byly protaženy, mohly tak chránit i tváře. Na výšku má 26 cm, což je v porovnání s jinými šlapy neobvyklé. Na čelní straně je malý výstupek, který je považován za pozůstatek nánosníku. Datačně nelze přilbu blíže určit, jen zařadit do 14. století (Novotný 1954, 153-154 a 156).

obr. IV – Basinet z Kostomlat (Knápek – Macků 2016, 176).

2.1.6. Hradsko (okr. Mělník)

obr. V – Dvě přilby z Hradska (Bernart 2010, 19 a 20).

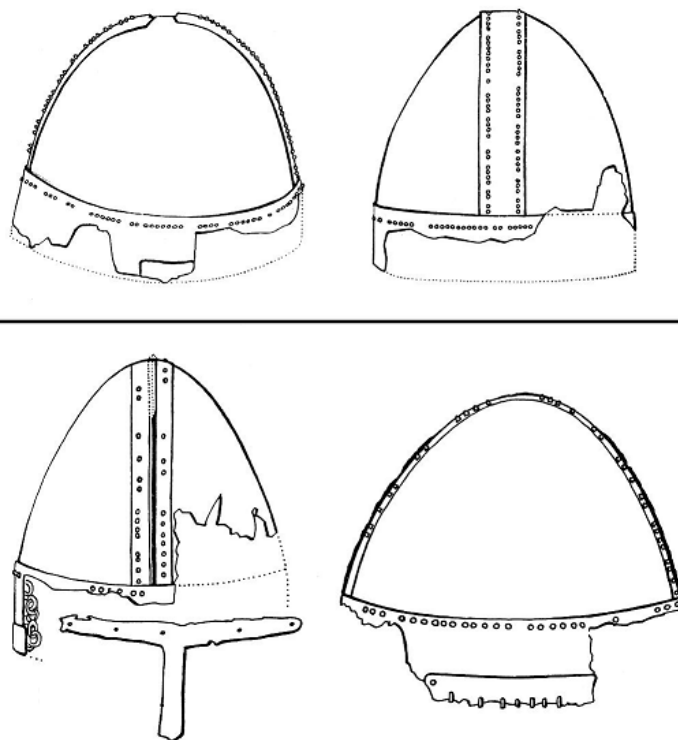
Z Hradska u Mělníka pocházejí dvě kónické přilby (obr. V). V obou případech se jedná o kónické přilby. V prvním případě se jedná o přilbu bez nánosníku (i když nelze úplně vyloučit možnost, že přilba nánosník původně měla) s vnitřním obvodem 70 cm a vnějším 71 cm při okraji. Při okraji je možno pozorovat několik otvorů, které mohly sloužit k uchycení vnitřního vývazu z organických materiálů. Mohly ale také sloužit k upevnění nýtů, které držely ztužovací pásek (Schránil 1934, 164 a 166; Bernart 2010, 18-19).

Druhá přilba je značně deformovaná, ale lze snadno určit, že se jedná o kónickou přilbu s dochovaným nánosníkem. I tento exemplář má na svém okraji otvory, o jejichž významu bylo hovořeno výše. Díky malým rozměrům nánosníku (3,5x3,2 cm) lze uvažovat o jeho druhotném zmenšení, což mohlo být způsobeno jeho poškozením. Datačně spadají obě přilby nejspíše do 10. století, ale nelze úplně vyloučit možnosti širší datace v rozmezí 9. – 11. století (Bernart 2010, 22).

2.1.7. Královská obora (okr. Praha)

Z královské obory v Praze pocházejí další dvě přilby (obr. VI), jejichž nálezové okolnosti jsou bohužel jen kusé. První přilba je vysoká 16 cm a je zhotovena ze dvou železných částí, které jsou k sobě připojeny železným pásem. Nýty na pásku jsou doplněny polokouličkami tak, že vytvářejí dojem granulace. I okraj přilby byl zpevněn pásem. K přilbě náleží ještě několik fragmentů včetně nánosníku (Hejdová 1964, 49-51).

Druhá přilba je vysoká 19,5 cm a je vyhotovena podobným způsobem jako předešlý exemplář. K této druhé přilbě náleží i dobře dochovaný nánosník, který je v profilu mírně prohnutý. Směrem dolů se nánosník mírně rozšiřuje. Nánosník dosahuje výšky 7,9 cm a celkové šířky 16,5 cm, šířka u kořene je 1,5 cm a u spodní hrany je 1,7 cm (Hejdová 1964, 51). Na základě analogie z ruského Gněždova lze obě přilby datovat do 10. století (Kirpičnikov 1971, 24, obr. 8/1, tab. 10).

obr. VI – Kresebná dokumentace přilby z královské obory (Bernart 2010, 22).

2.1.8. Svatováclavská kaple (okr. Praha)

V rámci výzkumu Svatováclavské kaple byla v hrobě K 3 nalezena tzv. „*podivenova přilba*“, i když označení přilba není úplně jisté, neboť zatím nebyly nalezeny žádné analogie, které by potvrdily, že se skutečně jedná o přilbu. Pro to, že by se mohlo jednat o přilbu, svědčí fakt, že byla vyrobena z dvojité silné kůže a aby byla přilba pevnější, byla její horní část vyztužena dřevěnou destičkou. Takovéto přilby mohly být nošeny méně movitými bojovníky, ale také mohlo jít jen o obyčejnou pokrývku hlavy. V širším měřítku lze přilbu datovat do doby 10. až 11. století (Bernart 2010, 43).

2.1.9. Holý Vrch (okr. Jičín)

V mohyle č. XII na Holém Vrchu byl nalezen předmět, který byl interpretován jako přilba. Bohužel byl tento předmět ztracen, tudíž nelze potvrdit, že se skutečně jednalo o helmu (Turek 1946, 92, Choc 1957, 190).

2.1.10. Staré Město (okr. Uherské Hradiště)

Ze Starého Města pochází nález přilby, kterou lze datovat do 9. století. Konstrukcí se jedná o příklad žebrové přilby. Skládá se z obvodového pásu a dvou žeber, které se kříží uprostřed zvonu, prostor mezi nimi byl vyplněn organickými materiály. Z celé přilby se dochoval jen trychtýřek a jedna z trojúhelníkových výplní zvonu. Avšak při bližším ohledání vyjde najevo, že trojúhelníková destička s nýty je rovná, tudíž úplně neodpovídá popsanému typu helmy, neboť by měla být destička prohnutá. Pokud by se ovšem skutečně jednalo o přilbu, nezapadala by však typologicky do období, do kterého by byla datována (Bernart 2010, 44).

2.1.11. Olomouc (okr. Olomouc)

Přilba z olomouckého probošství se řadí mezi jedny z nejlépe zachovaných příkladů kónické přilby s nánosníkem (obr. VII), který má patrný háček na zavěšení „*barmice*“, tedy kroužkového nálezu chránící krk a tvář bojovníka. Celá je vyrobena z jednoho kusu železa. Otvory po obvodu kraje zvonu mohly sloužit k uchycení organického vývazu nebo k zavěšení barmice. Přilba v čelní části nese známky poškození, které by mohly být pozůstatkem bojových šrámů (Bernart 2010, 46-47). Přesná datace přilby zatím nebyla stanovena, ale v současné době

je kladena do doby 11. a 12. století, jak uvádí třeba J. Schráníl nebo N. Engberg (Schráníl 1934, 164, obr. 13; Engberg 2009, 84).

obr. VII – Přilba z Olomouce uložená v Kunsthistorickém muzeu ve Vídni (Bernart 2010, 46.).

2.1.12. Neznámé naleziště (okr. Olomouc)

obr. VIII – Přilba z okolí Olomouce (Bernart 2010, 49).

V blízkosti Olomouce by měly být nalezena i další celá kónická přilba z jednoho kusu železa s nánosníkem opatřeným háčkem (obr. VIII). Nález by měl být uložen v Kunsthistorickém muzeu ve Vídni, stejně jako předešlá helma (Laking 1920, 45, obr. 57).

2.1.13. Jižní Morava (okr. Neurčeno)

Přilba se nachází ve sbírkách hraběte Wilczka na hradě Kreuzensteinu nedaleko Vídně (obr. IX). Jedná se v podstatě o podobný typ jako dva předešlé příklady. Přilbu lze datovat v rozmezí 11. – 12. století (Bernart 2010, 50).

obr. IX – Přilba ze sbírky hraběte Wilczka (Bernart 2010, 50).

2.1.14. Jaktař (okr. Opava)

Fragment přilby nalezený na Kostelním kopci v Opavě – Jaktaři není bohužel možno plně rekonstruovat, a tedy ani určit, zda se jedná o kónickou či žebrovou přilbu. Torzo přilby je datováno do 11. století (Baarová – Frait – Sovková – Šlancarová 2006, 243).

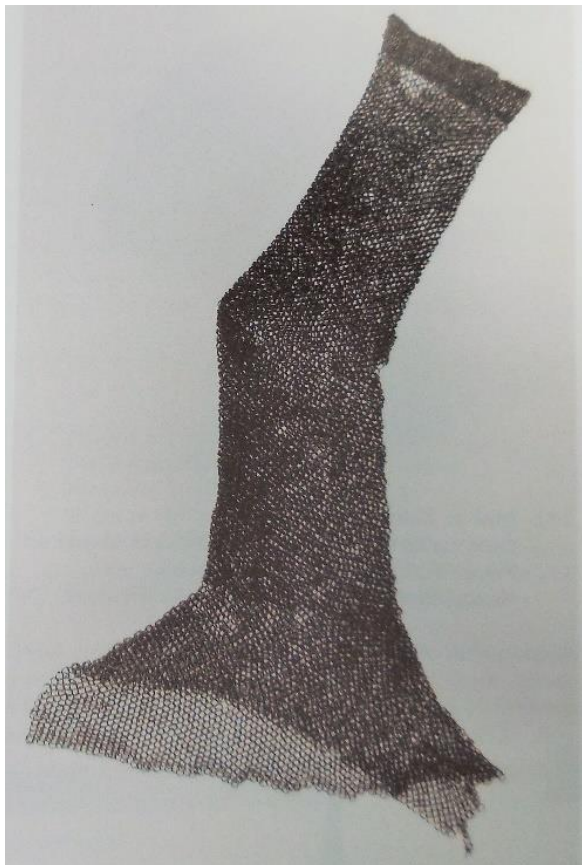
2.1.15. Další nálezy

Bližší neurčitelné nálezy přileb pocházejí z pražských **Bohnic** a **Lichocevsí** (Sklenář 1992, 127 a 178). Přilba z **Miskovic** (okr. Kutná Hora) byla nalezena ve studni uprostřed dnešního rybníka. Typologicky lze tento nález zařadit mezi klobouky, bližší však nález nelze určit. Zajímavostí ale je knoflík na boční straně, který byl interpretován jako znak hodnosti (Archivní, 88). Z **Mladé Boleslavi** (okr. Mladá Boleslav) pochází nález bližší neurčené přilby (Waldhauser 2010, 218). Bez dochované dokumentace je i nález ze **Znojma** (okr. Znojmo). Jde o nález unikátně dochovaného šalíře datovaného do druhé poloviny 15. století bez další bližší identifikace (Petráň 1995, 606). Obdobně je na tom i šalíř ze **Slaného** (okr. Slaný), který pochází z první poloviny 15. století (Petráň 1995, 606).

2.2.Ochranná zbroj

2.2.1. Kroužková zbroj

2.2.1.1. Hrad Lopata (okr. Milínov)

obr. X – Rukáv kroužkové košile z hradu Lopata (Frýda 1996, 533).

Mezi jedny z nejzajímavějších nálezů můžeme bezesporu řadit kroužkový rukáv z hradu Lopata (obr. X). Rukáv se dochoval v celé délce 84 cm a šířce (u manžety) 12 cm. Manžeta rukávu je vyrobena z hustěji nýtovaných kroužků než zbytek zbroje. Její lem je zdoben bronzovými kroužky. Chronologicky lze nález zařadit pouze před rok 1433, ale je pravděpodobné, že je mnohem starší (Frýda 1996, 533). Košile mohla být pravděpodobně nošena v kombinaci s pláty, tedy jako kombinovaná zbroj. Tuto teorii však nelze spolehlivě prokázat, proto nález řadím mezi kroužkové zbroje.

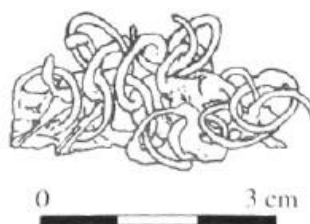
2.2.1.2. Stromovka (okr. Praha)

V pražské Stromovce byla nalezena část kroužkové zbroje. Silně zkorodovaná hrouda (obr. XI) byla nalezena vně jedné z výše uvedených přileb (viz kapitola 2.1.7.). Bližší určení zatím nebylo provedeno, takže není jasné k čemu přesně bylo kroužkové pletivo určeno. Na závěs k přilbě je tento kus příliš velký a o samostatnou košili se asi též nejedná - to by byl kus zase příliš malý (respektive se předpokládá, že by se dochovala větší část). Další informace by mohlo přinést až rentgenové snímkování. Datačně souvisí pravděpodobně se zmíněnými přilbami, tedy 10. – 11. století (Bernart 2010, 68-69).

obr. XI – Kroužková zbroj z pražské Stromovky (fragment; Bernart 2010, 68).

2.2.1.3. Mikulčice (okr. Hodonín)

Obr. XII – Dokumentace fragmentu kroužkové zbroje z Mikulčic (Bernart 2010, 71).

Snad největším souborem fragmentů kroužkových zbrojí pohází z hradiště v Mikulčicích. Bohužel ale v září 2017 vyhořela jedna z budov, kde se nacházela mikulčická sbírka i s dokumentací. Kvůli tomuto požáru je většina nálezů nedohledatelná. Požár však našťastí přežili dva fragmenty, které bude možné v budoucnu dále hodnotit (Bernart 2010, 70-

71). V literatuře se objevuje zmínka o fragmentu pocházejícím ze sídlištní vrstvy u 12. mikulčického kostela (obr. XII). B. Kávová uvádí, že z Mikulčic pochází takovýchto nálezů více. Od 5. Kostela by také měl pocházet bronzový možná i pozlacený fragment zbroje (Kávánová 2003, 238-239).

2.2.1.4. Pohansko u Břeclavi (okr. Břeclav)

Pohansko u Břeclavi se v oblasti výzkumu zbrojí řadí mezi přední lokality, neboť odtud nepochází jen nález kroužkové zbroje, ale byla také zjištěna specializovaná kovárna. Nalezen byl komplex zahloubených jam nepravidelných půdorysů, které nesly stopy po kovářské činnosti (struska, nástroje, ...). Přímo v objektu kovárny se podařilo objevit do podlahy zašlapané kroužky v počtu stovek. Není však možné určit přesnou funkci kovárny, zdali se zde zbroje jen opravovaly nebo i vyráběly (Macháček 2002; týž 2005, 261, 183, 262; Macháček – Gregorová – Hložek – Hošek 2007). U volných kusů byla v 80. letech provedena metalografická analýza. Železo užitá na výrobu bylo dle analýzy jen slabě nauhličeno, nejednalo se tedy o ocel. Svou tvrdost získaly kroužky až závěrečným kovááním za studena (Pleiner 2002, 77-79).

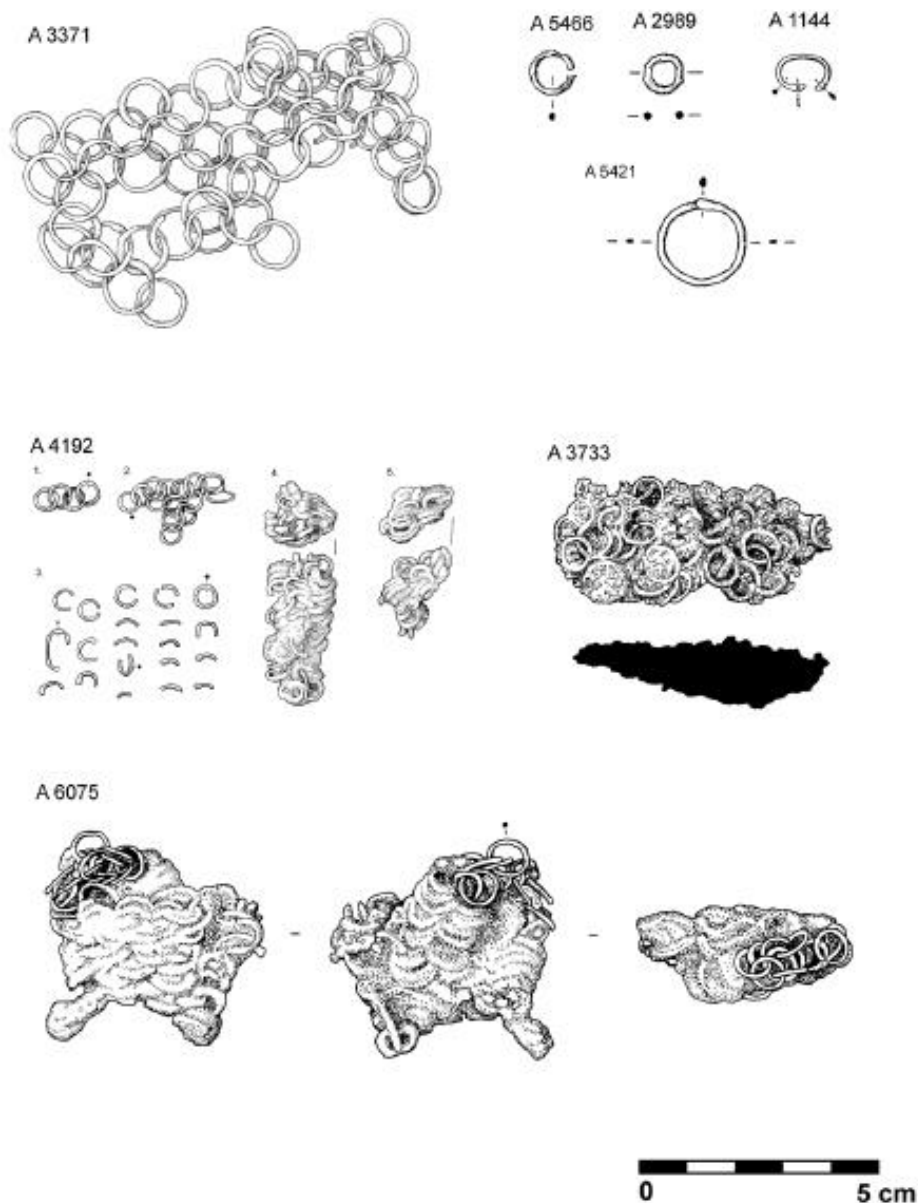
2.2.1.5. Prušánky (okr. Hodonín)

Obr. XIII – Kroužková zbroj z pohřebiště v Prušánkách (Bernart 2010, 73).

V jednom z hrobů nekropole v Prušánkách byl nalezen fragment zbroje (obr. XIII). Dle H. Hanákové mělo být v hrobě P 582 uloženo dítě ve věku jeden až jeden a půl roku (Hanáková 2006, 260). Dále se zde nacházel i kroužek ze stříbrného drátu (Klanica 2006, 184). Podobně na tom byl i hrob P 620, kde malé dítě dostalo jako milodar části lamelové zbroje. V obou případech se pravděpodobně jedná o unikátní doklad zbroje jako náboženského předmětu či talismanu (Bernart 2010, 72-73).

2.2.1.6. Hrad Rokštejn (okr. Jihlava)

obr. XIV – Fragментy z hradu Rokštejn (Mazáčková 2012, 252).

Z hradu Rokštejna pochází několik fragmentů (obr. XIV), přesněji se jedná o čtyři jednotlivé kroužky a tři zkorodované hmoty. Kromě dvou, které byly spojovány svařením, byla většina nýtována. U některých však není možné jejich provedení určit. Pletivo bylo provedeno tak, že na každý kroužek navazovaly čtyři další. U nálezu A6075 byla užita kombinace materiálu. Jedná se výzdobný prvek. Drát na výrobu zbroje byl vyroben z nízkouhlíkové oceli. Časově lze nález řadit do druhé pol. 14. století a první pol. 15. století (Mazáčková 2012, 248, 250-251).

2.2.1.7. Další nálezy

Snad nejstarší nález kroužkové zbroje pochází z hradiště **Rubín u Podbořan** (okr. Louny). Datován je již do 7. století (Měřínský 2002, 211-212). Do 8. století lze datovat nález z **Prahy – Libně** (Choc 1967, 183). Fragment půlky kroužku z **Olomouce** (okr. Olomouc) byl nalezen v zásypu obilnice 7/96 Tereziánské zbrojnice. Kroužek má průměr 13 mm a pochází pravděpodobně z 9. století (Bláha 2001, 59, obr. 11:6). V počtu tří kusů byla kroužková ochranná zbroj nalezena i v zaniklé vsi v **Konůvkách** (okr. Vyškov; Měchurová 2002, 108). Další fragment o délce 15 cm pochází z hradu **Týřova** (obr. Rakovník). Bohužel bližší dataci nález neumožňuje (Durdík 1976, 69). Na tvrzi v **Rýmařově** (okr. Bruntál) se podařilo odkrýt devět zlomků kroužkové zbroje, které časově dle datování tvrze spadají do druhé pol. 14. století (Goš – Karel 1992, 231). Další tři nálezy pocházejí z městského prostředí z **Chrudimi** (okr. Chrudim), jichž bližší určení není možné (Durdík 1982, tab. 14). Na nálezu z hradu **Sion** (okr. Kutná Hora) je zajímavý především bronzový kroužek o průměru 11 cm (Jánská 1965, 46). Patrně sloužil jako okrasný prvek, jak můžeme vidět na analogiích, př.: zbroj z hradu Churburg (Martin 1967, 64). Kromě nálezů plátové zbroje pochází z **Kozího Hrádku** (okr. Tábor) také jeden fragment kroužkové zbroje (Drda 1978, 401) nebo také z hradu **Božanov** (okr. Náchod; Mazáčková 2012, 54-62). Další nálezy jsou z **Uherského Hradiště** (okr. Uherské Hradiště; Ustohal 2003, 237), z hradu **Bradlec** (okr. Jičín; Ulrychová 2006, 328), z opevněného sídla **Čalonic** (okr. Třebíč; Kouřil 1977, 147, tab. V:7, 151), ze **Semonické tvrze** (okr. Náchod; Brych 1998, LVIII), z **Hradčan** (okr. Praha; Frolík 1999, 157) a z hradu **Poustka** (okr. Cheb; Hošek 2003, 178), z hradu **Melice** (okr. Vyškov; Michna 1974, 74), z **Havlíčkovy Brodu** (okr. Havlíčkův Brod; Rous 1985, 108), ze **Starého Bydžova** (okr. H. Králové; Bláha 2012, 7-8), z **Kadaňského Hradu** (okr. Chomutov; Černá 1975, 33), z **Malé Strany v Praze** (okr. Praha, Čiháková – Zavřel 1990-1993, 215).

2.2.2. Lamelová zbroj

2.2.2.1. Prušánky (okr. Hodonín)

obr. XV – Fragment lamelové zbroje z pohřebiště v Prušánkách (Bernart 2010, 77).

Snad jediný nález, který lze prokazatelně označit jako lamelovou zbroj (obr. XV) pochází z pohřebiště v Prušánkách. Nález je o to zajímavější, že byl nalezen v hrobě sedmiletého dítěte (Hanáková 2006, 260). Předpokládá se, že zbroj byla do hrobu uložena jako starožitnost. Tuto myšlenku podporuje fakt, že v hrobě byl uložen jen zlomek zbroje. Nepředpokládá se, že by se rozložila celá zbroj z měděné slitiny (Bernart 2010, 76).

2.2.3. Šupinová zbroj

Ani dokladů šupinové zbroje není na našem území příliš. Jeden nález pochází ze vsi **Strunkovice nad Blanicí** (okr. Prachatice). Šupiny datované do 12. století mají rozměr 32x23 cm. Obě mají zachovaný otvor při kraji. Skrze tento otvor byla provlečena nit, která připevňovala destičky k podkladu. Ze Strunkovic pochází i další nálezy podobného tvaru, ale postrádají otvory (Kudrnáč 1997, 91). Další nálezy by měly pocházet z **Olomouce** (okr. Olomouc) a z **Mikulčic** (okr. Hodonín). Zatím ale nebylo bezpečně potvrzeno, zdali se opravdu jedná o doklad šupinové zbroje (Bernart 2010, 78).

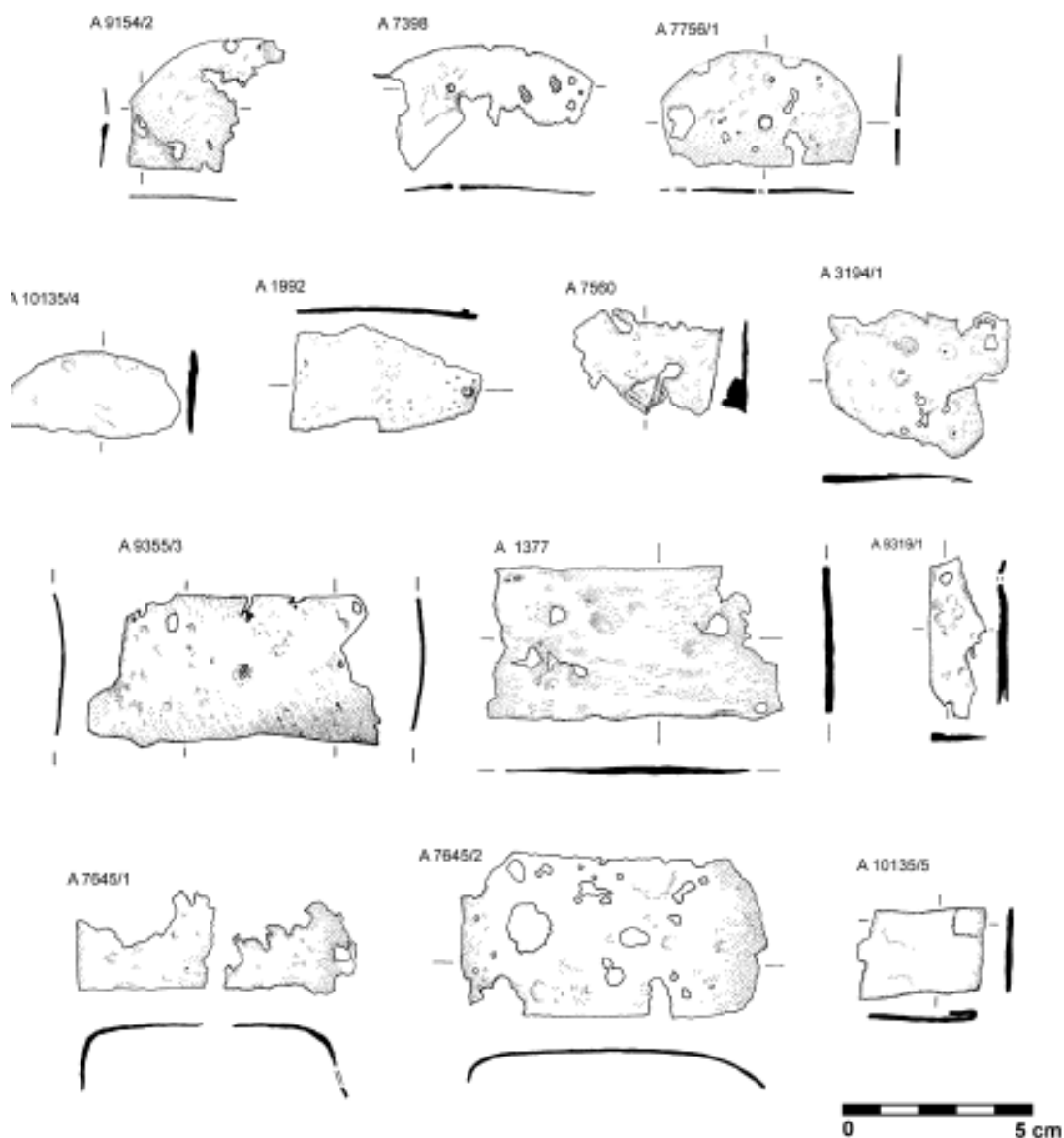
2.2.4. Brigantiny

2.2.4.1. Hrad Rokštejn (okr. Jihlava)

obr. XVI – Fragment A397 nalezený na hradě Rokštejn (Mazáčková 2012, 272).

Z hradu Rokštejna pochází nejen kroužková zbroj, ale i celkem 29 ks lamel z brigantiny. Nelze však spolehlivě prokázat, že všechny jsou dokladem zbroje. Také zde bylo nalezeno několik fragmentů plechu. Příkladně fragment A397 (obr. XVI) byl v terénu interpretován jako součást tzv. segmentové zbroje (Mazáčková 2012, 270). Na zbroji měl být upevněn tak, že chránil levou část hrudníku. Umístění bylo provedeno na základě analogií z Wisby (Klučina 2004, 328-329). Ovšem metalografická analýza tuto teorii zpochybnila. Plát totiž nedosahuje potřebné síly, a kromě toho na něm nejsou žádné otvory či nýty. Takových to plechů bylo nalezeno celkem 23 ks (obr. XVII). Destičky a segmenty se v nálezovém souboru vyskytují od 14. století až do zániku hradu v 15. století (Mazáčková 2012, 256, 270, 283).

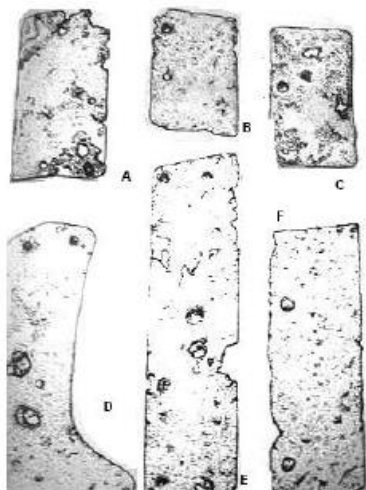

obr. XVII – Příklady lamel z Rokštejna (Mazáčková 2012, 274).

2.2.4.2. Ježův hrad (okr. Prostějov)

Při výzkumu na Ježově hradu byly nalezeny tři destičky z brigantiny. První má lichoběžníkový tvar a dosahuje rozměrů 69x48x43x53 mm. Její tloušťka činí 1 - 2 mm. Po kratších stranách jsou stopy po nýtech. Hlavičky nýtů mají 11 mm. Druhá destička je čtvercová s rozměry 62x62x65x57 mm a tloušťkou jako předchozí. Nýty jsou s plochými hlavičkami o průměru 8 cm. Zajímavý je otvor, který s nýty nesouvisí. Je teoreticky možné, že se jedná o doklad poškození zbroje při boji. Nález lze datovat do závěru 14. století a lze ho spojit s válečnými akcemi souvisejícími se zánikem hradu (Žákovský 2006, 56 a 65).

2.2.4.3. Hrad Rychleby (okr. Javorník)

obr. XVIII – příklad lamel z hradu Rychleby (Zítová 2013, XIII).

Nezajímavější nález z hradu Rychleby je plát, který pochází ze segmentové zbroje. Podle výkroje lze určit i jeho umístění na levé části hrudi. Dosahuje výšky 18 cm, šířky ve spodní části 9,5 cm a v horní 7 cm. Uprostřed se nachází mosazný knoflík, který mohl sloužit k uchycení řetězu, na kterém byl uvázán meč. Tímto mechanismem bojovník zabránil ztrátě zbraně v boji. K souboru se také řadí lichoběžníkové destičky. Největší z nich dosahuje rozměrů 22,5x23,5x6,5 cm. Tyto destičky mají v rozích zbytky uražených nýtů. Ve zbroji byly pravděpodobně umístěny svisle. Druhou skupinu tvoří menší pláty obdélníkového tvaru o rozměrech 11,5x6,5 cm. Tloušťka vše se pohybuje kolem 2 mm. Datovány jsou do 14. -15. století (Goš 1976, 296 a 298).

2.2.4.4. Další nálezy

Naprostá většina nálezů brigantin pochází z hradního prostředí. Fragменты brigantin se řadí mezi nejčastější nálezy v oboru zbrojí v archeologii. Nálezy z hradu **Cvilín** (okr. Bruntál) se bohužel ztratily v druhé pol. 18. století. Starší literatura dokonce uvádí další části zbroje (hledí, ...). Další prozkoumání je však vyloučeno (Kouřil – Prix – Wihoda 2003, 64). Unikátní bronzová lamela pochází z hradu **Pajrek** (okr. Klatovy). Byla získána povrchovým sběrem v roce 1985. Dosahuje rozměrů 11x5cm a na kratších stranách má vždy 2 otvory. Datována je před konec 15. století (Procházka 1985, 55). Lamely z **Třemšína** (okr. Brno-venkov) mají rozměr 9x5,7 cm a silné jsou asi 1 mm, váží 40 g. Stáří bohužel nelze určit (Krofta 2014, 55-56). Nálezy lamel z brigantin pocházejí také z hradů **Aueršperk** (okr. Žďár nad Sázavou; Poláček 1990, 409-410), **Borschengrün** (okr. Cheb; Holík 2005, 151), **Cimburk** (okr. Kroměříž; Coufalík 1975, 69), **Freudenštejn** (okr. Bruntál; Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 88), **Javorník** (okr. Jeseník; Kouřil 2009, 225), **Koberštejn** (okr. Jeseník; Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 231), **Košíkov** (okr. Brno-venkov; Žákovský 2006, 58), **Křivoklát** (okr. Rakovník; Durdík 1988, 285-293), **Leuchtenštejn** (okr. Jeseník), odkud pochází lamely s nýty pokryté zlatým plechem (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 356), **Lelekovice** (Brno-venkov; Unger 1999, 124), **Lopata** (okr. Plzeň-jih; Novobilský 2008, 92), **Modřice** (okr. Brno-venkov; Měřínský 1984, 358), **Vikštejn** (okr. Opava; Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 382), **Nový Herštejn** (okr. Domažlice; Durdík 1983, 14), **Pořešín** (okr. Český Krumlov; Durdík 2008, 50-53), **Pyšolec** (Žďár nad Sázavou; Sadílek 1998, obr. 6:b) **Přimda** (okr. Tachov; Durdík 1983, 14), **Pernštejn** (okr. Brno-venkov; Žákovský 2006, 65), **Starý Jičín** (okr. Nový Jičín; Knápek 2011, 61-64; Příhoda 1929, 65-75), **Šelenburk** (okr. Bruntál; Macků 2009, 54), **Šostýn** (okr. Nový Jičín; Tichánek 2008, 123), **Šternberk** (okr. Třebíč; Bláha 1968, 163; Bláha 1970, 5-7), **Újezd u Tišnova** (okr. Brno-venkov; Poláček 1985, 102), **Vartnov** (okr. Opava; Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 366), **Vildštejn** (okr. Chrudim; Durdík 1983, tab. 14, Durdík - Frolík 1993, 58), **Vrtba** (okr. Plzeň-sever; Hobl 2011, 52). Městské prostředí zastupuje nález z **Litovle** (okr. Olomouc; Žákovský 2006, 75), z vesnického zase z **Mstěnic** (okr. Třebíč; Zítová 2013, 28-29). U nálezů z **Obřan u Brna** (okr. Brno) bohužel není známa přesná poloha nálezů (Konečný 1977, 236). Velmi pěkný soubor o počtu až několik stovek kusů pochází také z hradu **Landštejn** (okr. Jindřichův Hradec; Břicháček 1990-92, 255; 1993-1995, 182), bohužel z důvodu stěhování depozitáře nebylo možné soubor blíže zdokumentovat.

2.2.5. Kombinovaná zbroj

2.2.5.1. Hrad Karlštejn (okr. Beroun)

Není jednoduché v archeologickém materiálu rozpoznat, zda se jedná o kombinovanou zbroj. K tomu je potřeba mít zbroj kompletní nebo velké štěstí. Nález Karlštejna můžeme ale relativně bezpečně do této kategorie zařadit. Jedná se o část ochrany holeně datované do 70. let 14. století. Takovéto destičky se upevňovaly zpravidla na kožený podklad (Petráň 1995, 715).

2.2.6. Plátová zbroj

2.2.6.1. Mstěnice (okr. Třebíč)

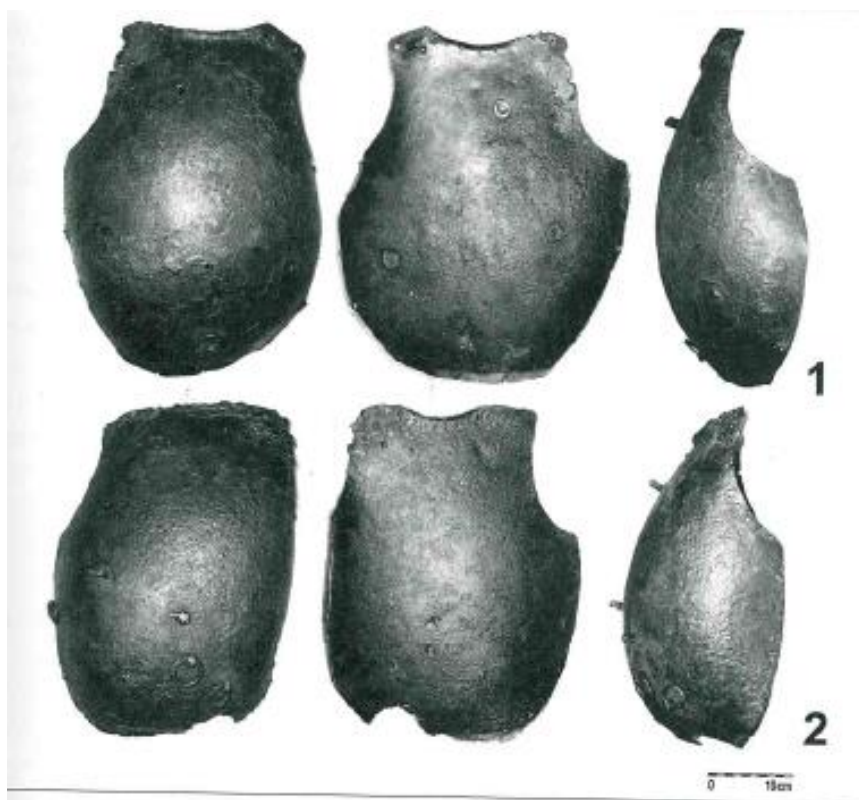

obr. XIX – Části plátové rukavice ze Mstěnic (Nekuda 1985, 139).

Ze zaniklé vsi Mstěnice pochází nález plátové rukavice. Fragment je tvořen k sobě snýtovanými plíšky. V místech kloubu se nachází pyramidový plíšek, kterým byl kloub chráněn. Kromě fragmentu rukavice pochází ze Mstěnic i několik plíšků, které nesou stopy po nýtování. Tyto plíšky byly interpretovány jako fragment šorce. Nález lze datovat dle zániku vesnice před rok 1468 (Nekuda 1985, 139).

2.2.6.2. Brodek u Přerova (okr. Přerov)

Nejunikátnější a nejkompexnější nález plátové zbroje pochází z Brodku u Přerova. Přesné místo, kde byl nález učiněn, ovšem není známo. V současné době je uložen v olomouckém muzeu. Nález se skládá ze čtyř kyrysů, opěrky kopí, dvou zádoových plátů, ochrany ramen a kompletně zachované ochrany pro paži (Žákovský 2009, 410).

obr. XX – Brodecký kyrýs s inv. č.: 1162 (Žákovský 2009, 411).

Kyrýsy jsou prakticky totožné, liší se pouze vydutím ve spodních partiích. Toto vydutí bylo typické pro 70. léta 14. století – 50. léta 15. století (Blair 1958, 12-19). Díky tomu lze poměrně přesně datovat celý soubor. První kyrýs s inv. č. 1162 (obr. XX) byl vykován z jednoho kusu plechu o síle 2 – 2,5 mm. Celkové rozměry činí 405 mm na výšku, 310 mm na šířku a vydutí v nejspodnější třetině je 110 mm. V místě krku má kyrýs výkroj, jehož hrana je vyhnuta ven, aby nedošlo ke zranění nositele o ostrou hranu. V jiných částech se toto vyhnutí ovšem nevyskytuje. Celý okraj kyrýsu lemují v pravidelných rozestupech po 10 mm nýty nebo otvory po nich. V pravé části je možno pozorovat otvory k uchycení opěrky kopí. Celková váha činí 1642 g (Žákovský 2009, 411).

obr. XXI – Brodecký kyrys s inv. č.: 1178 (Žákovský 2009, 412).

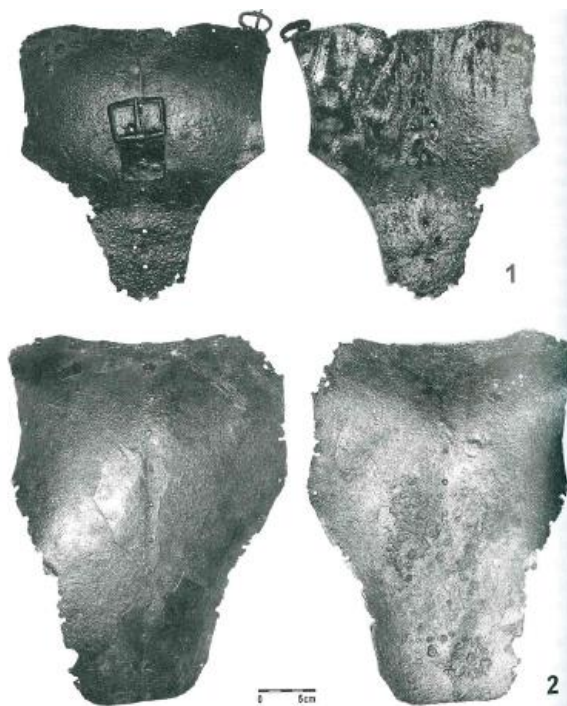
Druhý kyrys s inv. č. 1163 (obr. XXI) je prakticky stejného provedení jako předchozí. Tloušťka plechu se pohybuje mezi 2 – 2,5 mm. Kyrys je vysoký 390 mm a široký 265 mm. Vydutí spodní části je 125 mm. Celková váha kyrysu je 1951 g (Žákovský 2009, 412).

I třetí kyrys s inv. č. 1178 je shodné konstrukce. Na rozdíl od předešlých má navíc v ramenních oblastech otvory pro kožené řemeny. Výška kyrysu je 370 mm, šířka 380 mm a vydutí jen 74 mm. Tloušťka je shodná, tedy 2 – 2,5 mm. Kyrys váží 1516 g (Žákovský 2009, 412-413).

Poslední kyrys se liší jen zesílením ve spodní části, kde byl přeplátován další kusem plechu o síle 0,8 mm. Síla základního plechu se pohybuje mezi 2,2 -3 mm. Výška je 324 mm, šířka 322 mm a vydutí 74 mm. Celková váha je 1774 g (Žákovský 2009, 413).

Chronologicky lze kyrys zařadit do doby závěru 14. století až první pol. 15. století. Všechny čtyři pláty přesně odpovídají vývojové tendenci daného období (Žákovský 2009, 413).

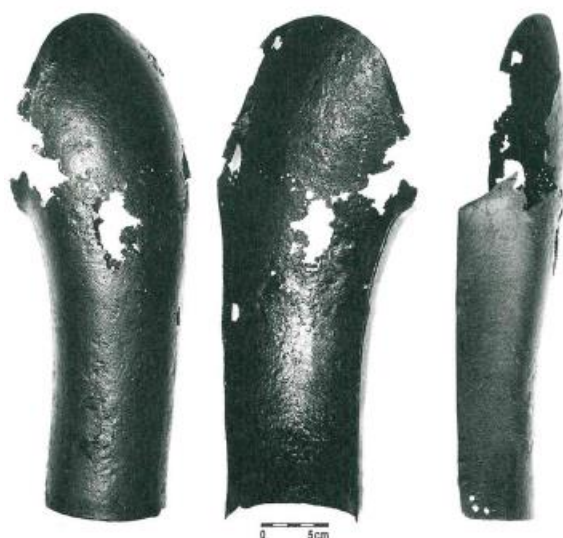
Ke kyrysům také patří nález opěrky kopí o rozměrech 250 mm na délku, 130 mm na šířku. Tloušťka háku je 2 mm a jeho prohnutí je 25 mm. Hák byl vyroben z tyčoviny o rozměrech 14x14 mm a délce 52 mm (Žákovský 2009, 424).

obr. XXII – Ochrana zad z Brodka u Přerova (Žákovský 2009, 426).

Další součástí zbroje byla ochrana zad. V Brdce zastoupena dvěma trojúhelníkovými segmenty. Oba byly vykovány z jednoho kusu plechu (obr. XXII). První (inv. č. 1178) je dlouhý 243 mm, široký 215 mm a vydutý 33 mm. Síla plechu je 2 – 2,5 mm. Fragment váží 317 g. Obvod plátu je lemován nýty, které patně mohly sloužit k uchycení potahové látky. Nahoře uprostřed jsou další otvory, které mohly sloužit k upevnění přilby. Druhý plát (inv. č. 1165) dosahuje rozměrů 305 mm na délku, 225 mm na šířku, vydutí je 60 mm a síla plechu je 2 – 2,5 mm. Tento kus má na sobě připevněné ještě dvě přezky (Žákovský 2009, 425-427).

K nálezům také patří dvakrát ochrana ramen (obr. XXIII). První s inv. č. 1178 má miskovitý tvar a je doplněna pohyblivým segmentem. Nárameník má rozměry 180 mm na výšku a na šířku 183 mm. Jeho vydutí je 130 mm. Na jeho povrchu lze pozorovat otvory po šňůrkách, kterými se plát upevňoval k tělu bojovníka. Na spodní hraně nárameníku je připevněný další plát, který má na sobě přezku. Ta sloužila k uchycení buď k paži, nebo k dalším částem zbroje. Plát má délku 80 mm a šířku 120 mm. Celý fragment váží 649 g. Druhý nárameník je o délce 170 mm, šířce 165 mm, s vydutím 88 mm. Síla plechu je 2 mm. K nárameníku náleží lamela o rozměrech 35 mm na délku a 150 mm na šířku. Druhý nárameník váží 263 g. Pravděpodobně ještě k prvnímu patří lamela (inv. č.: 1167) o rozměrech 120 mm na délku a 110 mm na šířku. Síla plechu je 2 mm. Nelze však spolehlivě potvrdit, jestli opravdu patří k prvnímu nárameníku. (Žákovský 2009, 430-431).

Obr. XXIII – Ochrana paže z Brodku u Přerova (Žákovský 2009, 432).

Nalezena byla i kompletní ochrana paže (inv. č.: 1178) s rozměry 365 mm na výšku a 135 mm na šířku, s vydutím 70 mm (obr. XXIV). Síla plechu se pohybuje mezi 2 – 2,5 mm a váží 315 g. Po celém obvodu jsou patrné otvory po řemenech. Kromě kompletní ochrany paže se dochovaly i další dvě ochrany předloktí – tzv. kůrky (obr. XXV). První má délku 252 mm a šířku 123 mm, síla plechu je 2,5 -3 mm s vydutím 38 mm. Druhá se skládá ze dvou různých částí, které jsou k sobě napevno přinýtovány. První část kůrky má délku 255 mm, šířku 140 mm a vydutí 85 mm. Síla plechu je 2,5 – 3 mm. Druhá část je vysoká 163 mm a má tloušťku 1,5 – 2 mm. Kryla loket i nadloktí (Žákovský 2009, 433-435).

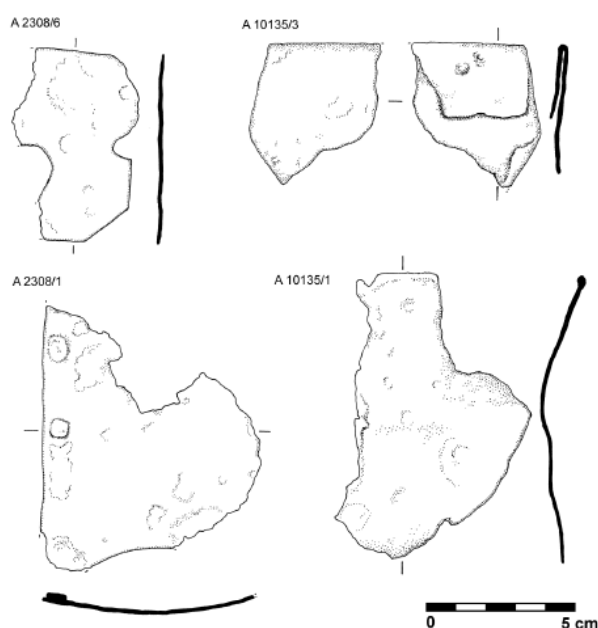

obr. XXIV – Loketní kůrky (vlevo; Žákovský 2009, 433).

obr. XXV – Rukavice z Brodku u Přerova (vpravo; Žákovský 2009, 434).

Poslední součástí nálezu je rukavice na levou ruku (obr. XXVI). Byla vyrobena z jednoho kusu plechu o síle 1,5 – 2,5 mm. Nález můžeme pomyslně rozdělit na dvě části. První 350 mm dlouhý a 132 mm široký kornout s vydutím 125 mm, který chránil i loketní kloub; po stranách jsou otvory po řemenech. Druhá část je ochrana pěsti s rozměry 150 mm na délku a 155 mm na šířku a má vydutí 68 mm. Spodní hrana je zvlněna a má lalokovitý výběžek, který sloužil jako ochrana palce. Rukavice váží 805 g (Žákovský 2009, 437).

2.2.6.3. Hrad Rokštejn (okr. Jihlava)

obr. XXVI – Fragment myšky z Rokštejna (Mazáčková 2012, 279).

Velmi unikátní nález pochází z hradu Rokštejn. Jedná se o jediný doklad specifické plátové rukavice zvané klepsydra. Fragment rukavice (obr. XXVII), která původně chránila pravou pěst, byla zdobena žlábkováním, které imitovalo strukturu pěsti. Ochrana kloubu je však už bohužel zdeformovaná. Analogii k takovému typu rukavic můžeme najít v městečku Atl-Wesen (Frey 2009, 99, obr. 13). Z Rokštejna také pochází subtilní myška. U ní ovšem nelze plně vyloučit ani její příslušnost ke stavebnímu kování. Oba nálezy datačně souvisí se zánikovým horizontem hradu, přesněji kolem let 1423 – 1436 (Mazáčková 2012, 277-278 a 281).

2.2.6.4. Další nálezy

Další nálezy pocházejí z hradního prostředí - z hradu **Křivoklát** (okr. Rakovník). V požárem zničeném manském domě byly nalezeny dva kovové předměty určené jako plátová zbroj. Jeden lze přesně definovat jako loketní myška, druhý však zůstává bez bližšího určení. Díky historickým záznamům lze nálezy datovat před 18. 3. 1422 (Durdík 1988, 290). I na husitském hradě **Sion** (okr. Kutná Hora) byl nalezen zlomek plechu interpretován jako plátová zbroj. Kvůli nedostatku informací nelze nález blíže určit ani datovat (Jánská 1966, 46). Poslední dva zástupci z hradního prostředí pochází z **Kozího Hrádku** (okr. Tábor). První z nich nelze blíže definovat, ale druhý byl určen jako loketní myška. Oba předměty jsou datovány do první pol. 14. století (Drda 1978, 402). Další neurčený fragment plátové zbroje pochází z tvrze v **Rýmařově** (okr. Bruntál) datovaný do druhé pol. 14. století (Goš – Karel 1992, 231). Z městského prostředí pochází nález šorce z města **Litovel** (okr. Olomouc) datovaný do závěru 14. a počátku 15. století (Žákovský 2006, 65). Ze zaniklé vesnice **Pfaffenschlag** (okr. Jindřichův Hradec) pochází další neurčitelný nález plátové zbroje z dob husitských válek (Nekuda 1975, 75).

2.2.7. Neurčitelné

2.2.7.1. Konůvky (okr. Vyškov)

Nález ploténky ledvinovitého tvaru se třemi otvory a zářezem o rozměrech 7,5 x 7,3 cm by mohl být dokladem zbroje. Nález bohužel neumožňuje bližší zařazení (Měchurová 2002, 108).

2.2.7.2. Kartouzka (okr. Dolany)

Další obtížně určitelný nález pochází z Kartouzky v Dolanech. Zde byly nalezeny v šachtě prevétu fragmenty plátků o rozměrech 1,5 x 7,5 cm nebo 1,3 x 7,5 cm a jeden plíšek se čtyřmi otvory o rozměrech 5 x 6 cm. Teoreticky by se mohlo jednat o nálezy lamel z brigantiny (Burian 1971,5).

2.2.7.3. Vlastislav (okr. Litoměřice)

Miska slezského typu z Vlastislavy nabízí velice zajímavou interpretaci. Síla plechu, ze kterého byla vyrobena, se pohybuje mezi 0,25 – 0,3 mm a váží 474,5 g. Uprostřed jsou otvory

uspořádané do čtverce. P. Luňák vyslovil myšlenku, že by se mohlo jednat o štítovou puklici nebo kardiofylax. Pokud by tato teze byla správná, jednalo by se skutečně o unikátní nález exotického rázu. Bohužel neexistují žádné analogie z našeho prostředí, a proto je nutno počítat i s jinými možnostmi (Váňa 1968, 152; Bubeník 1972, 548, Luňák 2007, 54–55).

2.3. Štíty

2.3.1. Staré Město – Na Valách (okr. Uherské Hradiště)

V hrobech 223/51, 224/51, 199/51 a 119/AZ byly nalezeny zbytky kování, dřeva a kůže. V. Hrubý vyslovil myšlenku, že by se mohlo jednat o pozůstatky štítů (Hrubý 1955, 88, 181-182). Ovšem stav dochovaných nálezů nedovoluje tuto domněnku stoprocentně potvrdit. Existuje mnoho jiných vysvětlení. Může se například jednat o zbytky rakve, ve které byl nebožtík pochován (Bernart 2010, 95).

2.3.2. Svatojiřská bazilika (okr. Praha)

V hrobu č. 93 Svatojiřské baziliky, který bývá také někdy označován jako hrob Boleslava I. (Borkovský 1975, 37-39), byly nalezeny dvě kovové součásti. Jedna je považována za madlo štítu, druhá za kování štítu (Borkovský 1957, 29, obr. 61/5; 39, obr. 61/1). I v tomto případě je ale potřeba uvažovat o jiné možnosti interpretace (Luňák 2007, 42-45).

2.3.3. Vlastislav (okr. Litoměřice)

obr. XXIX – Železná puklice z Vlastislavy.

V okrese Litoměřice se nachází hradiště Vlastislav, ze kterého pochází železná puklice o průměru 50 mm a výšce 18 mm (obr. XXIX). Síla plechu je mezi 1 – 1,5 mm. Nález byl definován jako středová puklice štítu neboli umbo (Váňa 1968, 148). Není však vyloučeno, že

by puklice nemohla být umístěna mimo střed. V takovém případě by jich na jednom štítu bylo více, jako je tomu u orientálních předloh (Luňák 2007, 51-52).

2.3.4. Pohansko u Nejdku (okr. Břeclav)

V okolí zemnice na hradišti byla nalezena železná puklice o průměru 19 cm a výšce 6 cm. Nálezové okolnosti však neumožňují nález blíže specifikovat jak funkčně, tak chronologicky (Novotný 1963, 7).

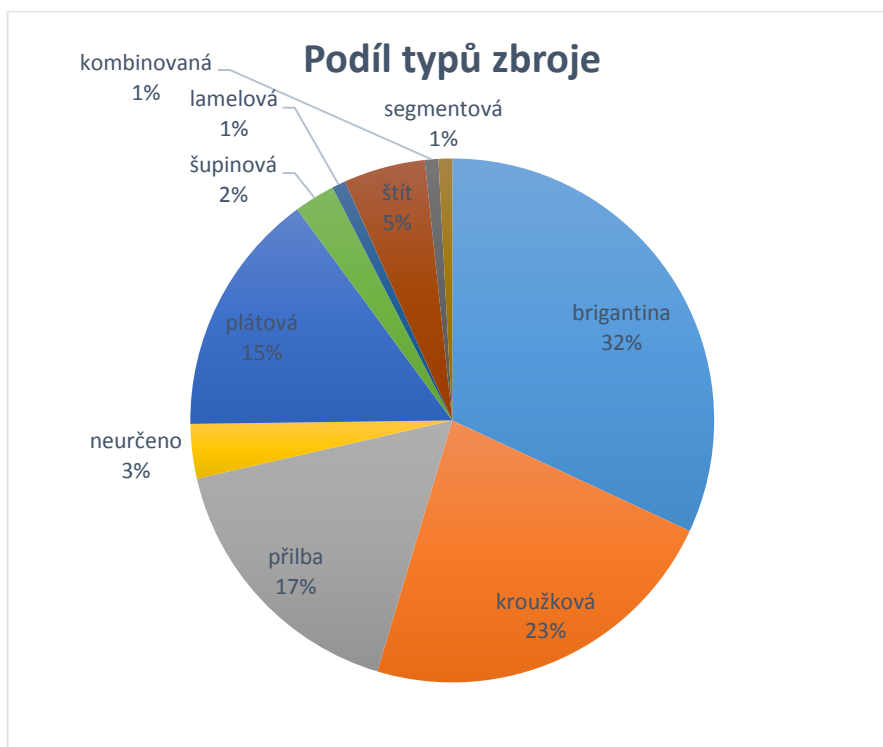
2.3.5. Brodek u Přerova (okr. Přerov)

Z nálezů učiněného na neznámém místě pocházejí dvě štítové puklice. Lépe dochovaná má průměr 20 cm. Druhá se dochovala jen fragmentárně. Oba nálezy jsou datovány do druhé pol. 11. století až 12. století. Vzhledem ke značné velikosti by tato umba mohla pocházet z mandlových štítů. To ale nelze spolehlivě potvrdit (Baarová – Frait – Sovková – Šlancarová 2006, 243).

2.3.6. Konůvky (okr. Přerov)

Interpretace kování štítu ze zaniklé vsi v Konůvkách, je prakticky vyloučena.

3. Analýza a syntéza

Graf 1 – Podíl typů zbroje.

Z celkového počtu 119 nálezových souborů tvoří největší část nálezy brigantin v počtu 38, na druhém místě jsou nálezy kroužkových zbrojí: 27, za nimi potom doklady plátových zbrojí v počtu 18. Poslední velkou skupinou jsou nálezy přileb: 20 kusů. Zbylé skupiny se pohybují v řádech jednotek, šupinová zbroj je zastoupena třikrát, lamelová se vyskytuje pouze jednou, kombinovaná i segmentová po jednom kusu a šest kusů štítů (Graf 1).

K nestarším typům zbrojí se řadí zbroj šupinová. Ta byla nalezena na třech lokalitách: ve Strunkovicích nad Blanicí (Kudrnáč 1997, 91; kap. 2.2.3), v Olomouci a Mikulčicích (Bernart 2010, 78; kap. 2.2.3.). Ovšem pouze v prvním případě lze bezpečně prokázat, že se jedná o doklad zbroje.

Jediný doklad lamelové zbroje pochází z pohřebiště v Prušánkách. Nález byl učiněn v hrobu sedmiletého dítěte, což může vzbuzovat řadu otázek. Předpokládá se, že pokud by do hrobu byla uložena kompletní zbroj, musela by se při archeologickém odkryvu nalézt buď zbroj kompletní, nebo při nejmenším její podstatná část. Nález je ale bohužel jen fragmentární, proto se uvažuje, že zbroj byla do hrobu uložena už jako fragment, a tedy jako starožitnost se symbolickým významem (Bernart 2010, 76).

Kroužková zbroj je v nálezovém souboru zastoupena poměrně početně. Nejčastěji se však jedná pouze o fragmenty jednotlivých zbrojí o velikosti jen několika kroužků. Jeden z nejzajímavějších nálezů pochází z hradu Lopata (Frýda 1996, 533; kap. 2.2.1.1.). Jedná se o v celku zachovaný rukáv kroužkové zbroje, který má okraj manžety zdoben bronzovými kroužky. Podobné uplatnění dvou materiálů můžeme vidět na nálezech ze Slite (O'Connor 1992, 1011-1056), které pocházejí z doby raného středověku. Ze 14. století a s límcem? z 15. století pochází doklad dvojího materiálu z Hearst (Burgess 1957, 199). Z našeho prostředí můžeme jmenovat například zbroj sv. Václava (Podlaha – Šittler 1903, 191–192, Píč 1909, 115–116).

Další zajímavý nález pochází z Pohanska u Břeclavi (Macháček 2002; týž 2005, 261, 183, 262; Macháček – Gregorová – Hložek – Hošek 2007; kap. 2.2.1.4.), kde byly fragmenty nalezeny ve spojení s kovárnou. Jedná se v zásadě o unikátní nález, kdy lze kovárně přiřknout speciálně zaměřenou výrobu. I když stále zůstává otázkou, zdali zde byly zbroje vyráběny nebo jen opravovány.

Zajímavé otázky vzbuzuje i nález kroužkové zbroje z pohřebiště v Prušánkách (Bernart 2010, 72-73; kap. 2.2.1.5.), kde podobně jako při nálezu lamelové zbroje se pravděpodobně jedná o symbolický význam. Fragmenty kroužkové zbroje byly také nalezeny v dětském hrobě.

Nejpočetnější skupinou jsou soubory lamel z brigantin. Asi nejbohatší soubor fragmentů z brigantin pochází z hradu Landštejna (Břícháček 1990-92, 255; 1993-1995, 182; kap. 2.2.4.4.). Bohužel v současné době dochází ke stěhování depozitářů, ve kterých jsou nálezy umístěny, proto byla bližší specifikace vyloučena. Velmi pěkné soubory lamel z brigantiny pochází také z hradů Rokštejn (Mazáčková 2012, 270; kap. 2.2.4.1.), Rychleby (Goš 1976, 296 a 298; kap. 2.2.4.3.) a Ježova hradu (Žákovský 2006, 56 a 65; kap. 2.2.4.2.). Ve většině příkladů se ale jedná pouze o drobné soubory čítající jen několik nálezů. Jen ve velmi málo případech lze určit přesné umístění lamely na zbroji. Analogií v archeologii lze jmenovat nepřeberné množství. Příkladně nálezy z polských hradů Bórowek (Nadolski – Kosiorek 1986, 33-41), Popowo (Dudak 2005, 205-216) nebo od našeho jižního souseda lze jako příklad uvést hrad Tirol (Stadler 2004, 20-31), z Německa pak nálezy z Tanenbergu (Böhme 2005, 50-51, obr. 1; Schmitt 2008, 442-443, obr. 37-38), Helfensteinu (Fleischauer 1934, 250-252). Další nálezy pocházejí ze Švýcarska: Alt-Wädenswil (Bitterli – Grütter 2001, 134, tab. 31:338-343; Leutenegger 2004, 100), Bibetenburg (Leutenegger 2004, 98-99), Küsnacht (Gessler 1925, 211-215; Leutenegger 2004, 93-96), Schönenwerd (Gessler 1934, 107-109; Leutenegger 2004, 96-98) nebo z Velké Británie: hrad Carisbrook castle (Young 2000, 141-147). Dalo by se jistě pokračovat a jmenovat další lokality. Nejdůležitějšími ovšem zůstávají především nálezy

z dánského Wisby, které díky unikátním podmínkám dochování umožnily jejich detailní zpracování. Tím se zabýval archeolog B. Thordeman, který vypracoval podrobnou analýzu nálezů z Wisby, díky které máme dnes vynikající představu, jak vypadaly brigantiny 14. století (Thordeman 1939).

Relativně početné jsou i nálezy plátových zbrojí. Bohužel i v tomto případě se ale jedná spíše o fragmenty jednotlivých částí. Proto je naprostým unikátem na našem území, ale nejspíše i evropským, nález z Brodku u Přerova (Žákovský 2009; kap. 2.2.6.2.), odkud pochází soubor čtyř kyrysů, dvou zádových plátů, dvou nárameníků, dvou rukavic a jedné kompletně zachované ochrany paže. Co do početnosti a složení nemá tento soubor obdoby. Analogické příklady můžeme uvést tedy pouze k jednotlivým částem souboru. Obdobné typy kyrysů byly nalezeny na estonském hradě Otepää (Mäesalu 2001, 94, obr. 7; 2004, 108-109, obr. 4) a na polském Mala Nieszawka (Franczuk – Horbacz 1987, 219-234; Kajzer-Nowakowski 2001, 86, obr. 3; Oręż Wieków 2003, 44, kat. č.I. 82). Z nearcheologických analogií můžeme zmínit třeba exempláře z muzea Stibbert ve Florencii nebo v Bavorském národním muzeu v Mnichově (Žákovský 2009, 421). Nálezů analogických k zádovým plátům není v současné době příliš. Jmenovat můžeme například nálezy z tvrze Herbede (Peine 2004, 61-62, obr. 6, 13), z polského Borówku (Nadolski – Kosiorek 1986; Nowakowski 2005, 108) a hradu Helfensteinu u Geislingenu (Fleischhauer 1934, 250, obr. 1, 6; Post 1642, 229-230, obr. 8). Z našeho území pochází také další zádový plát z Náchoda (Durdík 1962, 642-843; Petráň (ed.) 1985, 715). K ochraně ramen a paže z Brodku u Přerova nejsou zatím žádné odpovídající archeologické analogie.

Jinými zajímavými nálezy plátových zbrojí jsou nálezy šorců. Z našeho území pocházejí celkem tři: z Litovle, Mstěnic a Starého Jičina. Ze zahraničních lokalit lze jmenovat třeba nálezy z tvrze Herbede (Peine 2004, 57-58, obr. 10), z estonského hradu Otepää (Mäesalu 2001, 96-97, obr. 11; 2004, 112, obr. 8) nebo z polského hradu Szczerba (Francke 1999, obr. 1-2, 5; Marek 2008, 104-105, obr. 6, 15).

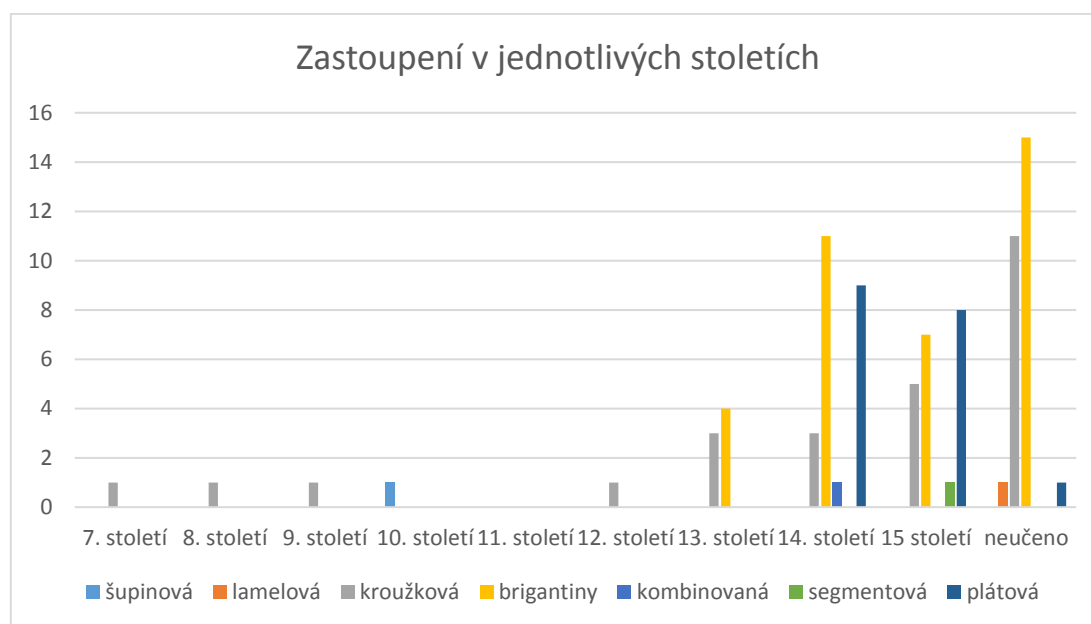
Nálezy plátových částí sice řadím mezi plátové zbroje, ale třeba mít na paměti, že určení nálezů v archeologickém kontextu je vždy obtížné. Obzvláště v případě, kdy je třeba rozhodnout, zda se jedná o kombinovanou nebo plátovou zbroj. Samostatně nalezená myška mohla totiž náležet jak ke kombinované, tak i plátové zbroji. Jako příklad může posloužit nález myšky z hradu Křivoklát (Durdík 1988, 290; kap. 2.2.6.4.). V prostu manského domu, který byl zničen požárem, byla nalezena loketní myška. Celý nálezový soubor byl datován před 18. 3. 1422. Zdá se tedy pravděpodobnější, že byla mohla být užívána jako součást kombinované zbroje. Zvláště pak když zvážíme, že byla již nějakou dobu používána. Nemůžeme však plně

vyložit i možnost, že byla součástí rané plátové zbroje. Jiná situace je ovšem případě nález holenního plátu z Karlštejna. Díky dataci do 14. století se interpretace jako součást kombinované zbroje jeví jako více než pravděpodobná. Ale i v tomto případě je třeba stále uvažovat o možnosti staršího řešení, tedy možnosti, že holenní plát byl nošen společně jen s kroužkovou košilí. Tato kombinace byla v té době již zastaralá, ale stále mohla být nošena. Podobný interpretační problém je patrný u nálezů myšek z Kozího Hrádku (Drda 1978, 402; kap. 2.2.6.4.) nebo Rokštejna (Mazáčková 2012, 270; kap. 2.2.6.3.), které jsou datované do první pol. 15. století, tedy do sporného období.

Nedílnou součástí bojovníkovy zbroje byla přilba. Ta byla velmi důležitou součástí ochrany nejen rytířů, ale i pěších bojovníků. Válečník se zraněním na ruce či noze mohl dál bojovat, ale se zraněním hlavy přestává být nebezpečný. Jak bylo již výše zmíněno, přilby se vyvíjely nezávisle na zbytku zbroje, proto je jim věnována samostatná pozornost. Jedním z nejzajímavějších nálezů je nález tzv. lebky z Nymburka (Motyková 2001; kap. 2.1.1.). Jedná se o unikátně zachovanou přilbu z městského prostředí. Vzhledem k místu nálezu uvnitř hradeb se uvažuje, že přilba byla součástí vybavení městské hotovosti. Na vrchu přilby se nachází otvor, který byl interpretován jako otvor pro uchycení klenotu (Motyková 2001, 6). To se mi jeví velmi zajímavé, neboť klenoty se uplatňovaly především v rytířském prostředí. Jedná se tedy o doklad toho, že klenoty se užívaly k odlišení městských hotovostí nebo je možné uvažovat, že přilba patřila rytíři, a ne do městské zbrojnice? Je samozřejmě možné, že otvor mohl sloužit zatím neznámému účelu.

Z našeho území pochází jen dva takovéto nálezy, z Kostomlat (Novotný 1954, 153-154 a 156; kap. 2.1.5.) a hradu Lopata (Frýda, 1996, 534; kap. 2.1.2.). Ze zahraničních analogií lze jmenovat nálezy z italského Boves datované do třetí třetiny 14. století nebo z italského Mondavia (Knápek - Macků 2016, 176). S daným typem přilby souvisí i ojedinělý nález nánosníku z hradu Ronovec (Knápek – Macků 2016; kap. 2.1.3.), který byl pravděpodobně upevněn na podobném typu přilby. Dochované nálezy šalířů pocházejí ze Znojma a ze Slaného. Nepodařilo se mi však zjistit bližší informace. Jediný nález železného klobouku z našeho území pochází z Miskovic u Kutné Hory. Přilba byla nalezena ve studni, která se dnes nachází uprostřed rybníka. Nabízí se otázka, proč by někdo vyhazoval něco tak cenného jako je přilba do studny? Na tuto otázku pravděpodobně nikdy nebudeme znát odpověď. Další záhada spojená s touto přilbou je knoflík na straně přilby (Archivní, 88). Mohlo by se opravdu jednat o odznak hodnosti? Pokud ano, byl by to naprosto unikátní doklad členění středověkých armád (Archivní, 88).

S archeologickými nálezy štítů jsou možnosti interpretace velice ztížené. Zpravidla se jako základ používal organický materiál, téměř výlučně dřevo, které se jen výjimečně uchovává, pokud k tomu nemají příznivé podmínky. Jediné, co se pak z tahového štítu dá nalézt, je jeho kování. Problém ovšem je, že vlivem koroze a dalších degradačních vlivů, je pak těžko rozeznatelné od jiných železných artefaktů, jako je třeba stavební kování. Jediné, co může relativně spolehlivě určit, že se jedná o doklad štítu, je středová puklice neboli umbo. Takové nálezy máme na příklad z Vlastislavy (Váňa 1968, 148; kap. 2.3.3.) nebo Brodku u Přerova (Baarová – Frait – Sovková – Šlancarová 2006, 243; kap. 2.3.5.). Ale ani umbo nemusí být vždy stoprocentním ukazatelem. V některých případech nálezové okolnosti nebo stav předmětu neumožní spolehlivě určit, zda se jedná o doklad štítu. Jedním z takových je i nález z Pohanska u Nejdku (Novotný 1963, 7; kap. 2.3.4.), kde nalezenou puklici nelze stoprocentně označit za štítovou puklici.

Graf 2 – Zastoupení jednotlivých typů zbrojí v průběhu staletí (u nálezů s širší datací byla užita nejspodnější datační hranice).

Nyní se zaměříme na časové vymezení jednotlivých typů zbroje (graf 2). U raných typů zbrojí se potýkáme s nedostatkem archeologického materiálu. Z celkem tří nálezů šupinových zbrojí byl zatím přibližně datován jen jeden (Kudrnáč 1997, 91; kap. 2.2.3.). Jako součást nálezového souboru byl nález datován do 10. – 12. století. Přesnější datace bohužel není možná, ale dá se předpokládat, že zbroj byla využívána delší dobu, klidně i několik generací. Vzhledem k faktu, že šupinová zbroj vymizela z evropské scény v průběhu 11. století (viz kap. 1.2. a 1.3.),

by bylo zajímavé, pokud by se prokázalo, že zbroj ze Strunkovic byla využívána ještě ve 12. století. Byl by to jen další důkaz cennosti válečných zbrojí, které se využívaly, dokud ještě mohly sloužit. V případě lamelové zbroje, která je archeologicky dokumentována pouze v jednom případě, je jakákoli úvaha o dataci nemožná. Víme jen, že pochází z velkomoravského pohřebiště. Ovšem úvaha nastíněná v předešlé kapitole naznačuje, že původ této zbroje je prakticky nezjistitelný (Hanáková 2006, 260; kap. 2.2.2.1.).

Kroužková zbroj byla oblíbená od počátku středověku až téměř k jeho konci. Stejně vypovídají i archeologické prameny. Nejstarší nález pochází z hradiště Rubín a je datován do 7. století (Měřínský 2002, 211-212; kap. 2.2.1.7.). Hradiště Rubín bývá někdy označováno jako místo slavného Wogastisburgu (Měřínský 2002, 211–212), a tedy i místo, kde se v roce 631 nebo 632 měla odehrát slavná bitva mezi Dagobertem a Sámem. Bylo brnění užíváno nějakým frankým nebo Sámovým bojovníkem (Bernart 2010, 69-70)? Bylo importem nebo pocházelo z domácí výroby? To jsou zajímavé otázky, které však postrádají odpovědi a zřejmě se je nikdy nepodaří zodpovědět.

Nejmladší nález kroužkové zbroje pochází z hradu Bradlec (Ulrychová 2006, 328; kap. 2.2.1.7.). Celý nálezový soubor byl datován do velmi širokého rozmezí od 14. do 17. století. Lze ale předpokládat, že kroužková košile byla užívána nejvýše do 15. století. Tyto dva nálezy představují krajní meze časové osy z pohledu archeologických pramenů. Kromě 10. a 11. století pochází z každého století alespoň jeden nález (graf 2), přičemž nejvíce nálezů pochází ze 13. – 15. století. Největší procento však představují nálezy, které nelze nebo zatím nebyly spolehlivě datovány.

Ze 13. století pochází tři soubory, ze 14. století tři soubory a z 15. století opět 5 soubory nálezů kroužkové zbroje. To však nejsou přesvědčivé údaje, ze kterých by bylo možné učinit opodstatněné závěry. Většina nálezů, a to nejen v případě kroužkových zbrojí, pochází nebo jinak souvisí se zánikovými horizonty lokalit. Jako typický příklad můžeme zmínit například nálezy fragmentů zbrojí na hradě Rokštejně (Mazáčková 2012, 248, 250-251; kap. 2.2.1.6.) nebo Lopatě (Frýda 1996, 533, kap. 2.2.2.1.), z vesnického prostředí je to pak zaniklá ves Konůvky (Měchurová 2002, 108; kap. 2.2.1.7.). Toto je naprosto přirozený jev, který lze pozorovat při studii jakéhokoliv železného souboru v archeologii. Nejenom tedy nástroje, ale i zbroje byly užívány, dokud mohly sloužit svému účelu, často se dědily i po několik generací. Samozřejmě pro tuto teorii postrádáme přímé archeologické důkazy. Je ale všeobecně známo, že pokud už železný předmět nešel opravit, použil se druhotně jako surovina. Lze tedy předpokládat, že podobně bylo zacházeno i se zbrojemi.

První brigantiny nebo jejich předchůdkyně se objevily už v závěru 13. století a jejich následný rozvoj probíhal ve stoletím následujícím. V tomto ohledu nepředstavují české země žádnou výjimku. Shodně vypovídají i archeologické prameny. Nejstarší zatím doložená zbroj na principu brigantiny pochází z hradu Šternberk (Bláha 1968, 163; Bláha 1970, 5-7; kap. 2.2.6.4.). Datována je do závěru 13. století. Tento fakt poukazuje na jednu zajímavou věc, a sice že české země nezůstávaly ve vývoji vojenského vybavení pozadu za západní Evropou. Musel tedy existovat způsob, jakým se tyto inovace šířily. Jedním logickým vysvětlením by mohly být rytířské turnaje. Pořádaly se po celé Evropě a sjížděli se na ně rytíři ze všech koutů kontinentu. Jistě to byla skvělá příležitost nejen ukázat své bojové kvality, ale „i pochlubit se se svou zbrojí“. Do jisté míry mohly též turnaje plnit funkci jakýchsi festivalů, kde se prezentovaly nejnovější trendy. Toto přirovnání se může jevit jako nadsazené, jsem ale přesvědčen, že turnaje v tomto ohledu svou úlohu sehrály.

V závěru 13. století se staly brigantiny součástí vojenské výstroje a objevují se i v archeologickém materiálu (graf 2). Vlastně tvoří největší skupinu a představují nejčastější nálezy. Z celkového množství 38 souborů se čtyři řadí do 13. století, jedenáct do 14. století, sedm do 15. století a patnáct je bohužel ve skupině neučeno, jak také ukazuje graf 2. Do jisté míry tedy archeologický kontext odráží obecný vývoj zbroje. První brigantiny se objevily v závěru 13. století, v následující století pak představovaly hlavní typ zbroje, máme tedy i nejvíce archeologického materiálu. V následujícím století je pak s nástupem plátové zbroje zaznamenán i pokles nálezu brigantin. Tedy alespoň z pohledu počtu nálezových souborů. Při porovnání počtů kusů v jednotlivých datovaných souborech se 14. a 15. století prakticky vůbec neliší. Je potřeba však tyto údaje brát s rezervou, neboť k přesnější analýze by bylo potřeba větší počet spolehlivě datovaných nálezových souborů. Navíc při počtech jednotlivých lamel je třeba mít stále na paměti, že počty kusů nemusí nutně odrážet skutečný stav věci, nýbrž jen poukazují na stav dochování. V praxi by se pak mohlo stát (tedy hypoteticky), že z 15. století pochází více nálezů, ačkoliv byly brigantiny v tomto období na ústupu. Což na druhou stranu mohlo odráželo skutečnost, že tento typ zbroje byl na ústupu, a tudíž je možné ho snáze zachytit v archeologickém kontextu, neboť mohl být někde opomenut či dokonce vyhozen. Na rozdíl od předešlého století, kdy byly brigantiny na svém vrcholu, a tudíž nebyla potřeba se jich „zbavovat“. Brigantiny byly užívány pěšáky ještě v 17. století (přesahují tedy sledované období) a z archeologického kontextu vymizely již 16. století.

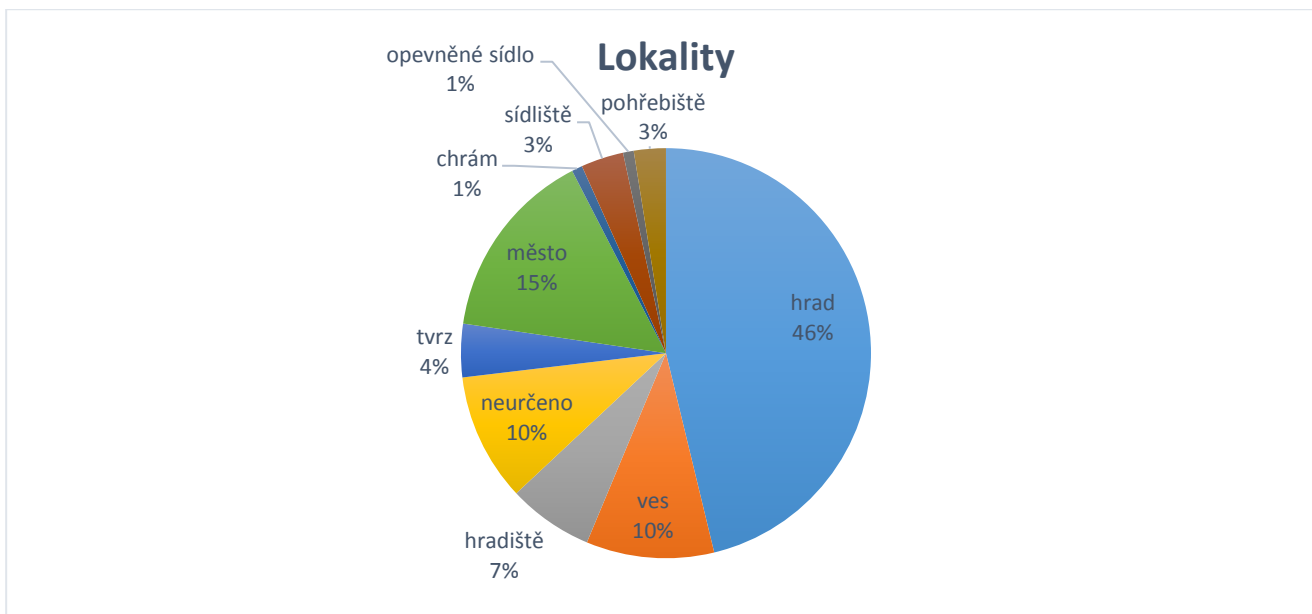
Zesílení pomocí plátových částí se na našem území i dle svědectví archeologických nálezů objevilo již v první polovině 14. století. Tedy ani v tomto ohledu nezůstaly české země pozadu. Nejstarší nález plátové části pochází z Kozího Hrádku (Drda 1978, 402; kap. 2.2.6.4.).

U nálezů plátových částí je ovšem problém s tím, že mohou pocházet jak z kombinované, tak i z celoplátové zbroje. S přihlédnutím k dataci nálezů lze tvrdit, že ty, které jsou datované do 14. Století, byly součástí kombinovaných zbrojí, neboť plátová zbroj nebyla ještě známa. Jako třeba nálezy z Kozího Hrádku (Drda 1978, 402; kap. 2.2.6.4.) nebo Rýmařova (Goš – Karel 1992, 231; kap. 2.2.6.4.). S nálezy z 15. století už tuto jistotu ztrácíme. V archeologickém kontextu je prakticky nemožné tyto nálezy odlišit. Do jisté míry by se v tomto ohledu dalo využít morfologického vývoje jednotlivých částí. K sestavení takové vývojové sekvence jsou nevhodnější náhrobní kameny, na kterých jsou rytíři ztvárněni celkem realisticky. Navíc se dají i relativně přesně datovat. Zpracování reliéfů náhrobních kamenů by tedy umožnilo lepší orientaci mezi jednotlivými nálezy.

Bohužel v našem prostředí postrádáme literaturu věnovanou této problematice, na rozdíl od západní Evropy. Velká pozornost jí byla věnována například ve Velké Británii či v sousedních německých zemích. Tomuto tématu se ve svých knihách věnoval i U. Lenhart (Lehnart 2000; 2003; 2005). Z výzkumů náhrobních kamenů také vyplývá, že je možné sledovat i určité regionální rozdíly. Bojovníci z různých koutů Evropy upřednostňovali různé kombinace jednotlivých částí. Rozhodně by bylo zajímavé zjistit, zdali si čeští rytíři vytvořili svůj vlastní styl, nebo se jejich zbroje nijak nelišili od sousedních zemí.

Z výše popsaných důvodů není možné určit, jak dlouho se u nás vyskytovala kombinovaná zbroj a kdy se poprvé objevila celoplátová zbroj, neboť tyto dva typy zbrojí mohly vedle sebe existovat po dlouhou dobu. Klíčem k druhé záhadě by mohly být nálezy, které lze s relativní jistotou přiřadit k celoplátovým zbrojím. Jednou z takovýchto částí, která je i zároveň dokumentována i v archeologickém kontextu, je kyrys. Jediný nález podchází z Brodku u Přerova. Žákovský ve svém článku uvádí, že čtyři brodecké kyrusy náleží k přechodové fázi - k vývoji, při kterém docházelo k postupnému zvětšování lamel, až splynuly v jeden plát. Žákovský také nález datoval do závěru 14. maximálně počátku 15. století (Žákovský 2009, 413-416 a 438). Na základě těchto faktů je jasné, že brodecké kyrusy nejsou dokladem celoplátové zbroje, ale jsou jen jedním z jejich předstupňů. První celoplátové zbroje se poprvé objevily v Itálii až v průběhu první poloviny 14. století (viz kap. 1.4.). Není tedy archeologicky možné doložit, kdy se u nás začala plátová zbroj používat. Nelze též určit, jak dlouho byla plátová zbroj používána, neboť její vývoj přesahuje sledované období.

Kromě nálezu z Karlštejna, který byl již v dřívější literatuře určen jako doklad kombinované zbroje, byly všechny ostatní nálezy plátových částí, které postrádají toto určení, zařazeny pro účely této práce do jedné kategorie s výše uvedeným vysvětlením úskalí jejich interpretace.

Graf 3 – Rozdělení jednotlivých typů zbrojí dle lokality.

Graf 3 ukazuje rozvrstvení jednotlivých typů nálezů dle lokality, ve které byly nalezeny. Lze naprosto jasně vyčíst, že drtivá většina nálezů pochází z hradního prostředí. Z celkového počtu 119 nálezů je to 56. Tvoří tak největší skupinu. Je ovšem složité určit, o čem tato skutečnost vypovídá. Jednou z mnoha funkcí, které hrady musely plnit, byla i ochrana majetku – mluvíme o vojenské funkci. Výše uvedený fakt by tedy mohl ukazovat na skutečnost, že vojenská funkce hrála v hradní kultuře významnou roli. Je všeobecně známo, že majitelé hradů, tedy šlechta, byli ve středověku hlavními nositeli války. Proto je tedy možné, že se na hradech dochovalo nejvíce nálezů. Je ale třeba vzít v potaz i další faktor. Většina nálezů zbrojí nějakým způsobem souvisí se zánikem hradu, což by mohlo poukazovat na válečné akce, které by vysvětlily, že nálezů z hradního prostředí je takové množství.

Druhou nepočtenější skupinou jsou nálezy z městského prostředí. Tato skutečnost se jeví jako logická, neboť z historických pramenů vyplývá, že města musela držet dostatečnou hotovost nejen pro udržení pořádku uvnitř hradeb, ale i aby byla schopná bránit se proti případnému obležení. Bylo by zajímavé tyto nálezy roztrždit do dvou kategorií: ty, které byly součástí městské zbrojnice, a ty které byly v soukromém vlastnictví bohatých měšťanů. Toto srovnání by pak mohlo rozšířit poznání o organizaci městské obrany. Není ovšem jisté, zda by současné informace přinesly relevantní výsledky.

Třetí největší skupinou jsou nálezy z vesnického prostředí o počtu jedenáct kusů (graf 3). Je zajímavé, že vesnické prostředí není příliš spojováno se světem militarií, a přesto z tohoto

prostředí pochází relativně dost nálezů. Podobně jako u hradů, i u nálezů z vesnic hraje podstatnou roli souvislost s násilným zánikem vesnice, jako v případě Mstěnic (Nekuda 1985, 139; kap. 2.2.6.1.). Dalším z aspektů je i přítomnost tvrze, tedy i šlechty. Nelze ovšem vyloučit, že i sami vesničané mohli být nějakým způsobem vyzbrojeni, aby byli schopni bránit své domovy. Pro přesnější závěry by bylo potřeba podrobit jednotlivé nálezy hlubšímu studiu.

Zbylé kategorie, například pohřebiště či chrám, jsou zastoupeny jen několika nálezy (graf 3), které neumožňují podrobnější závěry.

Z porovnání jednotlivých typů zbrojí vyplývá, že kroužková zbroj je v archeologickém kontextu zastoupena relativně rovnoměrně (graf 3), což také odpovídá faktu, že tento typ zbroje byl v průběhu středověku nejužívanějším typem a byl rozšířen ve všech společenských vrstvách. Nejpočetněji je zastoupena v hradním a městském prostředí v počtu osm a sedm kusů, ale je zastoupena i v dalších kontextech.

Naopak brigantiny byly doposud nacházeny výlučně v hradním prostředí. Pouze jeden nález pochází z městského kontextu a jeden nebyl zatím určen. V tomto ohledu vypovídá archeologický kontext v rozporu s kontextem historickým. Na mnoha dobových vyobrazeních je možno spatřit pěší bojovníky, kteří byli vyzbrojeni brigantinami – například na iluminaci z jednoho francouzského rukopisu z 15. století, kde jsou obránci města vyzbrojeni brigantinami (obr. 51). Z historických pramenů vyplývá, že brigantiny byly užívány nejen vysokou šlechtou, ale i městskou hotovostí, potažmo žoldáky. Otázkou tedy je, zda byl tento rozpor způsoben stavem poznání, nebo má jiné doposud neznáme vysvětlení, které by otevřelo nové možnosti interpretace. Osobně se přikláním k první možnosti, že tento rozpor byl způsoben problematickým dochováním takovýchto artefaktů.

U většiny ostatních kategorií takovéto porovnání nelze učinit, neboť doposud není dostatečné množství odpovídajících artefaktů. Snad jen u přileb lze říci, že jsou nacházeny téměř rovnoměrně na všech typech lokalit. Nejvíce jich však pochází z měst, tedy alespoň dle současného archeologického poznání. Přilba byla jednou z nejdůležitějších součástí zbroje, a tudíž není ani překvapivé, že jsou objevovány na všech typech lokalit.

Závěr

Cílem práce bylo především shromáždit archeologické doklady zbrojí a zmapovat dosavadní stav bádání v této oblasti. Neboť takovéto celkové zhodnocení doposud v české archeologii schází. Touto skromnou prací ovšem nebylo toto téma ani zdaleka vyčerpáno. Celkem se podařilo shromáždit 119 nálezových souborů, z nichž se podařilo zpracovat jen některé. Valná většina nálezů doposud nebyla zpracována či interpretována, kvůli čemuž nebylo možné zodpovědět všechny otázky. Neméně podstatná část nálezů však bohužel bližší určení vůbec neumožňuje, čímž se celkové zhodnocení této problematiky dále komplikuje.

Ze všech typů zbrojí se v archeologickém kontextu objevují nejvíce pozůstatky brigantin, druhou nejpočetnější skupinou jsou pak nálezy kroužkového brnění. Další velké skupiny tvoří plátové zbroje a přilby, ostatní kategorie jsou zastoupeny jen poskromnu. Nálezy pocházejí nejčastěji z hradního prostředí, které bezkonkurenčně co do počtu převyšuje ostatní typy lokalit. Stav dochování nálezů bývá většinou fragmentární. Jen zcela ojediněle se podaří zachytit, který lze detailněji zpracovat. Právě fragmentárnost nálezů je jednou z komplikací při práci s artefakty.

Ovšem historické a kontextuální souvislosti nejsou jedinou možností, jak tuto tematiku dále rozvíjet. Rozhodně by bylo zajímavé podrobit alespoň ty nejzajímavější nálezy chemickým analýzám, které by při nejmenším mohly pomoci s datací, ale určitě by odhalily nové skutečnosti na základě složení vstupní suroviny. Jinou archeologickou disciplínou, která by k tomuto tématu neměla zůstat němá, je experimentální archeologie. Může nejen poodhalit princip výroby, ale i odolnost a funkčnost a porovnat tak jednotlivé typy zbrojí mezi sebou.

Na rozdíl od jiných zemí Evropy se u nás mimo jiné projevuje také absence komplexního zpracování nejen náhrobních kamenů, ale i dalších uměleckých děl zobrazujících rytíře ve zbroji. Zhodnocení umění tuzemské provenience by mohlo prokázat, že si rytíři i řadoví válečníci vytvořili svůj vlastní styl, jako tomu bylo například ve Francii, Velké Británii nebo Německu, a to především ve 14. století, kdy variabilita prvků měla prakticky neomezené možnosti.

Seznam literatury

Archivní: Archivní fond Archeologický sbor Wocel, České muzeum stříbra Kutná Hora; Věcný přírůstkový katalog 1929-1957; str. 88; záznam č. 1244; ze dne 20.9.1939.

Baarová, Z. – Frait, R. – Sovková, V. – Šlancarová, V. 2006: Obrazový katalog vybraných exponátů. In: Sága moravských přemyslovců. Život na moravě od XI. do počátku XIV. století. Olomouc – Brno.

Beranová, M. – Lutovský, M., 2009. Slované v Čechách. Archeologie 6. – 12. století, Praha.

Bernart, M., 2010: Raně středověké přilby, zbroje a štíty z Českých zemí, Dip. Práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta UK.

Bitterli, T. – Grütter, D., 2001: Alt-Wädenswil: Vom Freiherrenturm zur Ordensburg. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 27, Basel.

Blair, C., 1958: European Armour circa 1066 to circa 1700, London.

Böhme, H. W., 2005: Burgenforschung in Hessen. Bilanz auf Ausblick. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 33, 49-62.

Borkovský, I., 1975: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě, Praha.

Bláha, J., 1968: Vývoj osídlení jihozápadní Moravy do doby husitské. Brno. Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, nepublikovaná diplomová práce.

- 1970: Zjišťovací výzkum na hradě Šternberku a některé problémy keramiky vrcholného středověku na jihozápadní Moravě, Vlastivědný věstník moravský 22, 5-10.
- 2001: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.): Velká Morava mezi východem a západem. Brno. s. 41–68.

Bláha, M., 2010: Inženýrské sítě pro sídliště RD ve Starém Bydžově. Záchranný archeologický výzkum, Závěrečná zpráva, Muzeum východních Čech v Hradci králové.

Boenheim, W., 1890: Handbuch der Waffenkunde, Leipzig.

Brych, V., 1998: Hmotná kultura středověké tvrze v Čechách. In: Svoboda, L. a kol. (eds.), Encyklopedie českých tvrzí I (A-J). XLVII-LXXXIII. Praha.

Bubeník, J., 1972: K problematice železné misky tzv. slezského typu, AR 24, 542–567.

Burgess, E. M., 1957: The mail shirt from Sinigaglia. The Antiquaries Journal XXXVII/3-4, 199-205.

Burian, V., 1971: Výzkum kartuzie a husitského opevnění v Dolanech (okr. Olomouc). PV 1970, 68–69, Brno.

- Břicháček, P.**, 1992-1992: Pomezí, okr. Jindřichův Hradec, Výzkumy v Čechách 1990-1992, 255.
- 1993-1995: Pomezí, okr. Jindřichův Hradec, Výzkumy v Čechách 1993-1995, 182.
- Coufalík, J.**, 1975: Nálezy na hradě Cimburk u Koryčan, Přehled výzkumů 1974, 68-69.
- Černá, E.**, 1975: Kadaň, okr. Chomutov. Výzkumy v Čechách 1975, 33.
- Waldhauser, J.**, 2011: Mladá Boleslav, okr. Mladá Boleslav. Výzkumy v Čechách 2011, 218.
- Čiháková, J. – Zavřel, J.**, 1990-1993: Malá Strana, okr. Praha. Výzkumy v Čechách 1990-1993, 125.
- Daňková, A.**, 2001: Konzervace železné přilby z archeologického výzkumu v Nymburce. MVP/ČSPS 39/109, 11–17.
- Dougherty, M. J.**, 2012: Zbraně a bojové techniky středověkých válečníků, Praha.
- Dudak, W.**, 2005: Szczatki zbroi sredniowiecznej z Grodziska w Popowie, woj. Łódzkie. Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne IX/200-2005, 205-216.
- Durdík, J.**, 1953: Husitské vojenství, Praha.
- 1962: Soupis středověkých militarií jako pro studium vývoje materiálně technické základny středověkého vojenství, Historie a vojenství, 839-849.
- Durdík, T.**, 1976: Nálezy z hradu Týřova I. Zprávy ČSSA 18, 3-6.
- 1982: Nálezy z hradu Týřova II. Zprávy ČSSA 24.
 - 1983: Středověké zbraně. Sbírky okresního muzea v Chrudimi, Chrudim.
 - 1988: Výzkum manského domu na Křivoklátě (předběžná zpráva) AH 13.
 - 2008: Hrady na Malši. Praha.
- Durdík, T. – Frolík, J.**, 1993: Hrad Vildštejn na Chrudimsku, CB 3, 47-72.
- Drda, B.**, 1978: Archeologické nálezy z Kozího Hrádku. AR XXX, 394-407.
- Embleton, G.**, 2007: Oděv a zbroj vojáka ve středověku, Praha.
- Engberg, N.**, 2009: Arment et méthode de combat. Bewaffnung und Kampfeswiesse. In: Wamers. E. (hrsg.): Les derniers Vikings. La Tapisserie de Bayeux l'archéologie. Die letzten Vikerer. Der Teppich von Bayeux und die Archäologie. Frankfurt am Main.
- Fleischhauer, W.**, 1932: Spangenharnischfund auf Burg Helfenstein. Zeitschrift für historische Waffenkunde XIII, neue Folge 4, 250-258.
- Flori, J.**, 2008: Rytířství a rytíři ve středověku, Praha.
- Francke, C.**, 1999: Fragmety zbroi z zamku Sczerba w Gniewoszowie pow. Klodzko, Silesie Antiqua 40, 100-113.
- Franczuk, R. – Horbacz, T. J.**, 1987: Fragmety późnośredniowiecznej zbroi z zamku kryżackiego w Malej Nieszawce, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 35, 219-234.

- Frankenberger, O.**, 1960: Husitské válečnictví po lipanech, Dobroslav.
- Fryda, M.**, 1996: Militaria. In: Gotika v západních Čechách (1230–1530) II. (Fajt, J., ed.), 531–535. Praha.
- Frolík, J.** 1999: Archeologický výzkum v Kanovnické ulici čp. 73 na Hradčanech v letech 1982-1985. Vývoj osídlení před rokem 1378 – Archaeological Excavations at Kanovnická ul. 73, Hradčany, 1982-1985. I. Settlement evolution before 1378. In: Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. (eds.): Castrum Pragense 2. Praha, s. 113-168.
- Gessler, E. A.**, 1912-1914: Die ritterliche Bewaffung von 1386, Zeitschrift für historische Waffenkunde VI.
- 1925: Die Spangenharnische von Küssnacht. Zeitschrift für historische Waffenkunde X, Neue Folge 1, 211-218.
- Goš, V.**, 1976: Soubor železných předmětů a zbroje z hradu Rychleb ve Slezsku, VVM 29, 293–300.
- Goš, V. – Karel, J.**, 1992: Tvrz v Rýmařově (okr. Bruntál), AH 17, 225–232.
- Hanáková, H.**, 2006: Základní údaje o kostrách z velkomoravských pohřebišť v Prušánkách. In: Klanica, Z.: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebišť. Díl I. Brno. s. 249–261.
- Hejdová, D.**, 1964: Přilba zvaná "Svatováclavská", Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie, Svazek XVIII, č.1/2.
- Hobl, L.** 2011: Hroznatovské hrady Dolní Bělá a Vrtba, Katedra archeologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita, nepublikovaná bakalářská práce.
- Holík, L.**, 2005: Hrad Borschengrün a jeho sídelně historické souvislosti, Studia mediaevalia Pragensia 5, 125–163.
- Holmes, R.**, 2007: Zbraně. Obrazové dějiny zbraní a zbrojí, Praha.
- Hošek, J.**, 2003: Metalografie ve službách archeologie. Praha.
- Hrubý, V.**, 1955: Staré Město – Velkomoravské pohřebišť Na Valách, Praha.
- Choc, P.**, 1957: S mečem i štítem, Praha.
- Jánská, E.**, 1965: Hrad Jana Roháče z Dubé Sion. Sborník oblastního muzea v Kutné Hoře. Řada A – historická, č. 6-7, roč. 1965-6/7, 5-72.
- Kajzer, I. – Nowakowski, P. A.**, 2001: Arms and Armour in the Castles of North-Eastern Poland, Castella Maris Baltici V, 81-90.
- Kavánová, B.**, 2003: Mikulčice – pohřebišť v okolí 12. kostela. In: Kouřil, P. (ed.): Mikulčice, pohřebišť u 6. a 12. kostela. Brno.
- Keen, M.**, 1999: Medieval warfare. A History, Oxford.

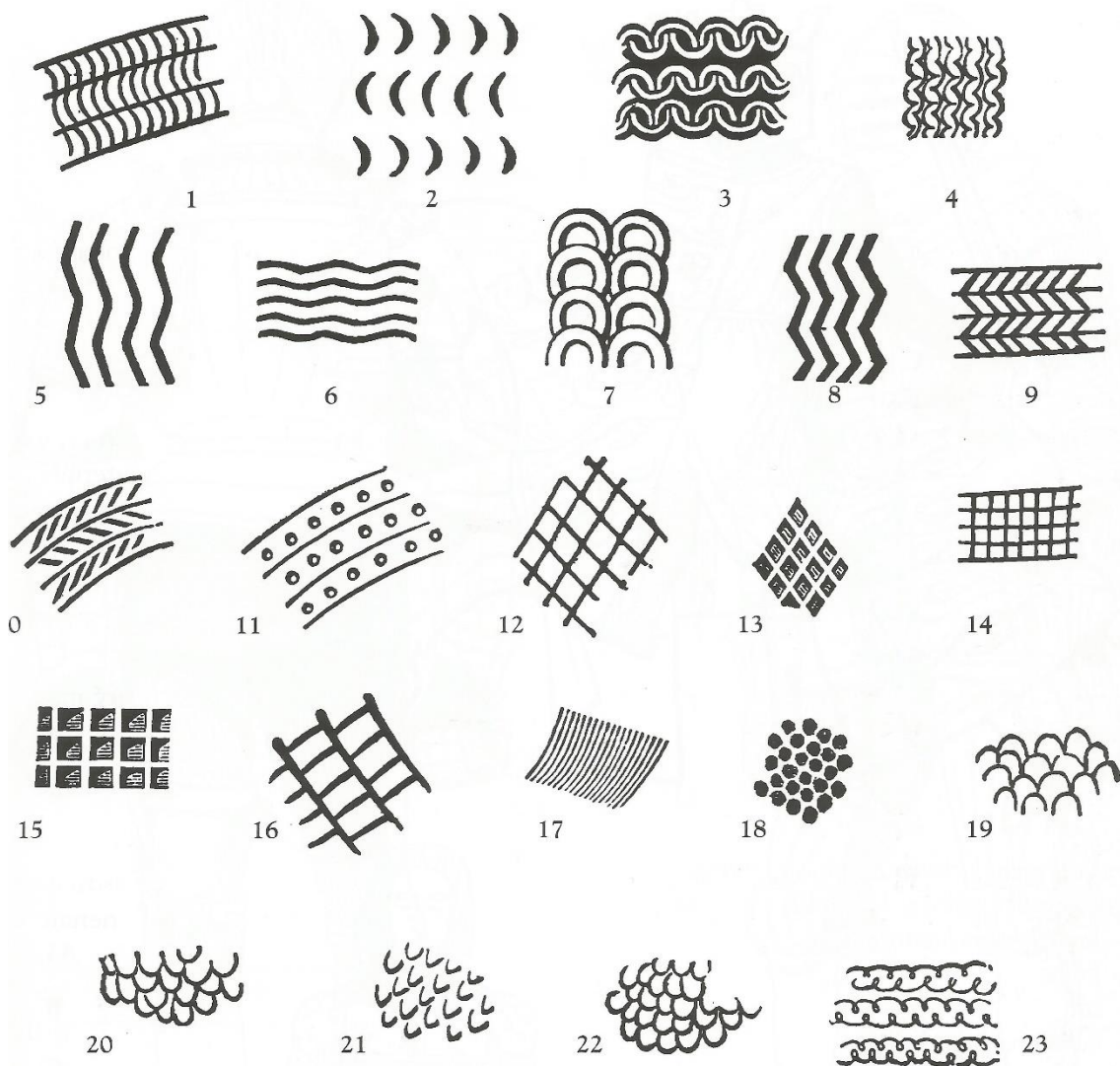
- Kirpičnikov**, A. N., 1971: Drevněrusškoje oružije, vypusk tretij. Dospěch, kompleks bojevych sredstv. IX. – XIII. w. Leningrad.
- Klanica**, Z., 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I. a II. Brno.
- Klučina**, P., 2004: Zbroj a zbraně. Evropa 6. – 17. století, Praha – Litomyšl.
- Klučina**, P. – **Romaňák**, A., 1983: Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, Praha.
- Knápek**, A., 2011: Plátový kabátec ze Starého Jičína, Vlastivědný sborník Novojičínska 61, 61-64.
- Knápek**, A. – **Macků**, P., 2016: Unikátní část zbroje z hradu Ronovce, AH 41, 167–180.
- Konečný**, L., 1977: Dosavadní výsledky archeologického průzkumu hradu Obřan u Brna, AH 2, 229-237.
- Kouřil**, P., 1977: Opevnené sídlo Calonice, kat.úz. Dalešice, okres Třebíč. Archaeologia historica 2, 137-154.
- 2009: Hrad Javorník: březen 1428–září 1434 (příspěvek k poznání hmotné kultury doby husitské ve Slezsku). Časopis slezského zemského muzea B–58, 221–235.
- Kouřil**, P. – **Prix**, D. – **Wihoda**, M., 2000: Hrady českého Slezska, Brno-Opava.
- Krofta**, T., 2014: Militaria z hradu Třemšín. In: Hláska: zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka Plzeň: Klub Augusta Sedláčka Roč. 25, č. 4, s. 54-56.
- Křížek**, L. – **Čech**, J. K., 2003: Encyklopedie zbraní a zbroje, Praha.
- Kudrnáč**, J., 1997: Archeologický výzkum ve Strunkovicích nad Blanicí v roce 1996, Výběr, 89-94.
- Laking**, G. F., 1920: A record of armour and arms through seven centuries, vol. I. London
- Lehnart**, U., 2000: Kleidung & Waffen der Spätgotik, Teil I: 1320–1370, Wald-Michelbach.
- 2003: Kleidung und Waffen der Spätgotik: 1370-1420, Wald-Michelbach.
 - 2005: Kleidung und Waffen der Spätgotik III 1420-1480, Wald-Michelbach.
- Leutenegger**, M. A. R., 2004: Brigantinen in der Schweiz. In.: Spindler, K. – Stadler, P.(eds.), Das Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol. Tirol, 78-103.
- Luňák**, P., 2007: Slovanské štíty v archeologických nálezech na území ČR, Bakalářská práce, Brno.
- Macků**, P., 2009: Vrcholně středověká a raně novověká militária v západní části Horního Slezska. Ústav archeologie, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě, nepublikovaná diplomová práce.
- Mäesalu**, A., 2001: Weapons in Otepää castle in 1396. Castella Maris Baltici V, 91-98.
- 2004: Die archäologischen Brigantinenfunde in der Burg Otepää, Estland. In.: Spindler, K. – Stadler, P. (eds.), Das Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol. Tirol, 104-118.

- Macháček, J.**, 2002: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Brno.
- 2005: Pohansko u Břeclavi. Raně středověké centrum jako socioekonomický systém. Význam, smysl a funkce. Habilitační práce. Brno.
- Macháček, J. – Gregorová, M. – Hložek, M. – Hošek, J.**, 2007: Raně středověká kovodělná výroba na Pohansku u Břeclavi.
- Marek, L.**, 2008: Medieval armour from Sczerba castle, *Acta Militaria Mediaevalia* IV, 87-124.
- Martin, P.**, 1967: *Waffen und Rüstungen von Karl dem Großen bis zu Ludvik XIV.*, Frankfurt.
- Mazáčková, J.**, 2012: Militária z hradu Rokštejna v širším středoevropském kontextu. Brno. Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, nepublikovaná disertační práce.
- Měchurová, Z.**, 2002: Zaniklá středověká ves Konůvky ve Ždánickém lese, Brno.
- Měřínský, Z.**, 1984: Středověké Modřice ve světle středověkých nálezů, *Vlastivědný věstník moravský* 36, 355-359.
- 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Brno.
- Michna, P.**, 1974: Archeologické nálezy z výzkumu hradu Melic na Vyškovsku. *Vlastivědný věstník moravský* XXVI, 61-78.
- Motyková, K.**, 2001: Středověká přilba z Nymburka. MVP/ČSPS 39/109. s. 1–10.
- Montelius, O.**, 1915-1917: Ältere schwedische Waffen. *Zeitschrift für historische Waffenkunde*, Bd. 7., Dresden. 33-36.
- Nadolski, A.**, 1974: Polish Arms. Side-Arms. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk.
- Nadolski, A. – Kosiorek, A.**, 1986: Szczatki zbroi sredniowiecznej z grodziska w Borówku. *Studia nad kultura materialna wieków od XIV. Do XVI. Acta Archaeologia Lodziensia* 32, 33-41.
- Nekuda, V.**, 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno.
- 1985: Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic I. Hrádek – tvrz – dvůr - předsunutá opevnění. Brno.
- Nowakowski, A.**, 2005: *Wojskowość w średniowiecznej Polsce*. Malbork.
- Novobilský, M.**, 2008: Obléhání hradu Lopaty. Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432–1433. Plzeň.
- Novotný, Boh.**, 1954: Železná přilba z Kostomlat. *Časopis Národního musea, oddíl věd společenských* CXXIII. s. 153–156.

- Novotný, Bor.**, 1963: Výzkum Velkomoravského hradiště „Pohanska“ u Nejdku na lednickém ostrově, PA 54, 3–40.
- Oakeshott, E.**, 1980: European Weapons and Armour from the Renaissance to the Industrial Revolution, Londýn.
- O'Connor, S. A.**, 1992: Catalogue of Scandinavian Mail. The Archaeology of York 17/8.
- Oręż Wieków**, 2003: Oręż Wieków minionych. Uzbrojenie na zemiach polskich od X. do początku XIX. wieku, Katalog wystawy, Gniezno.
- Peine, H. W.**, 2002: Herrschaft und Repräsentation. Burgen, Bericht, Adel. In: Spindler, K. – Stadler, H., edd. 2002: Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol, Tirol, 40-77.
- Petráň, J.** (ed.), 1995: Dějiny hmotné kultury, Praha.
- Píč, J. L.**, 1909: Starožitnosti země české III, 1. Praha.
- Pleiner, R.**, 2002: Metalografický výzkum velkomoravské kroužkové zbroje z Břeclavi – Pohanska. SbPFFBU-M 7. s. 77–80, s. 175.
- Podlaha, A. – **Šittler, E.**, 1903: Chrámový poklad u sv. Víta v Praze, Praha.
- Poláček, L.**, 1985: Nejstarší osídlení pravobřežního okolí horní Svratky. Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, nepublikovaná diplomová práce.
- 1990: Feudální sídla v povodí Bystřice, Nedvědičky a Bobrůvky ve světle archeologických nálezů. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka, Brno, 407-425.
- Post, P.**, 1942: Ein Pamzerfragmentaus der Frühzeit der Brigantine, ZHW XVI, Neue Folge 7, 225-239.
- Procházka, Z.**, 1985: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka, 35-55.
- Příhoda, R.** 1929: Ein mährischer Spangenharnish, Das Kühnlandchen B. 10, Neutitschein, 65-74.
- Rous, P.**, 1985: Nálezy v havlíčkobrodském muzeu s možným vztahem k husitství. Zpravodaj krajského muzea východních Čech XII, 106-112.
- Ruttikay, A.** 1975: Waffen Reiterüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakai I, Sla 23/1, 119-215.
- Sadílek, J.**, 1998: Pernštejnské hrady na horním povodí Svratky, CB 6, 325-340.
- Schmitt, A.**, 2008: Burg Tannenberg bei Seeheim-Jugenheim/Lkr. Darmstadt-Dieburg. Ein spätmittelalterliche Gannerbenburg im Licht der archäologischen Funde. Univesitätforschungen zur Prähistorischen Archäologie 151. Bonn.
- Schöbel, J.**, 1977: Harnische, Dresden.

- 1976: Waffen Reiterüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakai I, Sla 24/2, 245-395.
- Schránil, J., 1934:** O zbroji svatého Václava. In: Svatováclavský sborník I. Praha. s. 159–172.
- Stadler, H., 2004:** Die Brigantine von Schloss Tirol in ihrem waffenhistorischen Kontext. In.: Spindler, K. – Stadler, P.(eds.), Das Brigantinen-Symposium auf Schloss Tirol. Tirol, 20-31.
- Thordeman, B., 1939:** Armour from the Battle of Wisby 1361. Vol. 1, Stockholm.
- Tichánek, J., 2008:** Hrad a panství Šostýn. Opava.
- Turek, R., 1946:** Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha.
- Ulrychová, E., 2006:** Archeologické nálezy z hradu Jicínské kotliny uložené v Jicínském muzeu. Castellologica bohemia 10, 317-334.
- Unger, J., 1999:** Život na lelekovickém hradě ve 14. století, Brno.
- Ustohal, V., 2003:** Ochranné kroužkové odění a jeho materiál. Ustohal, Vladimír. In: Ve službách archeologie. 4. Sborník k 75. narozeninám Prof. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc, Brno, 232-238.
- Váňa, Z., 1968:** Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60, PA 59, 5–192.
- Vesey, N., 1964:** Waffen und Rüstungen, Frankfurt a. M.
- Wagner, E. – Drobná, Z. – Durdík, J., 1956,** Kroj, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské, Praha.
- Waldhauser, J., 2010:** Mladá Boleslav, okr. Mladá Boleslav. Výzkumy v Čechách 2010, 218.
- Wilkinson, F., 1971:** Arms and Armour, London
- Winter, Z., - Zíbrt, Č., 1892–1893:** Dějiny kroje v zemích českých, Praha.
- Young, S. J., 2000:** The Excavation at Carisbrook castle, Isle of Wight 1921-1996. Wessex Archaeology report 18.
- Žákovský, P., 2006:** Analýza železných předmětů z Ježova hradu u Stínavy. Nepubl. Diplomová práce na ÚAM FFMU Brno, Brno.
- 2009: Hromadný nález nejstarších platněských prací z území Moravy (?). Příspěvek k poznání tzv. kombinovaných zbrojí, AH 34, 409–444.
- Zygulski, Z., 1975:** Broń w dawnej Polsce, Warszawa.

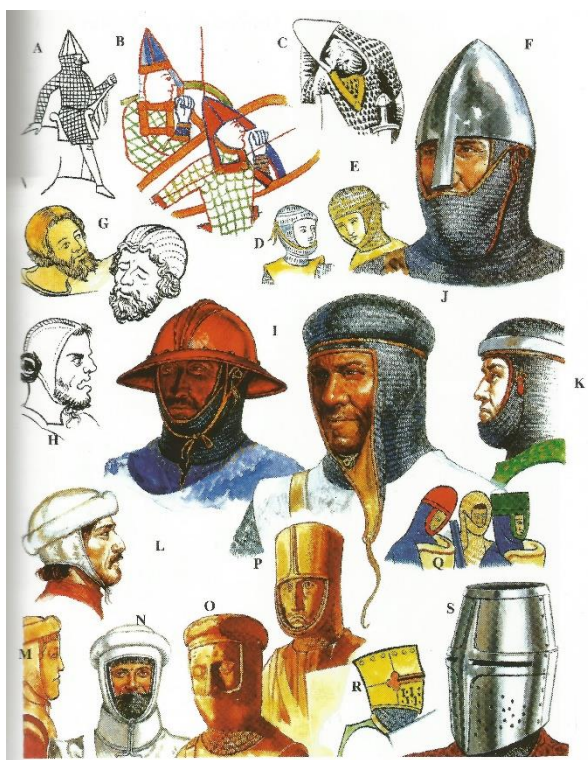
Obrazová příloha

Obr. 1 – Schematická zobrazení jednotlivých typů zbrojí, tak jak se objevují ve středověkých iluminacích (Klučina 2004, 15).

Obr. 2 – Ukázka žebrové přilby. Předmět uložen v Kunsthistorickém muzeu ve Vídni (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a8/Helm_DSC02149.JPG/180px-Helm_DSC02149.JPG; 26. 4. 2017).

Obr. 3 – Vyobrazení různých typů ochrany hlavy v 11. století: F – kónická přilba, S – hrcová přilba (Embleton 2000, 9).

Obr. 4 – Svatováclavská kónická přilba. Součást svatovítského pokladu
(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/5d/St_Wenceslas_helmet.jpg/220px-St_Wenceslas_helmet.jpg; 26. 4. 2017).

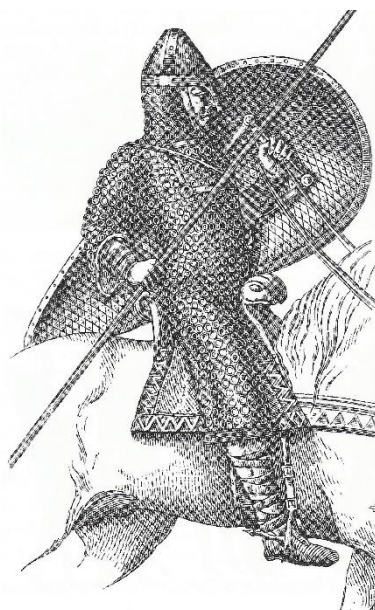
Obr. 5 – Kónická přilba z Olomouce. Uloženo v Kunsthistorickém muzeu ve Vídni
(<http://cea.livinghistory.cz/zivotvm/valka/vystroj/image008.jpg>; 26. 4. 2017).

Obr. 6 – Ukázka látkové kapuce, kterou bojovník nosil pod kroužkovou kapuci
(Klučina 2004, 183).

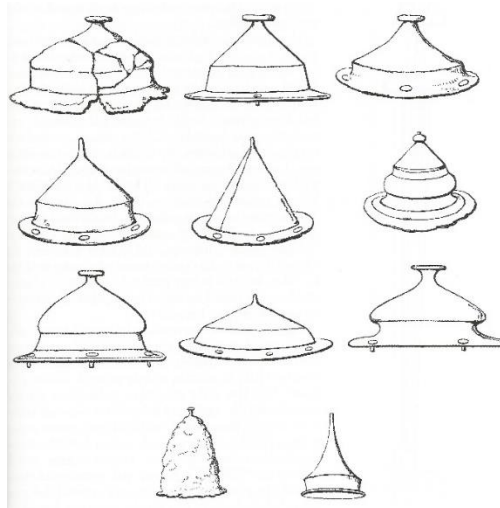
Obr. 7 – Tapisérie z Bayeux. Zbroj bojovníků připomínající stříh kombinézy
(<http://www.histogames.com/images/histoire/hastings/image-1.jpg>; 26. 4. 2017).

Obr. 8 – Bojovník ve falérové zbroji (Klučina 2004, 118).

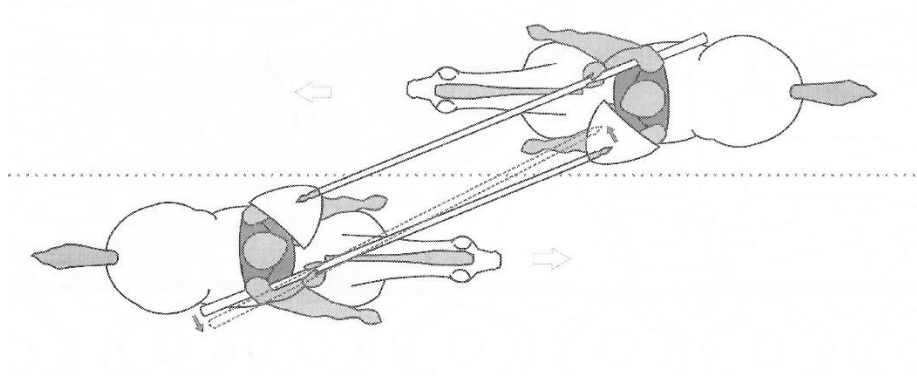
Obr. 9 – Gambeson – prošíváný kabátec nošený pod ochranou zbrojí
(http://www.jelldragon.com/images2/mm_viking_gambeson.jpg; 26. 4. 2017).

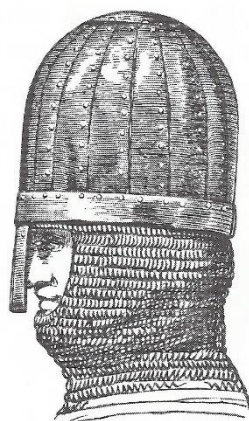
Obr. 10 – Ukázka různých typů středověkých štítových puklic (Klučina 2004, 87).

Obr. 11 – Mandlový štít, též normanský
(<https://www.curiavitkov.cz/images/zivot/mandle03.jpg>; 26. 4. 2017).

Obr. 12 - Schématické vyobrazení nové bojové techniky, při které se bojovníci rozjeli tryskem proti s kopím naměřeným proti sobě (Klučina 2004, 153).

Obr. 13 – Přilba s vysokým zvonem (Klučina 2004, 169).

Obr. 14 – Cylindrická přilba s hledím

(https://www.outfit4events.cz/runtime/cache/images/productFull/rytirska-prilba-3060_02.jpg;
26. 4. 2017).

Obr. 15 – Kbelcová přilba

(<https://www.outfit4events.cz/runtime/cache/images/productFull/sr-105077.JPG>; 26.

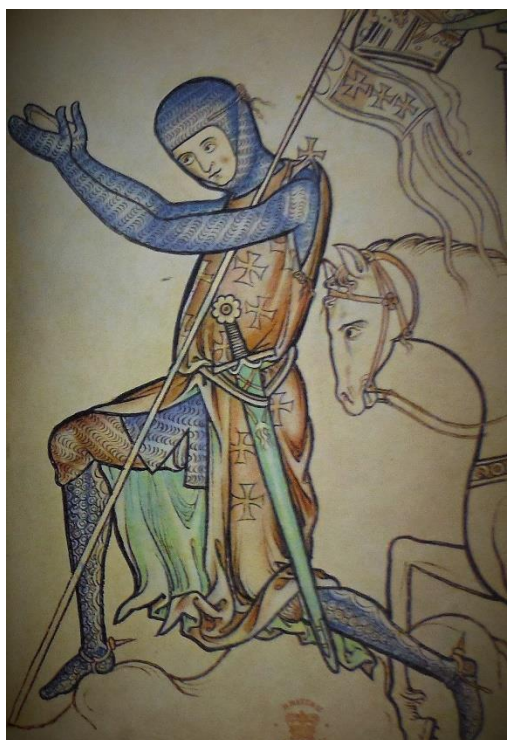
4. 2017).

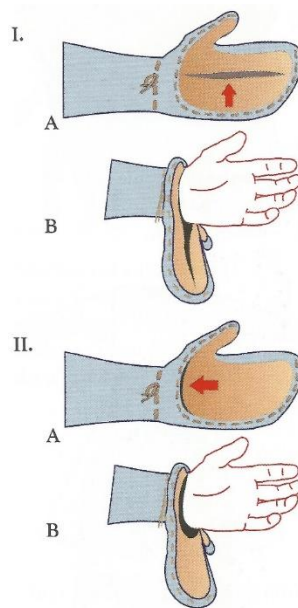
Obr. 16 – Ochrana hlavy na přelomu 13. a 14. století: C – lehká přilba („lebka“) nošená pod velkou hrncovou či kbelcovou přilbu, H – odklopný nánosník, L – otočné hledí zvané „psí hledí“ (Embleton 2000, 23).

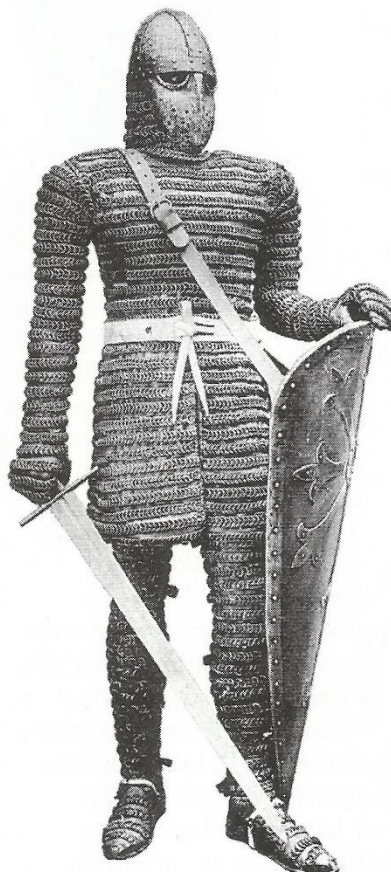
Obr. 17 – Rytíř s typickým trojúhelníkovým štítem na dobové iluminaci (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Štít#/media/File:Cleric-Knight-Workman.jpg>; 26. 4. 2017).

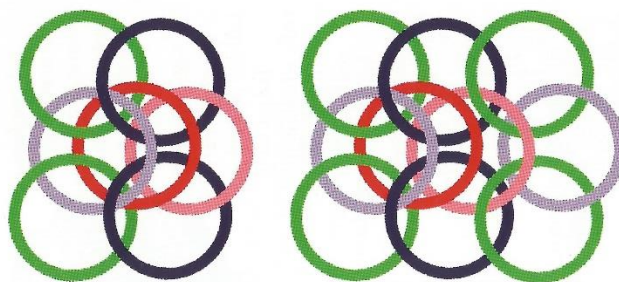
Obr. 18 – Rytíř v brnění typickém pro 12. a 13. století (Vesey 1964, 21).

Obr. 19 – Dva možné způsoby provedení palčákových rukavic, které byly součástí kroužkové zbroje ve 12. a 13. století (Klučina 2004, 167).

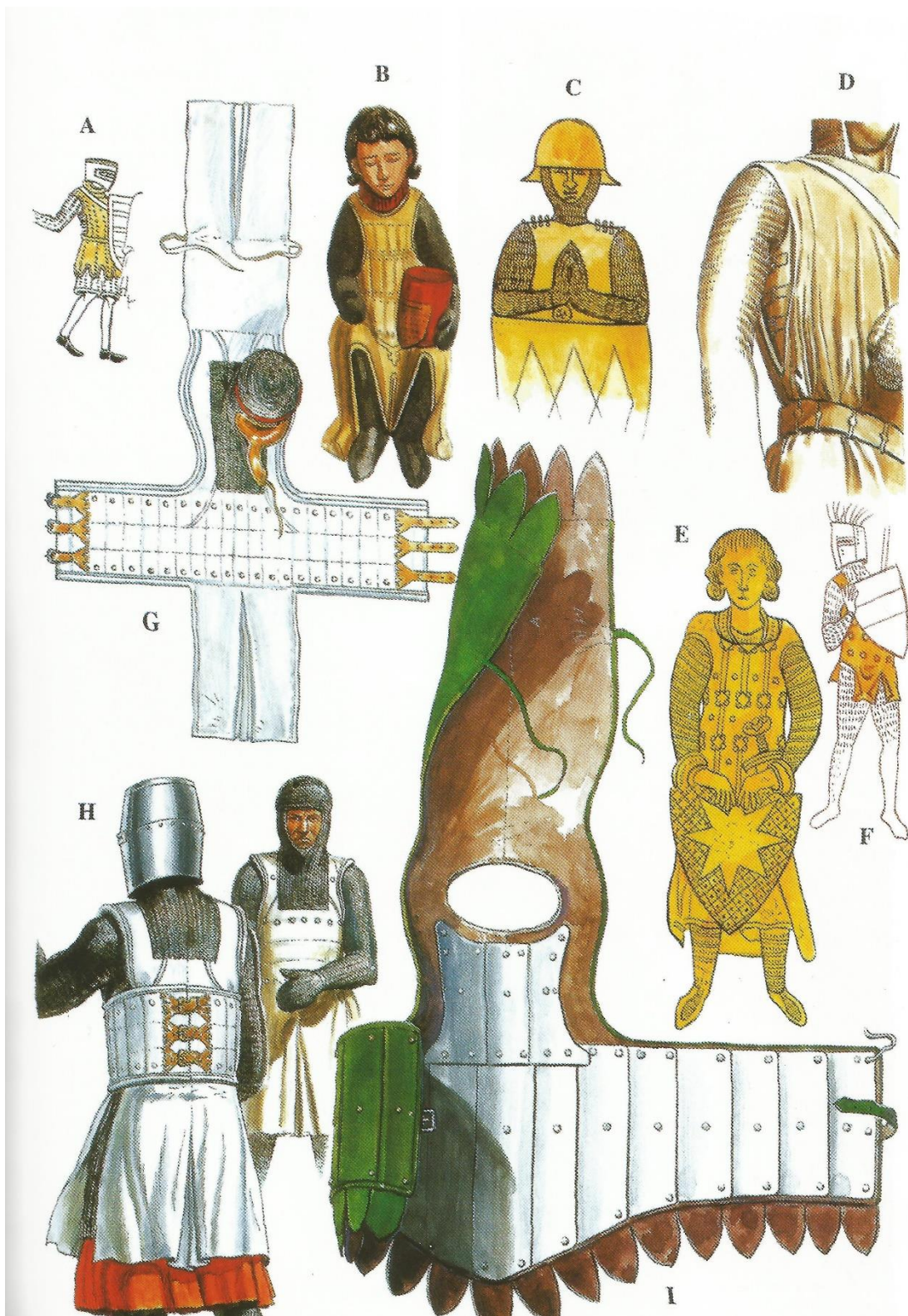
Obr. 20 – Kettenpanzer – rekonstrukce z 19. století (Klučina 2004, 176).

Obr. 21 – Ukázka propletení kroužkové zbroje, kdy každý kroužek je propojen s šesti okolními (Klučina 2004, 178).

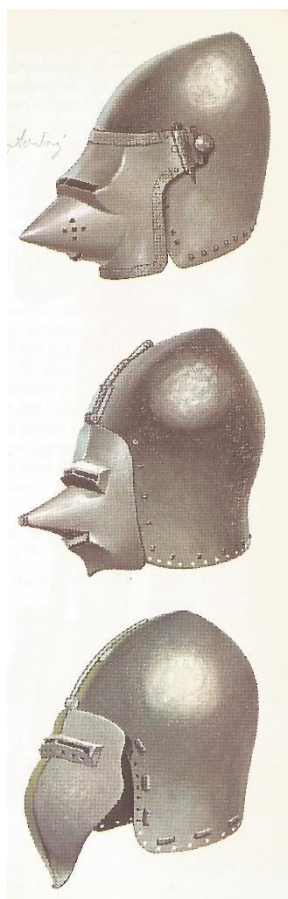
Obr. 22 – Ramena stojícího bojovníka jsou chráněna „ailettes“
(<http://www.liebaart.org/figuren/roeland.jpg>; 26. 4. 2017)

Obr. 23 – Zbroj 14. století: G a H – rekonstrukce zbroje ze sochy sv. Mauritia, I – rekonstrukce kabátce z Wisby (Embleton 2000, 11).

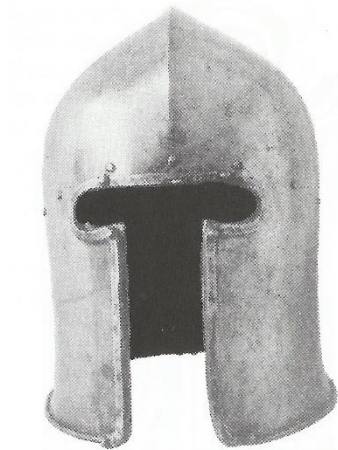
Obr. 24 – Přilba s mřížovým hledím ze 14. století, Mistr třeboňského oltáře (Klučina 2004, 354).

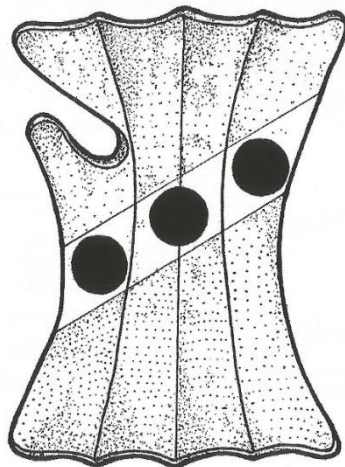
Obr. 25 – Ukázka bascinetu, první byl také nazýván „se psím hledím“ (Wilkinson 1971, 55).

Obr. 26 – Železný klobouk (<https://www.fantasyobchod.cz/image/cache/zelezny-klobouk-ii-4115-0-1000x1000.jpg>; 26. 4. 2017).

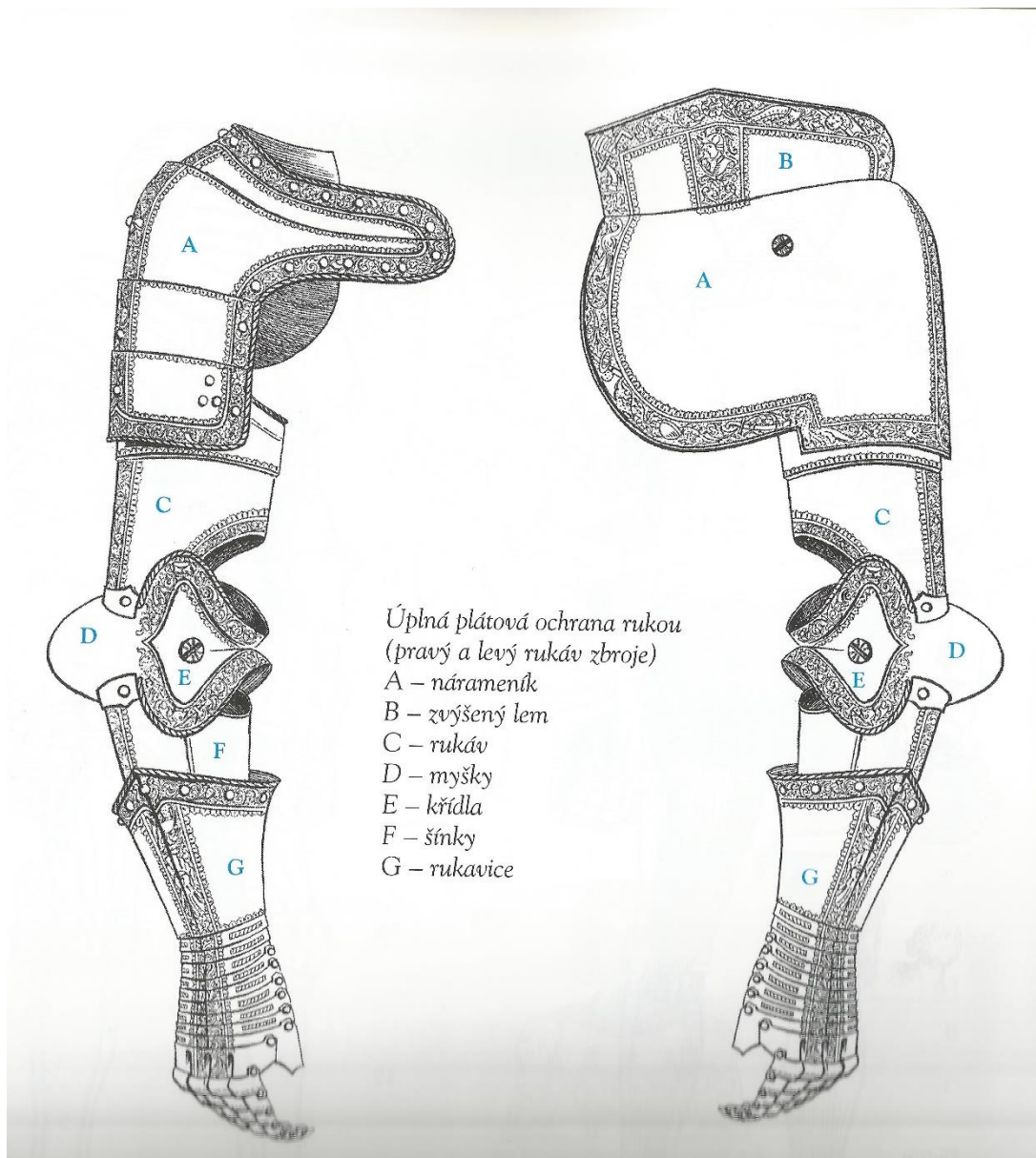
Obr. 27 – Italská barbuta s hledím ve tvaru T (Klučina 2004, 377).

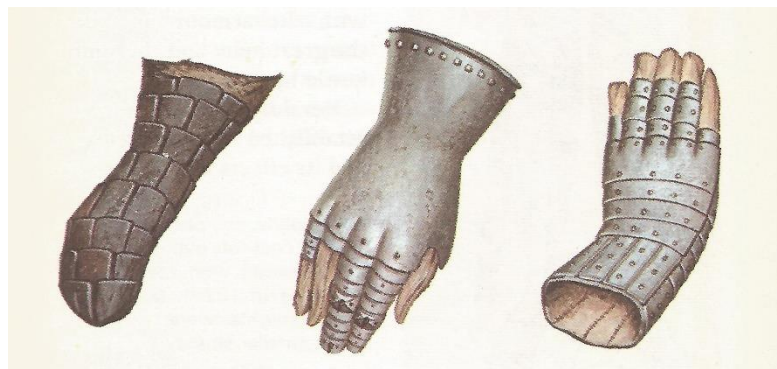
Obr. 28 – Kolčí štít (Klučina 2004, 379).

Obr. 29 – Zoomorfní ochrana ramen a loktů, náhrobek Johna de Creke, Westley Waterless, Cambridgeshire (Klučina 2004, 339).

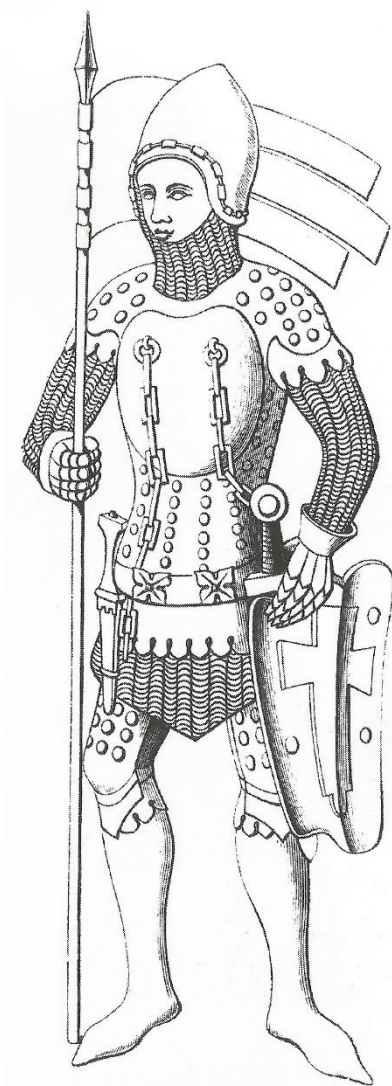
Obr. 30 – Členění plátové ochrany ruky (Klučina 2004, 18).

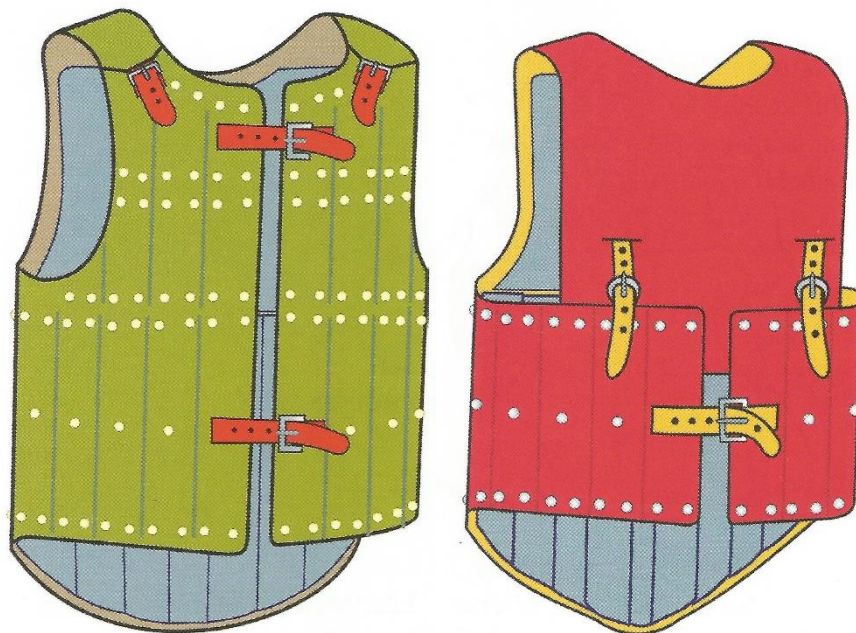
Obr. 31 – Příklady plátových rukavic ze 14. století (Wilkinson 1971, 57).

Obr. 32 – Klepsydry, plátové rukavice ze 14. století (Klučina 2004, 346).

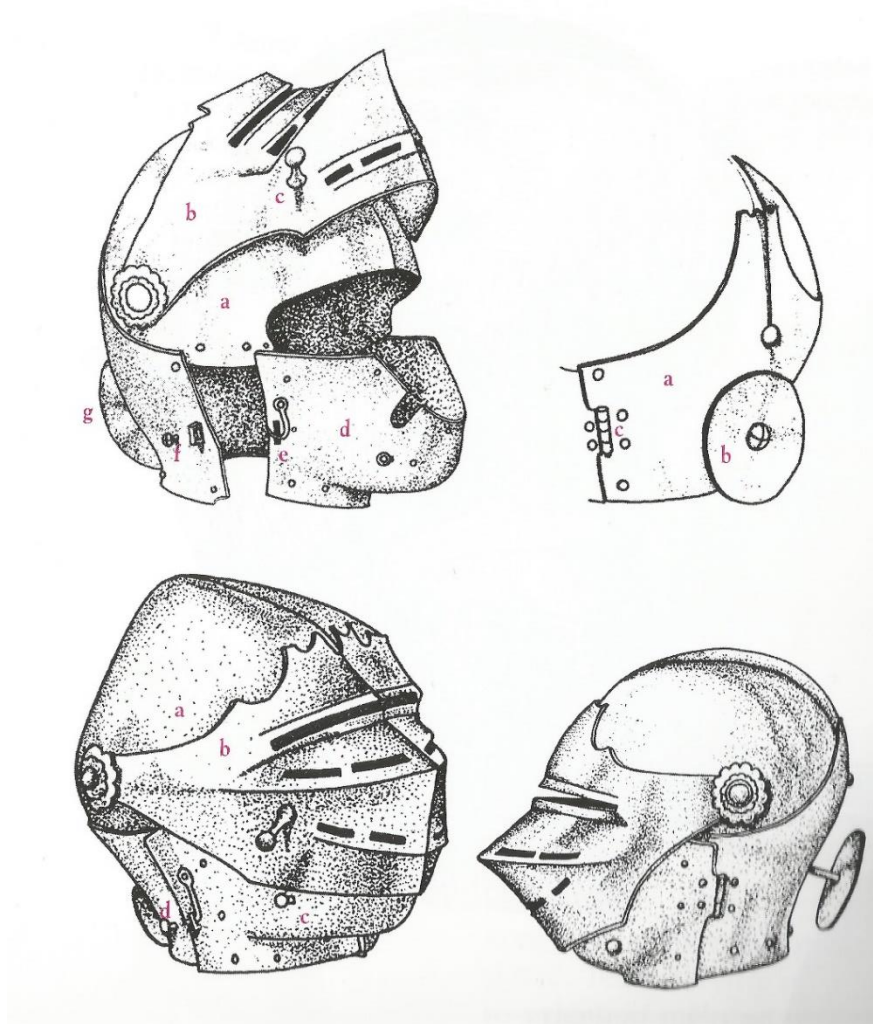
Obr. 33 -Rytíř v typické zbroji 14. století. Hrud' chrání přidáný plát a pás je dle dobové módy spuštěn níž, čímž byly ochráněny i slabiny bojovníka (Klučina 2004, 335).

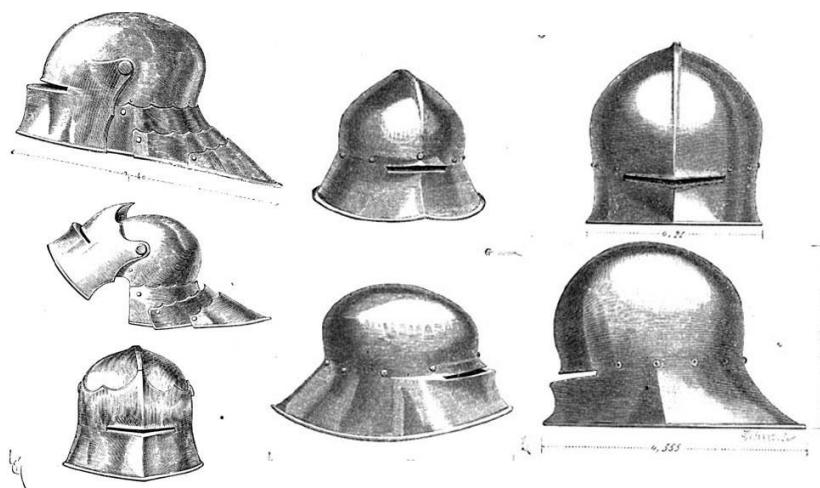
Obr. 34 – Dva typy plátových kabátců dle nálezů z Wisby: vlevo se zapínáním vzadu, vpravo stříh ponča (Klučina 2004, 328).

Obr. 35 – Zbroj z hradu Churburg
(http://muckley.us/1386/churburg_harness.jpg; 26. 4. 2017).

Obr. 36 – Armet s týlním terčíkem (Klučina 2004, 376).

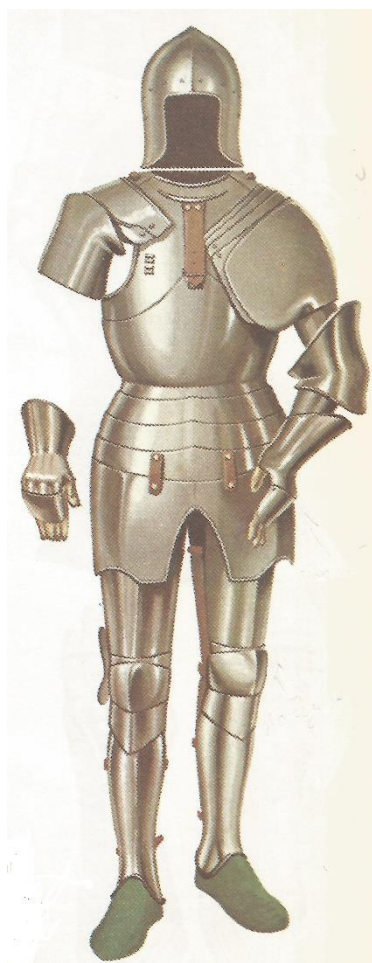
Obr. 37 – Různé druhy šalířů. V levém horním rohu německý šalíř s typickou protaženou týlní částí

([https://s-media-cache-](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/23/ca/d1/23cad1ed0d68e6e39abd8f2da7e69ddc.jpg)

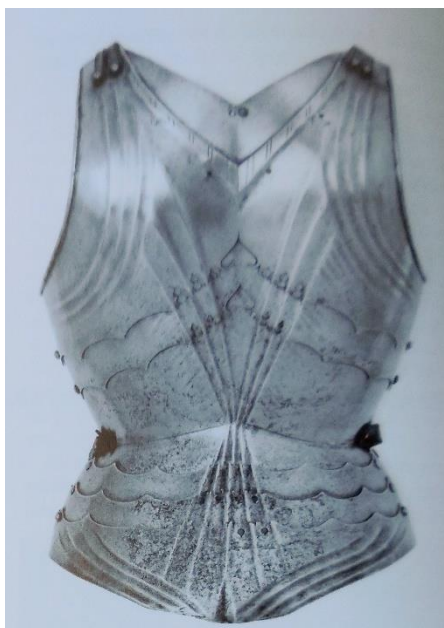
[ak0.pinimg.com/originals/23/ca/d1/23cad1ed0d68e6e39abd8f2da7e69ddc.jpg](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/23/ca/d1/23cad1ed0d68e6e39abd8f2da7e69ddc.jpg); 36. 4. 2017).

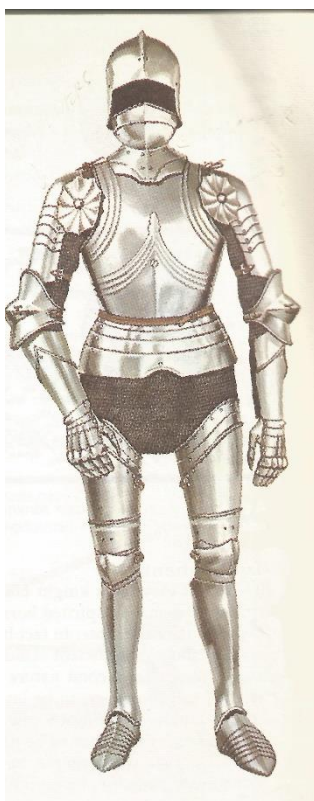
Obr. 38 – Nákres podbradníku (Oakeshott 1980, 113).

Obr. 39 – Italská plátová zbroj (Wilkinson 1971, 35).

Obr. 40 – Ukázka zádové části německé zbroje s výkrojem ve tvaru V u týlu (Lehnart 2005, 116).

Obr. 41 – Ukázka německé plátové zbroje (Wilkinson 1971, 42).

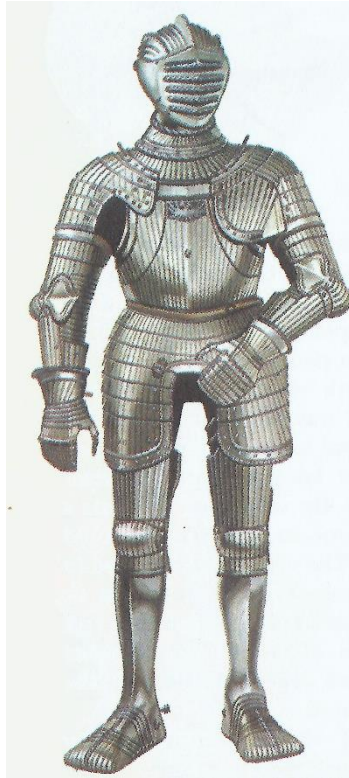
Obr. 42 – Dva základní typy morionů: nahoře hruškový, dole člunkový (Klučina 2004, 588).

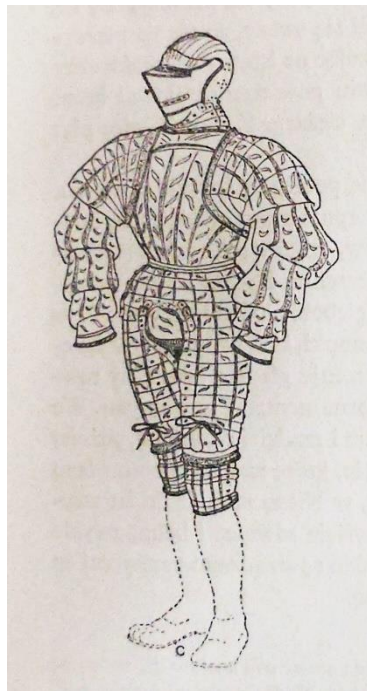
Obr. 43 – Ukázka maskovité přilby 16. století

([https://s-media-cache-](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/564x/cf/99/05/cf9905ed44d636fe09ede3447158dae3.jpg)

[ak0.pinimg.com/564x/cf/99/05/cf9905ed44d636fe09ede3447158dae3.jpg](https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/564x/cf/99/05/cf9905ed44d636fe09ede3447158dae3.jpg); 26. 4. 2017).

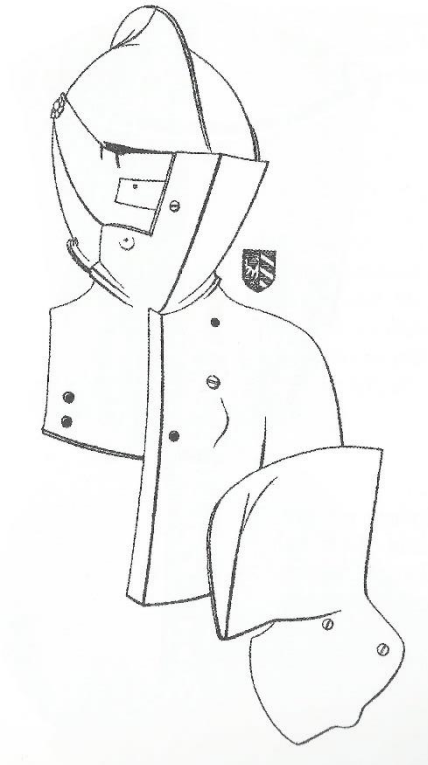
Obr. 44 – Ukázka maxmiliánské zbroje 16. století (Wilkinson 1971, 84).

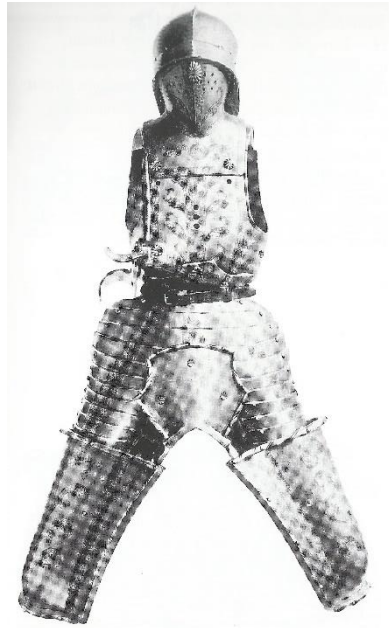
Obr. 45 – Kostýmní zbroj 16. století (Žigulski 1975, 152).

Obr. 46 – Ukázka půlbrojí (Wilkinson 1971, 102).

Obr. 47 – Universální turnajová zbroj složená ze zesilujících plátů Klučina 2004, 294.

Obr. 48 – Turnajová zbroj na disciplínu zvanou „rennen“ neboli honění (Klučina 2004, 288).

Obr. 49 – Kolčí přilba (https://en.wikipedia.org/wiki/Frog-mouth_helm#/media/File:WLA_metmuseum_Tournament_Helm_Stechhelm.jpg; 26. 4. 2017).

Obr. 50 – Turnajová zbroje určená k pěšimu boji (Klučina 2004, 286).

Obr. 51 – Obléhání d'Aubenton (1339). Vyobrazená bitva se odehrála téměř sto let před vznikem rukopisu, ze kterého pochází. Bojovníci jsou tedy oděni dle módy 15. století.

Lze tedy vidět i pěší bojovníky s brigantinami (Klučina 2004, 401).